

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK İSLAM SANATLARI TARİHİ
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN-I KERİM'DE ARMAĞAN ANLAYIŞI

Meltem ŞENDAĞ
2151131485

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Hilal KAZAN

İSTANBUL – 2019

ÖZ

KUR’AN-I KERİM’DE ARMAĞAN ANLAYIŞI

MELTEM ŞENDAĞ

“*Armağan*” kavramı antropoloji literatüründe verme, kabul etme ve mukabele etme döngüsünü inceleyerek bu döngünün yarattığı bağ ve yükümlülük anlayışını ve bu anlayışla oluşan “toplam sistem”i açıklamaya çalışır. Bu mübadelelerin aynı anda ekonomik, sosyal, hukuki, ahlaki, estetik ve dinsel bir nitelik taşıdığına ve tek bir disipline indirgenerek açıklanamayacağına tüm araştırmacılar hemfikirdir.

Armağan döngüsü sadece somut olan nesneleri değil aynı zamanda soyut olanları da içerir. Döngüdeki her bir hareket, aslında tamamen zorunlu olmasına karşın, çoğunlukla isteğe bağlı bir şekilde armağanlarla yerine getirilir. İlk hareket ettiriciye başlattığının dönmesi gerektiği inancı, armağan döngüsünün dinamiklerini belirleyen önemli noktalardan birisidir.

Bu araştırma, antropoloji literatüründeki armağan teorileri, döngüsü ve anlayışından esinlenerek Kur’an-ı Kerim’deki verme-alma-mukabele etme döngüsünü, armağanın yarattığı bağ ve içerdiği karşılıklılık ilişkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmada hidayet, hamd, nimet, şükür, inkar, ihsan, lütuf, tövbe etmek, ceza gibi her biri müstakil bir araştırma konusu olabilecek kavramlardan hareketle, Kur’an-ı Kerim’deki armağan döngüsünü belirlemek için çaba sarf edilmiştir. Daha sonra ise armağan teorisine dair pratikleri içeren bazı toplumsal uygulamalar ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Tüm çalışma boyunca Elmalılı Hamdi Yazır’ın Türkçe sadeleştirilmiş *Kur’an-ı Kerim meali* ve kendisinin tefsirinden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra, temel kavramların genel açıklamaları için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nin yazarlarına başvurduk. Armağan kavramını açıklamak için ise armağanın temel metni olan Marcel Mauss’un “Armağan” adlı eserinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’an-I Kerim, Armağan, Mauss, Hediye, Döngü.

ABSTRACT

UNDERSTANDING OF THE GIFT IN KORAN MELTEM ŞENDAĞ

Gift, in anthropology literature, examines the circle of giving- accepting- reciprocating, the obligations this circle creates, the bonds that come with it and the total system that is created with it. These exchanges are economic, social, moral, aesthetical and spiritual at the same time. It is agreed upon by the scholars that it is not possible to explain the circle with one discipline.

The gift circle not only includes the material things but also the abstract things and values. Each transaction in the exchange in this circle is obligatory, even though it takes the form of voluntary actions. One of the main important points is that the gift should return to its first owner.

Inspired by the gift theories, the understanding of gift and its cycle mentioned in anthropology, this work aims to reveal the giving-accepting- reciprocating circle in Quran, the bonds it creates and the reciprocity it is subject to. The circle of gift is investigated in Quran and Quranic terminology is referred to. In this work, the interpretation of Quran by Elmalılı Hamdi Yazır is used. Also, for general terminology, Online Islamic Encyclopedia is sourced. For interpretations of gift, Marcel Mauss' work, "The Gift" is referred to, which is the main source of all gift discussions.

In the last chapter, some social institutions and social behaviours are examined to discuss about social interpretations and implications of the gift in Quran.

Keywords: Quran, Gift, Mauss, Gift Giving, Gift Cycle.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı, antropoloji alanında kavramsallaştırılmış olan “armağan” anlayışını ve döngüsünü Kur’an-ı Kerim üzerinden incelemek ve ardından tarihteki bazı toplumsal yapılanmaları bu bakış açısıyla ortaya koymaktır. Armağan konusu Türkiye’den araştırmacıların şu ana kadar üzerinde çok çalıştığı bir konu olmasa da, yurtdışında çok fazla araştırmacının ilgisini çekmiş ve çeşitli konular armağan bakış açısı üzerinden yorumlanmıştır. Armağan kavramı ilahiyat alanı ile çok yakından ilgili olmasına rağmen, ülkemizde ilahiyat alanında bu anlamda yapılmış bir çalışmaya rastlayamadık. Çalışmamız, bu alandaki çalışmaların ilklerinden olmakla beraber, bu türdeki çalışmaların da yolunu açmayı amaçlamaktadır.

Armağan literatürü ve bu alanda yapılmış çalışmalar, politik, sosyal, hukuk, tarih ekonomi, felsefe, sosyoloji, ilahiyat gibi alanların hepsini kapsayacak kadar geniştir, çünkü armağan, hayatın ve varoluşun her alanına değinmektedir. Kur’an-ı Kerim üzerinde çalışmanın, İslam literatürünün kapsamının genişliğinin ve bu tür çalışmaların bir hayat boyu süreceğinin ise zaten farkındayız. Bir yüksek lisans çalışmasında tüm bu alanların hepsini derinlemesine irdelemek mümkün olmadığından, bu çalışmayı, sonraki ileri seviye araştırmalarımız için bir başlangıç noktası olarak görmekteyiz.

Bu çalışmanın müellifi hayatında farklı alanlarda armağan üzerinde çalışmış, ve Zumbara adında bir armağan sistemi kurarak yıllar boyunca insan ilişkilerini gözlemlemiş, buna dair okumalar yapmış, bu anlayışı özümsemeye çalışmıştır. Daha sonra bu araştırmalarının İslam tarihinden örneklerini araştırmaya başlayarak, ilahiyat alanına yönelmiş ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarının da desteğiyle ilahiyat alanı ile armağan teorilerini buluşturmak üzerinde çalışmaya başlamıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde armağan teorilerinin genel bir özeti bulunmaktadır. İkinci bölümde Kur’an-ı Kerim’in ayetleri ışığında Kur’an

içerisindeki armağan döngüsü irdelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise İslam tarihinden bazı örnekler armağan bakış açısıyla sunulmuştur.

Armağan ile ilgili kaynakların çoğu henüz Türkçe'ye çevrilmediğinden, yararlandığımız kaynakların çevirilerini kendimiz yapmak durumunda kaldık. Bu kaynakların her biri orjinal ismiyle belirtilmiş, parantez içerisinde kitap isimleri yine şahsımız tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Bu çalışmada, desteklerini esirgemeyen ve yorumları ile katkıda bulunan başta danışman hocam Doç. Dr. Hilal Kazan olmak üzere tüm İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarına, bana öğrettiklerine müteşekkir olduğum armağan sistemi Zumbara, Ayşegül Güzel ve Serap Öztürk'e, seçtiğim yolda her zaman bana destek olan annem Deniz, babam Süleyman, kardeşim Duygu Şendağ ve hem bir dost hem de bir akademisyen olarak hep yanımda olan Haydar Darıcı, Aykut Öztürk ve Can Özden'e teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, 2019
Meltem ŞENDAĞ

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARMAĞAN TEORİSİ

1.1. Armağan Teorisinin Kurucu Metni	8
1.2. Armağan Üzerine Tartışmalar	15
1.3. Armağan Üzerine Türkiye’deki Araştırmacılardan ve İslamTarihinden Bazı Araştırmalar	19

İKİNCİ BÖLÜM

KUR’AN-I KERİM’DE ARMAĞAN ANLAYIŞI

2.1. Allah’ın İnsanlara Armağanları	26
2.1.1. Hediye (Armağan) Olarak Kur’an-ı Kerim ve Hidayet.....	26
2.1.2. Hediye (Armağan) Olarak Hayat	29
2.1.3.Hediye Olarak Nimetler	30
2.1.4. Hediye Olarak Allah’ın İhsanı ve Lütüf.....	36
2.2. Allah’ın Vermesinin Biçimi	39
2.3. İnsanın İlahi Armağanı Yüklenmesi (Kabul Etmesi)	41
2.3.1. Sorumluluğun Gönüllü Olarak veya Zorunlu Olarak Üstlenilmesi	42
2.4. İnsanın Allah’ın Armağanına Mukabele Etmesi	47
2.4.1. Hediye Olarak İyilik.....	47
2.4.2. Hediye Olarak İnfak ve Karz-ı Hasen	48
2.4.3. Hediye Olarak Zekat ve Sadaka	51
2.4.4. Hediye Olarak Dini Yükümlülükler.....	52
2.5. İnsanın “Verme”sinin biçimi	52
2.6. Karşılıklılık (Ceza ¹⁴²)	54
2.6.1. Allah-İnsan arasındaki Karşılıklılık İlişkisi	57

2.6.1.1. Şükûve Hamd	57
2.6.1.2. Dünyevi hayat ve Ahiret Hayatı.....	60
2.6.1.3. Karşılıklılık ilişkisinde Tövbe Etmenin Yeri	62
2.6.1.4. İyiliklerin Karşılığının Artırılması	63
2.6.2. İnsan-İnsan Arasındaki Karşılıklılık (Ceza) İlişkisi.....	64
2.6.3. Karşılıklılık İlişkileri (Ceza) içerisinde Zamansallık: Güven ve Sabır	67
2.7. Armağanın İnsan Üzerindeki Etkisi: İlahi Döngü	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARMAĞAN ANLAYIŞININ BAZI TOPLUMSALYANSIMALARI

3.1. Yazılı Metinler İçerisinde Tarihte Hediye/Armağan	75
3.2. Yapılmış Çalışmalar İçerisinden Toplumsal Armağan AnlayışınaDair Bazı Genel Örnekler.....	78
3.3. Toplumsal Armağan Anlayışının ÖrneğiOlarak Vakıflar	82
3.4. Seyyahların Gözünden Armağan Pratikleri	85
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	93

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.md	: Adı geçen madde
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
S.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Yay. haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı

Tüketim kültürünün ve mekanikleşmiş kurumların egemen olduğu çağımızın hakim anlayışı bize insan doğasında baskın olanın “öz-çıkar” olduğunu söyleyerek, insanı “bencil ve kendi çıkarını maksimize etmeye odaklı” bir varlık olarak tanımlamaktadır. Bu anlayışın izlerini 1776 yılında Adam Smith’in yazmış olduğu “*Ulusların Zenginliği*” isimli çalışmasına kadar sürebiliyoruz. Adam Smith, büyüme ve gelişmeyi tetikleyen en önemli etmenin kişisel çıkar güdüsü olduğunu söylemişti. Bireyin, doğası gereği az zahmetle çok tatmine ulaşma arzusu, kendi çıkarları gereği elindeki sermayeyi en karlı bir şekilde kullanma isteği, diğer bireylerin satın almayı arzu ettikleri şeylerin üretilmesine yol açacak, böylece hem üretici hem de tüketici kazançlı çıkacaktı. Smith’in günümüz “rasyonel seçim teorisi”nde¹ kullanılan benzer model ve fikirleri iki yüz elli yıl gibi bir zaman önce tartışmaya açtığını görebilmekteyiz.

Bu anlayışın getirdiği düşünce modeli, rekabetçi ve materyalist bir toplum oluşturmakta ve “rasyonel” olanı da bu anlayış üzerinden tanımlamaktadır. Böyle bir toplumun içerisindeki ilişki modeli, birbirine “eşit” değerlerin mübadelesi üzerinden kurgulanarak, fayda-zarar maliyetinin her ilişkide hesaplandığı, her tür insan davranışının, insani ve sosyal değerlerin de bu anlayışa indirgendiği bir yapı sunmaktadır.

Günümüzde birçok disiplin de bu anlayıştaki ekonomi teorileri tarafından şekillendirilmektedir. Siyaset, ekonomi, hukuk, tarih hatta ilahiyat gibi manevi olan birçok disiplinin dahi böyle bir anlayışın etrafında evrilmiş olduğunu görebilmekteyiz.

¹ Hedeflere en kolay şekilde ulaşmak için alınması gereken aksiyonları ve karar mekanizmalarını gösteren teori. Ekonomi, sosyoloji, felsefe gibi birçok alanda yapısı ve uygulamaları çok geniş olarak tartışılmıştır.

Ülkemizde şu ana kadar akademik çalışmalarda çok fazla yer bulmamış olsa da, batıdaki çalışmalarda özellikle antropoloji literatüründe çok geniş yer kaplayan ve buradan birçok disipline yayılmış, üzerinde tartışılan bir yapı ve düşünce biçimi bulunmaktadır: “*Armağan*”.

Armağan kavramı, en başta bahsettiğimiz günümüz hakim kültür ve anlayışının dışında bir paradigmayı anlatmak için giderek daha sıklıkla kullanılmaktadır. “*Armağan*”, antropoloji literatüründe *verme*, *kabul etme* ve *mukabele etme* döngüsünü inceleyerek bu döngünün yarattığı bağ ve yükümlülük anlayışını ve bu anlayışla oluşan “toplam sistem”i açıklamaya çalışır. Bu mübadelelerin aynı anda ekonomik, sosyal, hukuki, ahlaki, estetik ve dinsel bir nitelik taşıdığına ve tek bir disipline indirgenerek açıklanamayacağına tüm araştırmacılar hemfikirdir.

Armağan döngüsü sadece somut olan nesneleri değil aynı zamanda soyut olanları da içerir. Döngüdeki her bir hareket, aslında tamamen zorunlu olmasına karşın, çoğunlukla isteğe bağlı bir şekilde armağanlarla yerine getirilir. İlk hareket ettiriciye başlattığının dönmesi gerektiği inancı, armağan döngüsünün dinamiklerini belirleyen en önemli noktalardan birisidir.

İnanç kavramı, “topyekün toplumsal fenomen” olarak nitelendirilen ve “verme” ile başlayan toplam sistemin merkezinde ve tüm disiplinleri kapsayan döngünün temel ögesidir. İslam inancının kutsal kitabı olan Kur’an-ı Kerim’de “verme” ve “cömertlik” kavramlarına çok sık rastlanır. Kur’an’ın ayetleri, Allah’ın her nereye baksalar farkına varılabilecek cömertliğinin anlaşılması için teşvik mahiyetindedir.² Kur’an sık sık

² Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili Meali**, Sadeleştiren: Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Prof. Dr. Sadık Kılıç, Akçay Yayınları, Ankara, 2013. Alak 96:1-5 “Oku! O, cömertliğe sınırı olmayan Rabbindir”, Abese 80:24-32 (“Bir de o insan yediği (nimetlere) baksın! Biz o suyu, bir döküş dökmekteyiz. Sonra o yeryüzünü, bir yarış yarmaktayız, böylece onda daneler, üzümler, yoncalar, zeytinlikler, hurmalıklar, ufukları kaplamış güzel bahçeler, meyveler ve çayırlar ve daha neler yetiştirmektedir. Sizin için ve hayvanlarınızın yararlanması için...” Tegabün 64:6 (“Çünkü, onlara peygamberleri apaçık delillerle geliyordu da onlar, “Bizi bir insan mı yola getirecek?!” deyip, inkar etmişler ve tersine gitmişlerdi.), Tegabün 64:17 (“Eğer Allah’a güzel bir borç vererseniz, Allah onu sizin için kat kat yapar ve sizi bağışlar. Allah, şükredenlere bol karşılık verendir, hiç acele etmeyendir.”)

“görmediniz mi, düşünmediniz mi, akletmiyor musunuz” cümleleriyle bir konuyu ele alır.

Bu noktadan hareketle, bu araştırmada, Kur'an-ı Kerim'deki armağan döngüsü irdelenecektir. Allah ile insan arasında ve insanların kendi aralarındaki *verme-kabul etme ve mübadele etme* döngüsünün soyut ve somut olarak ne şekilde vurgulanmakta olduğu, bunun yarattığı *bağ, anlayış ve karşılıklılık ilişkileri* üzerinde analiz yapılacaktır. Bu analiz, “*döngünün hizmet ettiği amacı*” ve “*verilenin içerisinde asıl verilen şeyi*” belirlemeye çalışmaktadır. Tüm bu noktalar Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ışığında ayrıntılı olarak irdelenecektir. Bunun yanı sıra, bazı toplumsal armağan pratikleri örneklendirilerek Kur'an-ı Kerim'deki bu anlayışın topluma yansımaları belirlenmeye çalışılacaktır.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bahsettiğimiz üzere, armağan konusu, kapsamı açısından tek bir disiplinle açıklanamayacak kadar geniştir, toplumsal yaşamın ve toplumsal yaşamla birlikte ve onun ötesinde insan tabiatının tüm noktalarına değinmekte, kurulan ilişkileri ve döngüleri incelemektedir. Araştırmamız, batı antropolojisinde kuramı oluşturulmuş olan “*armağan teorileri*” üzerinden Kur'an-ı Kerim'deki armağan anlayışı ve döngüsüne bakma amacı taşımaktadır. Bu araştırma, her biri müstakil bir araştırma konusu olan ve şu ana kadar üzerinde çok fazla görüş ve dolayısıyla kaynak birikmiş olan hidayet, hamd, nimet, şükür, inkar, ihsan, lütuf, tövbe etmek, ceza gibi konuları kapsamaktadır. Bu çalışma kapsamında bu kavramların hepsine değinmekle birlikte, bir yüksek lisans araştırması içerisinde her birini detaylı olarak incelememiz mümkün olmadığından, her biri ile ilgili olabilecek farklı tartışmaları içermeyen, genel anlamıyla konumuzla ilgili yeteri kadar yer verdik.

İlk bölümde, antropolojideki armağan kavramının temel metni olan Marcel Mauss'un “*Bağış (Hediye) Üzerine Bir Deneme: Arkaik toplumlarda mübadele biçimi*”

ve nedenleri”³ eserinin armağan kavramına dair geliştirdiği teorinin ana noktalarını ortaya koyduk. Daha sonra, armağan kavramı ile ilgili farklı düşünürlerin yorumlarını, çoğunlukla İngilizce’den çeviri yaparak ortaya koyarak konu etrafındaki farklı fikirleri sunduk. İkinci bölümde, Kur’an-ı Kerim’in ayetleri ışığında, “armağan”a ait olabilecek öğelerin izlerini sürmeye çalıştık. Bu öğelerden hareketle, Kur’an-ı Kerim’deki armağan döngüsünü belirlemek için araştırmaları derinleştirdik. Tüm çalışma boyunca Elmalılı Hamdi Yazır’ın Türkçe sadeleştirilmiş *Kur’an-ı Kerim meali* ve kendisinin tefsirinden yararlandık. Bunun yanı sıra, temel kavramların genel açıklamaları için TDV İslam Ansiklopedisi’nin yazarlarına başvurduk. Üçüncü bölümde ise, armağan teorisine dair toplumsal pratikleri içeren bazı toplumsal uygulamaları ve gözlemleri ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken özellikle tarih alanında “hediye” üzerinde yapılmış çalışmalardan ve günümüze kalmış olan “Siyasetname” ve “Kutadgu Bilig” gibi eski metinlerden faydalandık.

Armağan teorisi, özellikle ilahiyat alanında olmak üzere, ülkemizdeki herhangi bir disiplin içerisinde çok fazla araştırılmamış bir konu olduğu için, bu araştırmanın bir yol açmasını ve armağan teorisi üzerine araştırmaların devamının gelmesini ummaktayız.

3. Armağan Kelimesine Dair

“Armağan”ın Türk Dil Kurumu sözlüğündeki kelime anlamı aşağıdaki gibidir⁴.

³ Marcel Mauss, “Bağış (Hediye) Üzerine Bir Deneme: Arkaik toplumlarda mübadele biçimi ve nedenleri”, *Sosyoloji ve Antropoloji*, çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011.

⁴ Türk Dil Kurumu Online Sözlük, “Armağan”. (Çevrimiçi erişim: sozluk.gov.tr, 08.08.2018)
Kelimenin farklı sözlüklerde geçen anlamları, eş anlam taşıyan geçmişten günümüze farklı kullanımları ile ilgili kapsamlı bilgi için Candan Işıl Sakarya’nın “**Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler**” isimli yüksek lisans tezi incelenebilir. Bkz. Candan Işıl Sakarya, **Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Ankara, s. 7

1. Birini sevindirmek, mutlu etmek, onurlandırmak, kutlamak için veya anı olarak verilen şey, hediye
2. Ödül.
3. Bir bilim adamının emek verdiği dalda onu anmak için hazırlanan bilimsel eser
4. Bağış, ihsan.

Armağan kelimesinin açılımlarını daha iyi anlamak üzere belirtilen diğer anlamları kaynaklardan araştırdığımızda ise kavramın başka manalarına inebiliyoruz. TDV İslam Ansiklopedisi'nin "*hediye*" kavramını nasıl tanımladığına bakarsak:

"Arapça'da "**yol göstermek, doğru yola iletmek**" manasındaki hidayet (hüda, hedy) kökünden türeyen hediye kelimesinin isim olarak kazandığı anlam, yol göstermenin temelinde bulunan **lutuf ve iyilikle** yakından ilgilidir. Türkçe'de armağan kelimesiyle de ifade edilen hediye genelde. "insanlar arasında sevgi ve dostluk nişanesi olarak veya muâşeret kaidesi uyarınca **karşılıksız** verilen nesne" anlamını taşır. Mecelle'de hediye, "bir kimseye **ikramen** götürülen vey gönderilen mal" şeklinde ve hibenin bir türü olarak tanımlanır⁵."

Bu tanımdan yola çıkarsak, hediye, doğru yola iletmekle, yol göstermekle alakalı olabilir mi? "*Verilen şey*", bir başkası için yol gösterici olabilir mi, bir kişiye birşey vermek, veren kişiyi mi alan kişiyi mi "*doğru yola*" iletir? Ve bu nasıl mümkün olabilir? Günümüzde hediye kelimesini düşündüğümüzde onun aklımıza gelmeyecek böyle bir işlevinden bahsedebilir miyiz?

Bu tanım üzerinden devam edersek, birisine *hediye* vermek, tanımında belirtildiği gibi içerisinde hiçbir *karşılık* beklentisi barındırmamakta mıdır? Mesela, birisine özel bir günde, diyelim ki doğum gününde bir hediye verdiğimizde, kendi doğum günümüzde acaba hiç *karşılık* beklemiyor muyuz? Bir çocuğa bir hediye verdiğimizde, bizi daha çok sevmesini istiyor muyuz? Veya yemeğe davetli olduğumuzda çiçek götürürsek, bu, davet için duyduğumuz şükranın karşılığı bir sembol müdür, yoksa hiçbir *karşılıklılığın* söz konusu olmadığı bir jest midir? Peki ya insanların arasında gidip gelen bu hediyeler, sembolik de olsalar, insanların arasındaki bağları etkiler mi?

⁵ Ali Bardakoğlu, "**Hediye**", DİA, C.17 s.151-155.

Armağan'ın bir diğer anlamını, “bağış” kelimesini TDV İslam Ansiklopedisi'nde “hibe” kelimesi altında buluyoruz. Tanımı ise şu şekildedir:

“Bir malın karşılıksız temlikini konu alan akid. Kur'an'da hibe kelimesi geçmemekle birlikte bu kökün değişik fiil kalıpları sözlük anlamında ve genelde Allah'ın kullarına gerek maddi gerekse manevi lutuf ve ihsanını, karşılıksız bağışını ifade için kullanılır”⁶

Yine *armağan* kelimesinin anlamı olarak belirtilmiş olan bir diğer kelime, “*ihsan*” ise, DİA'da şu şekilde açıklanır:

“Sözlükte “güzel olmak” manasına gelen hüsn kökünden türetilmiş bir masdar olup genel olarak “başkasına iyilik etmek” ve yaptığı işi güzel yapmak” şeklinde kısmen farklı iki anlamda kullanılmaktadır. ...“Allah ın kuluna karşı cömertliği, hak ettiğinden fazlasını vermesi, işini rast getirmesi”anlamındaki ihsan, kelim literatüründe çoğunlukla “lutuf” kelimesiyle ifade edilmiştir.”⁷

Bu tanımların içerisinde ortak olarak geçen *lütuf* kavramına baktığımızda ise şöyle bir anlam durumu ile karşılaşırız:

“İnsanın kendi iradesiyle Allah'a iman edip buyruklarına uymasını kolaylaştıran ilahi fiil anlamında kelim terimi. Sözlükte “nazik ve merhametli davranmak, iyi muamele etmek” manasında masdar olan lutf “iyilik etme, merhamet ve yardımda bulunma” anlamında isim olarak da kullanılır. ...Ayrıca fazl, ihsan ve rahmet kelimeleri de lutf'a yakın anlamlarda Kur- 'an'da yer alır.”⁸

Burada *armağana* dair bahsettiğimiz kelimelerin açıklamalarını bir arada düşünürsek, karşılıksız verilen bir hediyeden çok daha fazlası olduğunu, armağanın, *doğru yola iletmek, ikram etmek, yaptığı işi güzel yapmak, nazik ve merhametli olmak* ile bağlantılı olduğunu görüyoruz. O halde tüm açılımlarıyla beraber, bir kavram olarak düşündüğümüzde “*armağan*” ne demektir? Sadece somut bir eşya üzerinden bir *alma-verme* işlemi midir, soyut bir armağandan da bahsetmek mümkün müdür? Kimden alınıp, kime verilir? Neler armağan olabilir? Armağan vermek bir *karşılıklılık* barındırır mı? Armağan, ne tür bir anlayışa dayanmaktadır, amacı nedir, sadece “*iyilik*

⁶ Ali Bardakoğlu, “**Hibe**”, DİA, C.17 ss.421-426.

⁷ Mustafa Çağrı, “**İhsan**”, DİA, C.21, s. 544-546.

⁸ İlyas Çelebi, “**Lütuf**”, DİA, C. 27, s.239-241.

yapmak” ile açıklamak yeterli midir? Armağan almak veya vermek, ne tür bir *bağ* yaratır?

BİRİNCİ BÖLÜM

ARMAĞAN TEORİSİ

*Armağan*⁹ kavramı akademik literatürde, yukarıda belirtilen tüm anlamları içeren, ancak aynı zamanda tek bir tanesiyle açıklamanın yeterli olmayacağı bir anlayışı kavramsallaştırmak için kullanılmıştır. İnsanın insanla, insanın toplumsal olanla, insanın yaşam ile ve kutsal olanla kurduğu ilişkinin tamamına hakim olan bir anlayışı barındıran bu sistem, varoluşun bütün alanlarını kapsar ve kendini kişisel ve toplumsal yükümlülükler üzerinden belli eder.

Verme ve alma sanatıyla ilgili öğütler en eski metinlerden beri tekrarlanıyor olsa da, verme ve alma ile yaratılan ilişkilerin, başka bir deyişle mübadelenin, günümüz modern dünyasının kurmuş olduğu mübadele anlayışına bir eleştiri olarak dile getirilmesi ve mübadele öğelerinin tek tek incelenip çözümlenerek aynı zamanda sistemsal -ve bazen kozmolojik- bir anlayışla “*armağan*” adı altında kavramsallaştırılması, 1925’te filozof, dilbilimci ve din tarihçisi Marcel Mauss’un ünlü “*Essai Sur Le Don (Armağan Üzerine Bir Deneme: Arkaik Topumlarda mübadelenin biçim ve nedenleri)*”¹⁰ makalesine dayanmaktadır.

1.1 Armağan Teorisinin Kurucu Metni

1872-1950 yılları arasında yaşamış olan Mauss’un etnografik araştırmalardan,

⁹ Günlük dilde hediye ve armağan kelimeleri dönüşümlü olarak kullanılsa da; hediye, günlük kullanımda somut olanın mübadelesine tekabül ederken; armağan, akademik literatürdeki alma, verme ve mukabele etme döngüsünü ve günümüz hakim kültür ve anlayışının dışında bir paradigmayı anlatmak için giderek daha sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çalışmada literatürdeki bu döngüye işaret eden kavramı belirtmek için ve ayrıca hem soyut, hem de somut olabilecek hediyeleri belirtmek için armağan, sadece somut anlamda verilen bir nesneyi işaret etmek için *hediye* kelimeleri kullanılacaktır. Burada “Armağan” olarak geçen kavramın yerine geçmiş çalışmaların çevirilerinde “hediye” ile birlikte “bağış” ve “hibe” kelimeleri de kullanılmıştır. Bu kaynaklardan faydalanırken yapılmış çeviriyi olduğu gibi bırakarak, bahsettiğimiz şekilde bir “armağan”a işaret etse dahi hediye kelimesini kullandık.

¹⁰ Eserin ilk çevirisi “*Hibe: Arkaik cemiyetlerde mübadelenin şekilleri ve sebepleri*” (çev. Sadri Ertem, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1934) daha sonraki çevirisi: “*Bağış (Hediye) Üzerine Bir Deneme: Arkaik toplumlarda mübadele biçimi ve nedenleri*” (Sosyoloji ve Antropoloji, çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011) şeklinde yapılmıştır. Ancak kavramsal anlamı bu sözcükler karşılamadığı için Fransızca’dan çevrilen “le don” veya İngilizce’den çevrilen “the gift” kelimeleri giderek daha fazla “armağan” olarak çevrilmektedir. Armağan ve hediye ayrımı için bkz. dipnot 9.

hukuk, ekonomi ve dinler tarihinden derlediği verilere dayalı 80 sayfalık “*Armağan*” makalesinden daha etkili olmuş bir metni beşeri ilimlerde bulmak zordur.¹¹ Bu örnekler üzerinden yola çıkan Mauss’un makalesi ile, Levi Strauss’un deyimiyle, “etnolojinin düşünce tarihinde ilk kez ampirik gözlemin ötesine geçmek ve daha derin gerçekliklere ulaşmak için çaba gösterilmiştir.”¹² Alma-verme eylemi –yani mübadele veya değiş tokuş- ve alınanın karşılığının ne şekilde verileceği, yani *karşılıklılık* ile; *alma* veya *verme* eylemlerinin altında yatan temel sebebin ve güdünün ne olduğu ilgili meseleleri çalışmış olan neredeyse tüm antropologlar Mauss’un bu makalesini kalkış noktası olarak almışlardır. Bunlar tarih boyunca tekrar tekrar sorulmuş, çok karmaşık olabilecek sorulardır ve bu konudaki tartışmalar insanın menşeinin ne olduğuna ve insan davranışını güdüleyen bireysel ve toplumsal yapı ve değerlere kadar uzanmıştır.

Bu çalışma da, “*armağan*” kavramının temellerini Marcel Mauss’un bahsedilen makalesinden ve bu makaleyi takip eden çalışmalardan almaktadır. “*Armağan*” kavramı, Claude Levi-Strauss, Jacques Derrida, George Bataille, Jean Baudrillard, Pierre Bourdieu, Martin Heidegger, David Graeber gibi birçok disiplinden bilinen araştırmacıların ilgi alanına girmiş, Mauss’un teorilerine eklemeler ve eleştiriler sunulmuş ve farklı teoriler geliştirilmiştir.

Bununla birlikte, “*Armağan’ın Dönüşü: Evrensel bir Düşüncenin Avrupa’daki Tarihi*”¹³ adlı kitabında Liebersohn’un belirttiği gibi, “*armağan*” düşüncesi, Mill, Tocqueville, Marx, Weber ve hatta Mauss’un hem yakın akrabası hem de hocası olan Durkheim gibi 19.yy ana akım Avrupalı düşünürlerin sosyoloji teorilerinde adeta kaybolmuştur.¹⁴ Bu nedenle, “*moodern sosyal düşüncenin kurucularının insan*

¹¹ Mark Osteen, **Introduction: Questions of the Gift** (Giriş: Armağana Dair), *The Question of the Gift: Essays Across Disciplines* (Armağana Dair: Farklı Disiplinlerden Makaleler), Ed: Mark Osteen, Routledge, Oxon, 2006, s. 2.

¹² Claude Levi Strauss, **Marcel Mauss’un Eserine Giriş**, Marcel Mauss, Sosyoloji ve Antropoloji, çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s.34.

¹³ Kitabın Türkçe çevirisi bulunmamaktadır. Burada geçen kitap isminin ve bu çalışmada kaynakçada İngilizce ismiyle referans verilecek olan tüm içeriğin çevirisi referans verilen kaynaklardan alıntılanarak tarafımızca yapılmıştır.

¹⁴ Harry Liebersohn, **The Return of the Gift: European History of a Global Idea** (Armağanın Dönüşü: Evrensel Bir Fikrin Avrupa Tarihi), Cambridge University Press, New York, 2011, s.3.

*birliğini sağlayan en basit düşünceyi çalışmamış olduklarını*¹⁵, dolayısıyla “armağan” anlayışının günümüz toplum yapısını şekillendiren modern düşünceye yeterince etki edememiş olduğunu söyleyebiliriz.

Mauss’un “*Armağan Üzerine Bir Deneme*” makalesinin dayanak noktası etnografik araştırmalar ile hukuk, ekonomi ve dinler tarihinden bazı örneklerdir. Mauss, bu örnekleri inceler ve günümüzdeki hakim anlayıştan daha farklı ilkelere dayalı toplum yapısı ortaya koyar. Kendi deyimiyle, “*eski ama daima yeni kalan soruları yeni bir biçimde bir kez daha*”¹⁶ sorarak, farklı yer ve zaman dilimlerine uygulanabilecek ve bunları yeni bir bakışı mümkün kılarak açıklayabilecek bir model geliştirir.¹⁷ Bu modele göre, bir topluluktaki iş bölümü ve toplum yapısı karşılıklı yükümlülükler üzerinde kurulmuştur: *Verme yükümlülüğü, kabul etme yükümlülüğü ve mukabele etme yükümlülüğü*. Bu yükümlülüklerin temelinde verme yükümlülüğü bulunur ve diğer yükümlülükler de bir döngü şeklinde bunu izler. Mauss, bu yükümlülüklerin, “*görünüşte belli bir serbestisi olan, isteğe bağlı bir biçimde sunulan ve bununla birlikte zorunlu karakteri olan bir hediye biçimi aldığını*”¹⁸ söyler, “*bu yükümlülükler cömert bir biçimde sunulan bir hediye olarak görünmektedir.*”¹⁹ ve bu yapıdaki formun ve anlayışın, toplumun her alanına yayılmış olduğu sonucuna varır:

*“Değiş-tokuş edilen şeyler sadece mal, zenginlik, gayrimenkul, taşınır mal ya da ekonomik olarak kullanılabilen eşyalardan ibaret değildir. Her şeyden önce karşılıklı nezaket gösterileri, şöenler, ayinler, askeri hizmetler, kadınlar, çocuklar, eğlenceler, bayramlar ve fuarlar söz konusudur, ki sadece pazar buradaki önemli noktalardan biridir ve zenginliklerin dolaşımı çok daha genel ve uzun vadeli bir anlaşmadaki bir ayrıntıdır sadece.”*²⁰

Bu noktada, Mauss’un bahsettiği türden bir “hediye” örneği verecek olursak, aşına olduğumuz bir örnek olan “misafirperverlik” örneği üzerinde düşünebiliriz. Evine misafir gelen birisinin, misafiri en iyi şekilde ağırlaması, her türlü ihtiyacını

¹⁵ Liebersohn, a.g.e., s.3.

¹⁶ Marcel Mauss, Claude Levi-Strauss'un önsözü ile, **Sosyoloji ve Antropoloji**, çev. Özcan Doğan, yay haz. Şermin Korkusuz, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s.207.

¹⁷ Harry Liebersohn, a.g.e., s.165.

¹⁸ Mauss, a.g.e., s.204.

¹⁹ Mauss, a.g.e., s.204

²⁰ Mauss, a.g.e, s.208

karşılmasını “*verme yükümlülüğü*” olarak düşünebiliriz. Bunun yanı sıra, misafirin de sunulan ikramları ve iyi niyeti “*alma yükümlülüğü*” bulunur. Misafirin bu hizmetleri reddetmesi (mesela evde bulunan yemeği yememesi) hoş karşılanmaz, bununla birlikte karşılığında maddi bir karşılık vermesi de düşünülemez. Misafir, Tanrı misafiridir. O anda soyut olarak alma yükümlülüğünü gerçekleştirmesi yeterlidir. Zamanı geldiğinde bunu kendisini ağırlayan kişiye -veya başka bir misafire- “mukabele edecektir”.

Mauss’a göre, yukarıda basit bir örneğini vermiş olduğumuz armağan döngüsü, topluluk üyeleri arasındaki “toplumsal çimento”yu sağlayan şeydir.²¹ En temelde hediye verme zorunluluğu yatar, ancak “*hediye almak da hediye vermek kadar zorunludur.*”²² Mauss, “*bu zorunlu ve aynı zamanda gönüllü değiş-tokuş biçimine -yani sosyal iş bölümüne- böyle bir görünüm veren*”²³ farklı nitelikteki ilkeleri araştırır. Bu ilkelerden birisi, yukarıda bahsettiğimiz gibi dual bir forma sahip, hem *gönüllülük* hem *zorunluluk* içeren bir tür *karşılıklılık* ilkesidir. Kişinin bir hediyeyi geri çevirmesi, “*hediyeyi iade etmekten ve iade edene kadar ezik kalmaktan korktuğunun*”²⁴ işaretidir: “iade edememek, mahcup ve güçsüz olmak, baştan yenilmiş olmayı kabul etmektir”. Bunun tam zıddı da geçerlidir: hediyeyi kabul etmemek, kendini galip ve yenilmez ilan etmektir.²⁵ Eşit duruma gelmek için, iade şarttır.

Yani, herhangi bir yükümlülüğü reddetmek veya *zamanı geldiğinde, karşılığını* yerine getirmemek, aynı zamanda “*ittifak ve birliği reddetmek anlamına gelir*”²⁶ çünkü;

²¹ Bu şekildeki mübadele ağları toplumsal dinamikleri belirler, sadece ekonomik olana değil, hukuki, ahlaki ve sosyal olana dair de anlayışı kurar.

²² Mauss, a.g.e, s.283

²³ Mauss, a.g.e., s.204

²⁴ Mauss, a.g.e., s.282

²⁵ Mauss, a.g.e, s.282

²⁶ Mauss, a.g.e, s.224.

“Vermek, üstünlüğünü ilân etmektir; daha büyük, daha yüksek olmaktır; karşılığını ya da aldığından fazlasını vermeden kabul etmek, kendini bağımlı kılmaktır, başkalarının himayesine girmek, uşak hâline gelmek, küçülmek ve alt seviyelere düşmektir.”²⁷

Bu anlayış ile, verme, alma ve geri verme döngüsü canlı tutularak döngünün sürekliliği sağlanır ve tam da bu nedenle, birikimler bu topluluklarda şöenlerle yok edilir. Adeta verebilmek için cömertlik yarışları yapılır. Rekabet bu yöndedir, bu sistemin uzantıları olan güç ve saygınlık da bunu izler. En çok veren, en güçlü olan, en saygın olandır. Burada cömertlik, gönüllülük ve zorunluluk iç içe geçmiştir. Her şey adeta bir *oyun* gibidir ve en cömert olan her türden rütbe, itibar ve şeref kazanır.

Peki bu şekildeki davranışı tetikleyen güdü nedir? Mauss’a göre harekete geçiren güdünün “*kişisel çıkar*” yani büyüklüğünü kanıtlama ve güç kazanma olduğunu söyleyemeyiz, hatta Mauss, “*çıkarmak kelimesinin yakın dönemlere ait bir kelime olduğunu, çıkar ve birey kavramlarının ancak rasyonalizm ve merkantilizmden sonra birçok dildeki ve günümüzdeki yerini aldığını*” belirtir.²⁸

Mauss’un analizine göre, bu yükümlülüklerin, yani karşılıklılık içeren döngünün, dolayısıyla ittifak ve birliğin devamını sağlayan *mitolojik ve tinsel öğeler mevcuttur*.²⁹ Yükümlülüklerin gerçekleşmesi döngüsünü sağlayan en önemli unsur, hem dışarıda, hem de objelerde yer alan mistik bir güç, *hau*’dur: “*Zira, birinden bir şey kabul etmek, onun tinsel özüne, ruhuna ait bir şeyi kabul etmektir*”.³⁰ *Hau*, armağanın ruhu³¹, etkili ve canlıdır. Başka bir deyişle, *hau*, bir topluluğun maneviyatını oluşturan güçlerdir; bu güçler büyüsel, dini veya tinsel olabilir. Mauss, *hau* kavramının Latince’deki *spiritus*’a benzediğini söyler, *hau* da aynı spiritus gibi, hem rüzgar hem de ruh anlamına gelmekte, cansız şeylerin ve bitkilerin ruhunu ve gücünü ifade etmektedir.

²⁷ Mauss, a.g.e., s.262. Vermenin ve dolayısıyla cömertliğin üstünlük ve güç sağlaması ileriki bölümlerde tarihten örneklerle açıklanmaktadır.

²⁸ Mauss, a.g.e., s.263.

²⁹ Mauss, a.g.e., s.225.

³⁰ Mauss, a.g.e., s.223.

³¹ Mauss, a.g.e., s.218-222.

Hau, armağanı elinde bulunduran herkesi izler ve ilk sahibine geri dönmek ister:

“Bütün bu oluşumlar sadece bir tek olayı, toplumsal bir rejimi ve belli bir zihniyeti ifade etmektedir; bunun nedeni, besin, kadın, çocuk, mülk, tılsım, toprak, iş, hizmet, dini görev ve mevki gibi her şeyin bir iletme ve teslim konusu olmasıdır. Her şey, sanki şeyleri ve insanları kapsayan tinsel bir madde, mevki, cinsiyet ve kuşaklara göre dağılan klanlar ve bireyler arasında sürekli olarak değiş-tokuş ediliyormuş gibi gelir ve gider.”³²

Verilen şeyin her zaman bir karşılığı vardır, çoğalarak geri döner:

“Verilen şey, bu dünyada ve öbür dünyada karşılığını bulur. ... Verilen şey, hiçbir zaman için kaybedilmiş sayılmaz, kendini yeniden üretir ve çoğalır; öbür dünyada elde edilen şey ise artmış olanın kendisidir.”³³

Yani, görünürde keyfi, gerçekte zorunlu, soyut ve somut armağanlar aslında çok daha büyük bir anlayışın aracı konumundadırlar. Hem keyfi, hem zorunlu tabitları da tam olarak buradan kaynaklanır. Bu anlayışın yarattığı sistem, varoluşun her alanında ifadesini bulur:

“Burada tam bir olaylar bütünü söz konusudur. Ve bu olaylar da oldukça karmaşıktır. Bugünkü toplumlardan önceki toplumların sosyal hayatını oluşturan her şey burada birbirine karışmaktadır - tarih-öncesi toplumlara kadar. Bu toplam sosyal olgularda” (böyle denmesini öneriyoruz), her türlü kurum ifadesini bulmaktadır: Dinî, hukukî ve ahlâkî kurumlar (ahlâkî kurumlar aynı zamanda politik ve ailevî kurumlardır) ve ekonomik kurumlar (ki ekonomik kurumlar üretim ve tüketimle ya da daha doğrusu alım ve dağıtımlarla ilgili özel formlar içermektedir); bu olguların vardıgı estetik olguları ve bu kurumların ortaya koyduğu morfolojik olguları belirtmeye gerek bile yok sanırım.”³⁴

Yükümlülüklerin oluşturduğu bu döngü, belirli ilişkiler ve ilişkilene biçimleri ve bağ yaratır.

Mauss, makalesinin sonunda ahlaki, ekonomik, sosyolojik bazı çıkarımlar yapmış ve armağan kültürünün toplumumuzdaki izlerinden bahsetmiştir. İnsan bilimlerine büyük katkı sağlamış olan bu makale, birçok disiplinden düşünürün

³² Mauss, a.g.e., s.224.

³³ Mauss, a.g.e. s.328, Mauss burada örneğini Klasik Hint hukukundan veriyor.

³⁴ Mauss, a.g.e., s.206.

“armağan” üzerinde yeniden düşünmesini sağlamış³⁵, antropoloji, tarih, felsefe, edebiyat, iktisat, sanat, din gibi alanlarda, ilişki biçimleri, bu kavramsal çerçeve ile yeniden tartışılmıştır. Yapısalcı antropolojinin en önemli ismi Claude Levi Strauss, “evliliklerin en belli başlı armağan mübadelesi, kadının da en değerli armağan olduğunu³⁶ belirtir. Varoluşçu felsefenin önde gelen isimlerinden Martin Heidegger ontolojik anlamda varoluşun bir armağan olması üzerine yazmıştır. Pierre Bourdieu, armağanın zamanlaması konusuna eğilmiştir. Jacques Godbout ise, modern dünyada armağan konusunu incelemiş³⁷, günümüz toplumlarındaki devlet-piyasa-toplum ilişkisine bu çerçeveden bakmış, arkadaş/aile bağları, ebeveyn-çocuk ilişkisi, miras bırakma, kan bağışı veya ogan bağışı gibi modern aksiyonları da bu çerçeveden incelemiş ve “modern bireyin de sürekli armağanla iç içe olduğu”³⁸ sonucuna varmıştır.

Ayrıca, “armağan” perspektifiyle çeşitli ve ilginç konulara değinilmiştir. Birkaç örneği saymak gerekirse, “Erken Ortaçağ Döneminde Armağan Lisanları”³⁹ kitabında, “*Kilise Ayinlerinde Tanrı’ya Sunulan Armağanlar, Bizans’ta Armağan Vermenin Görselleştirilmesi ve Aya Sofya’daki mozaikler, 10. ve 11. Yüzyılda Atos Dağı’nda verilen Karşılıklı Armağanlar, Frenklerin Kraliçesi Halife el-Muktedir’e Verdiği Hediyeler*” gibi makaleler bulunmaktadır. Ortaçağ’daki çeşitli pratikler ve olaylar bu perspektiften tartışılmakta ve farklı bakış açılarıyla literatüre katkı sunulmaktadır. “*Armağanların Akışı*” kitabında Yunxiang Yan, bir Çin köyünde karşılıklılık ve sosyal ağları incelemiştir.⁴⁰ “*Antik Dönemde Armağan*”⁴¹ kitabında ise

³⁵ Mark Osteen, “**Introduction: Questions of the gift**”, Ed. Mark Osteen, *The Question of the Gift: Essays across diciplines* (Armağan’a Dair Sorular: Farklı Disiplinlerden Makaleler), London; New York, Routledge, 2002, s.1

³⁶ Osteen, a.g.e., s.2

³⁷ Jacques T. Godbout (Alain Caille’in katkılarıyla), **Armağan Dünyası**, Çev. Dilek Hattatoğlu, Ed. Can Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

³⁸ Godbout, a.g.e., s.27

³⁹ Ed. Wendy Davies, Paul Fouracre, **The Languages of Gift in the Early Middle Ages** (Erken Ortaçağda Armağanın Farklı Anlamları), Cambridge University Press, UK, 2010.

⁴⁰ Yunxiang Yan, **The Flow of Gifts: Reciprocity and Social Networks in a Chinese Village** (Armağanın Dolaşımı: Bir Çin Köyündeki Karşılıklılık İlişkileri ve Sosyal Ağlar) Stanford University Press, California, 1996.

⁴¹ Ed. Michael L. Satlow, **The Gift in Antiquity** (Eski Uygarlıklarda Armağan), John Wiley&Sons, Sussex, 2003.

çeşitli makalelerde, geç antik dönem masallarında kurbandan bağışa giden yol, eski Yunan’da evlilik armağanları, erken Yahudilik’te fakirlere yapılan hayırseverlik gibi konular armağan perspektifinden ele alınmıştır. Natalie Zemon Davis, “16. yüzyıl Fransasında armağan”ı incelemiştir.⁴² Lewis Hyde, “Armağan”⁴³ adlı kitabında sanatsal yaratıcılığı armağan olması bakımından ele almaktadır.

1.2 Armağan Üzerine Tartışmalar

Armağan anlayışında en çok tartışılan konulardan biri *karşılıklılık* konusu olmuştur. Karşılıklılığın olup olmadığı veya ne şekilde olacağı, bu alandaki tartışmaların başlıca konularından biridir. *Armağan* dendiğinde daha önce tüm araştırmacıların aklına yukarıdaki sözlük anlamında da belirtildiği üzere *karşılık beklemeden verilen nesne* gelmekteydi. Karşılık gözetilerek verilen bir şeye nasıl olur da armağan denebilirdi? Mauss ise yukarıda belirttiğimiz üzere farklı değiş tokuş biçimlerini ve alma-verme döngülerini inceleyerek armağanın içerdiği karşılıklılığın bir çıkar ilişkisi veya kişisel fayda düşüncesi üzerinden değil, tüm toplumun üzerinde sessiz bir anlaşmaya vardığı, sembolik anlamlar barındıran sosyal yükümlülükler üzerinden gerçekleşmekte ve ortak yaşamın bu şekilde kurulmakta olduğu tezini ileri sürmüştür. Başka bir deyişle, “geri vermek” kadar, “verileni almak” da zorunlu olduğu için⁴⁴, bu eylemler döngü halinde bir bütün oluşturmakta ve bu sayede “toplumsal ilişki sürekli olarak yeniden üretilmekte”⁴⁵ idi.

Amerikalı sosyolog Alvin Gouldner’a göre “ilk armağanı verene dair başlangıç noktası sorunsalı kolaylıkla metafizik bir açmaza sürüklese de, her sosyal

⁴² Natalie Zemon Davis, **The Gift in Sixteenth-Century France** (16. Yüzyıl Fransa’sında Armağan), The University of Wisconsin Press, Londra, 2000.

⁴³ Lewis Hyde, **Armağan: Sanatsal Yaratıcılık Dünyayı Nasıl Değiştirir?**, çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

⁴⁴ Ahmet İnsel, “Armağan Sorunsalının Açtığı Ufuk”, Jacques T. Godbout, “Armağan Dünyası”, çev. Dilek Hattatoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.13.

⁴⁵ İnsel, a.g.e.

*sistemin belirli bir başlangıcı vardır.”*⁴⁶ İnsanlar, evliliklerin olduğu gibi, şirketlerin, politik partilerin ve birçok grubun belirleyebileceğimiz başlangıç noktaları bulunmaktadır. Başlangıç noktası, birinin bir şey *verdiği* andır. Gouldner’e göre, bu verme eylemi, bir karşılıklılık doğurur, karşılığında başka birisi de başka bir şey verir, bir emek, bir aksiyon veya bir düşünce ortaya koyar. Bu sayede karşılıklılık ilkesi devreye girmiş olur. Bu karşılıklılık ilkesi, “*başlatma mekanizması*” görevi görür. Taraflar tarafından içselleştirildiğinde, bu ilke, ilişkiden faydayı ilk sağlayan kişiyi, belirli bir zaman içerisinde aldığı *geri vermeye* yönlendirir, bu şekilde yaratılan bir güven zemini sayesinde sosyal ilişki başlar. Karşılıklılık ilkesi ayrıca “*alma-verme dengesinin uygunluğunu gözeterek*”⁴⁷, kurulu ilişkileri sağlamlaştırır. Sosyal sistemler bu sayede dengesini korur. Ancak, karşılıklılık, uygun dengeyi gözetmiyorsa, ilişkideki dengesizliği telafi edici veya oluşan gerilimi kontrol altına alıcı özel mekanizmalara ihtiyaç duyulabilir: “*Diğer yanağını çevirmek*” gibi Hristiyan öğretileri, Roma İmparatorluğu’ndaki merhamet (clemency) kavramı veya “*önemli olan armağanın kendisi değil, kişinin düşünmesidir*” tarzı düşünceler bu özel mekanizmalara örnektir ve bunlar, bazı değiş-tokuşların, içerdiği *somut karşılıklılıklar* üzerinden ampirik olarak incelenmesinin önünde kültürel engeller oluştururlar.⁴⁸ Bu noktada *karşılıklılık* ilkesini benimseyip buna bir formül oluşturmaya çalışanların aşağıda işleyeceğimiz *mistik öğeden* nispeten daha uzak duran araştırmacılar olduğunu belirtebiliriz. Mistik öğeden uzaklaştıkça *karşılıklılık* kavramına rasyonel ve her bir kişi veya durum için geçerli bir formül üretilmeye çalışıldığını görmekteyiz.

Marshall Sahlins ise, “*toplumsal mesafeye*” dayalı bir karşılıklılık şeması geliştirir: Yelpazenin bir ucunda, mesela, aile içi ilişkilerde “*genelleşmiş karşılıklılık*” hakimdir. Burada, bebek emzirme gibi yükümlülüklerin karşılığında, en iyi olasılıkla, örtülü bir beklenti söz konusudur ve çok kısa zamanda *karşılık* verilebileceği gibi,

⁴⁶ Alvin W. Gouldner, “**The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement (Karşılıklılık İlişkileri: Bir Önsöz)**”, American Sociological Review, Vol. 25, No. 2 (Apr., 1960), s. 161-178, (Çevrimiçi erişim: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2092623> 15.09.2018)

⁴⁷ Gouldner, a.g.e., s.177

⁴⁸ Gouldner, a.g.e., s.164

hiçbir zaman da verilmeyebilir.⁴⁹ Bunun diğer isimleri; paylaşma, karşılıksız olarak verilen hediye, yardım ve cömertliktir.⁵⁰ Yelpazenin diğer ucunda, birbirini tanımayan kişiler arasında ise, karşılığında hiçbir şey vermeden faydacı avantajlar elde etmeyi içeren mübadele biçimi, “*olumsuz karşılıklılık*” hakimdir. Bu durum, pazarlık, kumar, takas, hile gibi isimler alır.⁵¹ Bu iki kutbun arasında bir yerlerde “*dengelenmiş karşılıklılık*” yatar ve etkileşim dengeli bir şekilde olmaya yatkındır. Taraflar arasındaki etkileşimin doğasını, aralarındaki duygusal bağlar belirler, yani, “*arkadaşlar hediye alışverişi yapar, hediye alışverişi arkadaş yapar*”⁵². Karşılıklılığı birçok alanda incelemeye tutan Sahlins, “*karşılıklılık*” teriminin muğlak olabileceğini ve “*dünyanın her yerinde, doğal olarak var olan sömürü kategorisinin, karşılıklılık olduğunu*” söyler.⁵³

Amerikan transandantalizminin öncülerinden Ralph Waldo Emerson’a göre ise armağan, kişinin “*kendinden bir parça*”⁵⁴ vermesidir. Böylesine büyük bir fedakarlık ise, eşit karşılık bekler. “*Besleyen el, ısırılma tehlikesi taşır*”⁵⁵. “*Vereni tamamıyla bağışlamak mümkün değildir*”⁵⁶ çünkü armağanlar, kişisel sınırları ihlal eder ve kişinin dikkatle kur(gula)mış olduğu bağımsızlığını yıkar. Armağan, tehlikelidir, riskler içerir; karşılıksız verme riskini, zorunluluk yüklenme riskini, armağanın karşılığını verememe riskini, bağımsızlığını kaybetme riskini taşır.

Bu noktayı daha önce vermiş olduğumuz misafirperverlik örneği üzerinden açıklayabiliriz: Evimize misafir geldiğinde, onu en iyi şekilde ağırlama pratiğini bir armağan örneği olarak almıştık.⁵⁷ Ağırladığımız misafirin, gösterdiğimiz

⁴⁹ Marshall Sahlins, **Taş Devri Ekonomisi**, çev. Taylan Doğan ve Şirin Özgün, BGST Yayınları, İstanbul, 2010, s.190

⁵⁰ Sahlins, a.g.e., s.190

⁵¹ Sahlins, a.g.e., s.190 s.191

⁵² Sahlins, a.g.e., s.183

⁵³ Marshall Sahlins, a.g.e, s.134

⁵⁴ Ralph Waldo Emerson, “**Gifts**”, ss.25-27, Ed. Alan D. Schrift, **Logic of the Gift –Toward an Ethic of Generosity** (Armağanın Mantığı – Cömertlik üzerine bir Ahlaki Sisteme Doğru), Routledge: New York; London, 1997.

⁵⁵ Emerson, a.g.m., s.26.

⁵⁶ Emerson, a.g.m., s.27.

⁵⁷ Bkz. ss.11-12.

misafirperverliğin karşılığını o anda verme yükümlülüğü yoktu, ancak biz de o kişiye veya başka bir kişiye misafir olduğumuzda, -yani zamanı geldiğinde- bizim misafirperverliğimiz mukabele edilecekti. Toplumsal bağlar, bu şekilde, *verdiğimiz* şeyi, zamanı geldiğinde *alacağımızı* bilmemizle kurulmakta ve ilişkiler sağlam tutulmaktaydı. Ancak, Emerson, bu durumun her zaman bir risk taşıdığına işaret etmekte, bir şey *almış* olmanın, kişinin üzerinde, zamanı geldiğinde *verme* yükümlülüğünü doğuracağı için, kişinin o andaki bağımsızlığını yitirdiğini söylemektedir, yani kişi, verme yükümlülüğü zamanı geldiği anda, vermeyi istemezse eğer, *verme eylemi* kendisine çok zor gelebilir ve istemeden belki de zorunlulukla yapacağı bu eylem, kişinin bağımsızlığını yıkar, özgür seçim iradesi bir anlamda kısıtlanmış olur. Bu yüzden, daha önce armağanı almış olan kişi, zamanı geldiğinde mukabele etmezse, kendisini daha önce besleyen eli ısırmış olur. Böylelikle, ilk etapta *armağanı veren kişinin*, yani besleyen kişinin, armağanına mukabele edilmemesi riskini almış olduğunu, alan kişinin ise, verme zamanı geldiğinde mukabele etme eylemini zorunlulukla yüklenme ve bağımsızlığını kaybetme riskini taşıdığını söyleyebiliriz.

Marcel Mauss gibi, Amerikalı antropolog Annette Weiner ve Fransız antropolog Maurice Godelier de “eşit karşılık” fikrinin piyasa ekonomisinin bir icadı olduğunu konusunun üzerinde dururlar.⁵⁸ Jonathan Parry ise, Mauss gibi, armağanın içerisinde hem karşılıklılığın hem de karşılıksızlığın, hem gönüllülüğün hem zorunluluğun hepsinin aynı anda, bir arada bulunduğunu söyler.⁵⁹ Annette Weiner, armağanın bağ kurucu özelliğine değinerek, aslında armağanı verirken de, onun veren kişiden tamamen gitmediğini, öteki kişiyle bağ kurucu özelliği sayesinde veren tarafta kalan bir şeyler olduğunu belirtir ve bunu, “*verirken kendinde tutma (keeping while giving)*” şeklinde adlandırır.⁶⁰

⁵⁸ Wing-Chi Ki, “**Gift Theory and The Book of Job**”, Theological Studies 67, 2006, ss. ss. 723-749, s.727.

⁵⁹ Osteen, “**Introduction: Questions of the Gift**”, s.6.

⁶⁰ Osteen, a.g.e., s.8.

Charles Hinnant ise, Hristiyanlık dininde armağanı yorumlayarak, verilen şeye karşılık beklememenin aslında dünyevi olarak var olmayı reddetmek anlamına geldiğini söyler ve karşılık beklememeyi, günahların kefareti ve bağlardan kurtulma ile özdeşleştirir.⁶¹ Yani aslında Hinnant, karşılıksız gibi görünen şeyin içerisinde Jonathan Parry de benzer bir şekilde, dünyada karşılığı olmayan armağan verilmesini “*kurtuluş gününün satın alınması*” şeklinde bir anlayışla özdeşleştirir.⁶²

Gördüğümüz üzere armağan, içerisinde paradoksları ve zıt kutupları barındırmaktadır. Alınırken verilen, verilirken hala bir parçası tutulan, verilirken ve alınırken gönüllülükle zorunluluğun iç içe geçtiği, karşılığı hem olan, hem de olmayan bir biçim alabilmektedir.

1.3 Armağan Üzerine Türkiye’deki Araştırmacılardan ve İslam Tarihinden Bazı Araştırmalar

İslam tarihi araştırmaları “hediye” ve “hediyeleşme”⁶³ üzerinde çeşitli araştırmalar içerse de, ülkemizde tarih alanında antropolojik anlamda armağan/hediye ile ilgili yapılmış olan çalışmaların sayısı oldukça azdır. İlahiyat alanında ise bu anlamda yaptığımız çalışma ilklerden biri olma özelliği taşımaktadır. Armağan konusu, ülkemizde yine görece az sayıda olmakla birlikte daha çok sosyoloji ve antropoloji alanlarında çalışılmıştır.

Türkiye’de antropolojik anlamıyla armağanı çalışan Ahmet İnsel, 1995’te Toplum ve Bilim dergisine yazdığı “Armağanın günümüz ekonomisindeki yeri”

⁶¹ Osteen, a.g.e., s.12.

⁶² Osteen, a.g.e., s.12.

⁶³ Araştırmacılar hediye kelimesini kullandıkları için bu kelimeyi kullanmaktayız. Bu çalışma için 10. dipnotta belirttiğimiz hususu tekrar belirtmekte fayda duymaktayız: “*Günlük dilde hediye ve armağan kelimeleri dönüşümlü olarak kullanılsa da; hediye, günlük kullanımda somut olanın mübadelesine tekabül ederken; armağan, akademik literatürdeki alma, verme ve mukabele etme döngüsünü ve günümüz hakim kültür ve anlayışının dışında bir paradigmayı anlatmak için giderek daha sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çalışmada literatürdeki bu döngüye işaret eden kavramı belirtmek için ve ayrıca hem soyut, hem de somut olabilecek hediyeleri belirtmek için armağan, sadece somut anlamda verilen bir nesneyi işaret etmek için hediye kelimeleri kullanılacaktır.*”

konulu makalesinde; “*insanı en kısa zamanda en fazla fayda elde etme arzusunun esiri durumunda*” gören ve fayda bazlı olmayan davranışları dışlayan günümüz düşüncesinin aksine, “armağan”ın toplumlarda hala işlevsel olduğunu, Fransa toplumu içerisindeki armağan ilişkilerinin iktisadi boyutunu inceleyerek açıklamaya çalışır. Ahmet İnel, bu incelemeyi yapabilmek için, armağanı bedava olandan dikkatle ayırmak gerektiğini söyler, “*bedava, süreklilik içinde gerçekleşen bir toplumsal ilişki değil, bir andır.*”⁶⁴ Armağan ilişkisinin, aritmetik eşitlik içerisinde olmasa da bir karşılığı vardır ve:

“verilenin karşılığı alındığında, onu alanın yeniden aynı kişiyle ya da başka bir kişiyle maddi veya simgesel değişim ilişkisinde bulunacağını taraflar bilir. İade etmek veya tekrardan vermek zorunluluğu toplumsal ilişki kurma zorunluluğudur. Meta ilişkisinde olmayan bir zorunluluktur bu.”

İnel, araştırmasının ilk kısmında, armağan ilişkisi olarak hane içindeki yemek yapma, çamaşır yıkama, çocuk bakımı gibi ev içi emeği ele almaktadır. Bu armağanların “*sayısal olarak ölçülebilir olmadığını, ancak sanıldığı kadar bedava da olmadığını çünkü zaman içerisinde bir karşılık beklentisinin olduğunu ancak karşılığın ne zaman geri döneceğinin belli olmadığını*” belirtmektedir.⁶⁵

Ali Akay’ın “Armağan” isimli kitabı ise, 1998-1999 yıllarında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde verdiği derslerin notlarından oluşmaktadır. Akay, armağan anlayışını tarihsel bağlamıyla ve farklı disiplinlerdeki düşüncelerin katkılarını da göz önünde bulundurarak irdelemiştir. Ali Akay, armağanın, ilişkinin biçim değiştirmesi olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

Tarihsel açıdan hediyeleşme kültürünü inceleyen Türkiye’deki bazı araştırmalar da, armağan literatürünü göz önünde bulundurmuşlardır. Bunlardan

⁶⁴ Ahmet İnel, “**Armağanın Günümüz Ekonomisindeki Yeri**”, Toplum ve Bilim, Sayı 68, s. 105-122, Birikim Yayıncılık, 1995, Ankara, s.109.

⁶⁵ İnel, a.g.m., s.113.

⁶⁶ Ali Akay, **Armağan**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s.38.

Fatma Ünyay Açıkgöz, “*XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hediye ve Hediyeleşme: Padişahlara sunulan ve padişahların verdiği hediyeler üzerine bir araştırma*”) konulu doktora tezi çalışmasında belirtilen yüzyılda Osmanlı’daki devlet işleri ile ilgili törenler, dini törenler, hareme ait törenlerde hediyeleşmeleri ve diğer hediyeleşme vesilelerini araştırmış, Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasındaki diplomatik hediyeleri incelemiş ve hediyeleşmeye amaç ve işlevleri açısından yaklaşmıştır.⁶⁷ Buna göre hediyelerin sadakat sembolü, meşruiyet aracı, güç göstergesi gibi hakimiyeti tesis; vergi ve gelir-gider kalemi olarak ekonomik bir araç ve barışı sağlama, tehdit unsuru ve rüşvet yerine geçme gibi anlamları bulunmaktaydı.

Aybüke Güzay, “Türk Devlet Geleneğinde Hediyeleşme” konulu tezinde⁶⁸ hediye konusundaki önceki araştırmaları temel alarak İslamiyet öncesindeki Türk Devletleri’nden itibaren Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar hediyeleşme geleneğini her bir devlet bazında tarihsel bir kronoloji ile incelemiştir. Güzay’ın araştırmasında da diğer araştırmalarla ortak olarak hediyelerin barışın tesisi, zaferlerin kutlanması, dostluk ve ilişkiyi sürdürme, hakimiyeti tanıma, itaat ve bağlılık bildirme, güç sembolü olma gibi işlevlerine her bir Türk Devleti’ne ait hediyeleşme örnekleri ile değinilmiş; hediyelerin cömertlik, bağışlama ve ihsan kavramları ile alakaları olduğu belirtilmiş, geçmişten günümüze hediyelerin devletler arasındaki ilişkilerin yürütülmesinde önemli bir rolü olduğu tesbitinde bulunulmuştur.

Aykut Mustak ise, tarih alanında yürüttüğü “A Study on the Gift Log, MAD 1279: Making Sense of Gift-Giving in the Eighteenth Century Ottoman Society” (MAD 1279 Kodlu Hediye Defteri Üzerine Bir Çalışma: 18. yy. Osmanlı Toplumunda Hediyeleşmeyi Anlamlandırmak)” konulu yüksek lisans çalışmasında hediye ekonomiyi antropoloji çerçevesinde ele almış, Osmanlı arşivinde hediye defterleri ve çeşitli arşiv malzemeleri üzerinde bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bahsedilen hediye

⁶⁷ Fatma Ünyay Açıkgöz, “**XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hediye ve Hediyeleşme**”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarih Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2012.

⁶⁸ Aybüke Güzay, “**Türk Devlet Geleneğinde Hediyeleşme**”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Ağustos 2014.

defterinin tüm hediyeleri kapsamadığı, ‘ınam’ların bu nedenle dışarıda bırakıldığı, hangi kelimelerin kavramsal olarak hediyeyle dair olduğunun sosyal ilişkiler açısından bağımsız olarak düşünölmeyeceğini ve bu konudaki araştırmaların yetersiz olmasından dolayı kavramsal bir çerçeve çizmenin mümkün olmadığını, bu nedenle de çıkarılan sonucun kısıtlı ve tartışmaya açık olduğunu net olarak belirten araştırmacı, 18. yy. Osmanlı toplumunda hediyelere hayır, hizmet bedeli ve vergi gibi başka değişim biçimleriyle türdeş bir ödeme biçimi olarak bakılabileceği yargısına varmıştır.

Oğuz Adanır’ın, “*Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış*”, isimli geniş çalışmasının, armağan anlayışına dair bu coğrafyada yapılmış en kapsamlı çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Adanır, Osmanlı sistemi içerisindeki armağan anlayışını derinlemesine irdemiş, Osmanlı tarihine hep “*batıdaki üretim ilişkileri*” perspektifinden bakıldığını, oysa ki, Osmanlı’da “*kültürel-toplumsal-zihinsel*” ilişkilere bakılarak Osmanlı medeniyetine bakmak gerektiğini aksi takdirde yanılgıya düşöleceğini ve Osmanlı’da bir dönem armağan anlayışının kuvvetli derecede hüküm sürdüğünü belirtmiştir.⁶⁹ Adanır, tam sebebi tartışmalı olan kapitölasyonları da bu bakış ile açıklar. Osmanlı, dünyanın en güçlü imparatorluğu, “veren el” konumunda olarak, ekonomik anlamda vermekten rahatsız olmamaktadır. Bu şekilde hem prestijini ortaya koymakta, hem de gücünü kanıtlamaktadır. Büyük olan, güçlü olan, vermekle yükümlüdür. Armağan kurallarına göre, günü geldiğinde iade alacaktır.⁷⁰ Oysa o dönemdeki Batı dünyasında Osmanlı’da hüküm süren armağan bakış açısı neredeyse ölmüştür. Adanır, verilmesinin sebebi bir türlü anlaşılamayan ve “*Batının bakış açısından ve kartezyen bir mantığa uygun olarak Osmanlı’nın ne kadar aptal olduğunun ballandıra ballandıra anlatıldığını*”⁷¹ söyler, halbuki “*bunun dünyaya bakıştaki farklılıkla ilişkisi vardır, aptallıkla değil.*”⁷² Adanır’a göre Osmanlı, veren el olduğu zamanlarda Batıdan bir şey talep etmemiştir, ancak ihtiyacı olduğunda da geri çevrilmiştir. Adanır, Osmanlı’nın kurallarını anlayamadığı yeni dünyanın merkantilizm, liberalizm ve kapitalizm olduğunu belirtir.

⁶⁹ Oğuz Adanır, *Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış –Baudrillard, Berkes, Mauss ve Ülgener Üzerinden Kuramsal Bir Deneme*, Doğu Batı Yayınları, 2010, s.54.

⁷⁰ Adanır, a.g.e., s.223-224.

⁷¹ Adanır, a.g.e., s.224.

⁷² Adanır, a.g.e., s.224.

Ümit Eskin ise, “Hz. Peygamber’in risâlet görevi boyunca siyasi ve sosyal açıdan farklı sınıflardan insanlarla hediyeleşmelerini” incelemiştir. Aynı zamanda bu hediyelerin farklı anlamlarına da değinen Eskin, Hz. Peygamber’in hediyeleri kabul veya reddetmesindeki sebepleri de incelemiştir.⁷³ Bilindiği üzere, Hz. Peygamber, sadakaları kabul etmiyor, ancak hediyeleri kabul ediyordu. Bu davranış, bizim konumuzla yakından alakalıdır. Armağan teorisinde Mauss’un belirttiği gibi, “vermek”, üstünlüğünü ilan etmek, daha büyük, daha yüksek, daha saygın olmaktır. Hediye ise “verilen şeyin karşılığını geri verme”yi içererek, alan ve veren arasında başka türlü bir ilişki kurar. Bu ilişki, sadakayı alan ve veren arasında kurulan ilişkiye nispeten daha denk bir ilişkidir. Eskin’in de değindiği gibi, “Sadaka, hediye değildir”, sadakanın içerisinde “acıma ve merhamet duyguları ile verme vardır.”⁷⁴ Hz. Peygamber’in sadakaları kabul ederek diğer kişilerin bu şekildeki sembolik üstünlüğünü ve merhametini kabul etmesi zaten düşünülemezdi. Bunun yanı sıra, Eskin’in, İbn Sa’d ve Buhari’den aktardığı başka bir olaya bakarsak, burda da Berire isimli kişiye sadaka olarak verilen eti, Berire Hz. Peygamber’e göndermiş, ancak getiren kişiler sadaka olduğu için Hz. Peygamber’e sunmamışlardı.⁷⁵ Hz. Peygamber’in bu olayda, etin Berire’ye sadaka, kendisine ise Berire’den gönderilmiş bir hediye olduğunu söylemesi, yine konumuz açısından kayda değerdir. Başka bir kişiye sadaka olarak gönderilmiş olan bir şeyin, Hz. Peygamber için o kişiden gelen bir hediye olması, bize aslında, asıl önemli olanın, alınan veya verilen nesne/eşyanın kendisinin değil, veren kişinin o nesne/eşyayı vermesinin altında yatan nedenin, kişiyi güdüleyen isteğin, başka bir deyişle, kişiyi harekete geçiren niyetin olduğunu anlatmaktadır. Armağan teorilerinde bahsedildiği gibi, bu örnekte Berire, Hz. Peygamber’e, “kendinden, kendi varlığından” bir şey vermektedir. Kendisine gelen sadakayı, belki de ihtiyacı olmasına rağmen vazgeçerek, kendinden bir hediye olarak göndermektedir. Tam da bu şekilde, davranışları, alma-verme ilişkilerini güdüleyen

⁷³ Ümit Eskin, “Risalet Görevinin Başlangıcından Vefatına Kadar Hz. Peygamber’in Hayatında Hediye”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve İslam Sanatları Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2016.

⁷⁴ Eskin, a.g.e., s.115.

⁷⁵ Eskin, a.g.e., s.87.

niyetin ne olduğu aslında ilişkilene biçimini değiştirerek, tüm olaya yeni bir durum kazandırmaktadır.

Armağan teorisinin kurucusu Marcel Mauss’a dönecek olursak, kendisinin armağan ile ilgili verdiği örnekler arasında Kur’an-ı Kerim’in Tegabün suresinden de ayetler bulunduğunu görüyoruz:

64:15 Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır: Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır.

64:16 O hâlde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçın. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğimize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

64:17 Eğer Allah'a (rızası uğruna) ödünç vererseniz, Allah onu sizin için kat kat arttırır ve sizi bağışlar. Allah çok mükâfat verendir, ceza vermekte acele etmeyendir.

64:18 Görülmeyeni ve görüleni bilendir. Üstündür, hikmet sahibidir.⁷⁶

Tegabün suresi, ilk 3 ayetinde geniş bir armağan döngüsünü özetlemektedir: Mülk’ün Allah’ın olduğunu, O’nun insanı en güzel şekliyle ve “amacına götüren keskin bir irade”⁷⁷ ile yarattığı, yapılan her şeyin görüldüğü ve dönüşün yine O’na olacağı belirtilir. Mauss’un alıntı yaptığı kısımda ise, başka bir döngü daha özetlenmektedir: insanoğlunun hem Allah’a hem diğeri insanlara *vermesi* (harcaması, ödünç vermesi), verilenlerin karşılığının arttırılacağı ve nefsinin cimriliğinden korunacakların kurtuluşa ereceğı belirtilmiştir.

Biz de, armağan teorileri ve Tegabün suresinden hareketle, ikinci bölümde Kur’an-ı Kerim’deki verme-alma-mukabele etme’ye dair armağan döngülerinin öğelerini daha detaylı olarak belirlemeye çalışacak ve döngülerin içerisindeki karşılıklılık ilişkisini anlamaya çalışacağız.

⁷⁶ Mauss, **Bağış (Hediye) Üzerine Bir Deneme: Arkaik toplumlarda mübadele biçimi ve nedenleri**, s.364

⁷⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili Meali, 1. dipnot, s.583.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE ARMAĞAN ANLAYIŞI

Armağan döngüsünü başlatan “ilk armağan”ın ne olduğu sorusu başlangıç açısından önemli bir sorudur. Tanrı tarafından insanlığa ilk ne verilmiştir? “*The Gift and Its Paradoxes- Beyond Mauss (Armağan ve Paradoksları – Mauss’tan Sonra)*” kitabında Olli Pyyhtinen, kitabına başlarken Yaradılış (Genesis)⁷⁸’i konu alarak, “*Başlangıç(ta) elma (var)dı*”⁷⁹ der. Genesis’e göre insanlığın yaradılış mitinde elmayı “*ilk armağan*”⁸⁰ olarak nitelendirir ve Havva’nın Adem’e verdiği bu armağan ile ilk etkileşimin ve böylelikle insanlığın hayat döngüsünün başlamış olduğunu söyler. Bu mite göre elma, *iyinin* ve *kötünün* bilgisini içeren bilgelik ağacının meyvesidir.⁸¹ Yani elma, tüm armağanlar gibi, hem iyiyi, hem kötüyü, başka bir deyişle karşıtlıkları - paradoks- barındıran bir armağandır. Pyyhtinen, ilk armağan sayılan elmanın “*öğret(m)en hediye* (teacher-gift)” şeklinde sembolik bir anlamı olduğunu belirtir ve Havva’nın Adem’e elma vermesi hikayesinin arkasında yatan anlamı bulmak için şu soruyu sorar: “Verme eyleminin içerisinde verili olan şey nedir?” Başka bir deyişle, “*Verilenin içerisinde asıl olarak verilen şey nedir?*”⁸²

Bu soru, önemli bir sorudur. Hatırlamak gerekirse, armağan teorisinde Mauss, armağanın ne olduğundan hiç bahsetmemiş, armağanın taşıdığı anlam, verilmesinin biçimi, yarattığı bağ ve ilişki üzerinde durmuştu. Sadakaları kabul etmeyen Hz. Peygamber’in yukarıda bahsettiğimiz “Berire’ye verilen sadakayı Berire kendisine gönderdiğinde hediye olarak kabul etmesi” örneğinin de bize anlattığı gibi, neyin

⁷⁸ “Genesis” hem İncil’in ilk kitabının ismi olduğu hem de yaratılış anlamına geldiği için iki çeviri birlikte verilmiştir.

⁷⁹ Olli Pyyhtinen, “**The Gift and Its Paradoxes – Beyond Mauss** (Armağan ve Paradoksları – Mauss’tan Sonra)”, Ashgate Publishing Limited, printed by Henry King Limited, United Kingdom, Dorchester, 2014, s.1.

⁸⁰ Pyyhtinen, a.g.e, s.1

⁸¹ Pyyhtinen, a.g.e, s.1

⁸² Armağan kavramını tartışan araştırmacılar döngünün karmaşık yapısını anlayabilmek için sık sık bu tarz sorular sormuşlardır. The Question of the Gift (Armağana Dair Sorular) kitabının editörü Mark Osteen ise, asıl olanın, armağanın içerisinde yatan saiki/nedeni/niyeti analiz etmek olduğunu söyler ki (Osteen: 2006, s.2) bir sonraki paragrafta sorduğumuz “Allah’ın insanlara verdiği şeyler nelerdir sorusu ile bu amacı taşımaktayız.

verildiği önemli olmakla beraber, verilenin nasıl verildiği (verilmesinin biçimi) ve neden verildiğini (anlamı) belirlemek armağan ilişkilerini daha iyi belirlememizi sağlayacaktır.

Biz de Kur'an-ı Kerim'deki armağan anlayışını irdeleyecek olan araştırmamıza yukarıda bahsettiğimiz soruyu temel alarak başlayacağız: *Allah'ın verdiği şeyler içerisinde asıl olarak verilen şey nedir?* Bunun için Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın insanlara verdiği belirtilen şeyleri inceleyeceğiz.

2.1 Allah'ın İnsanlara Armağanları

Kur'an-ı Kerim'in birçok suresindeki ayetler bizlere Allah tarafından neler verildiğine işaret etmektedir. Verilen şeyleri araştırarak çalışmaya başlayacağımız "*Kur'an-ı Kerim'deki armağan döngüsü*" ile ilintili olabilecek kelimeleri bu çalışmamızdaki araştırma kapsamında "hidayet, nimet, lütuf, ihsan, hediye, zekat, infak ve sadaka" olarak belirledik.

2.1.1 Hediye (Armağan) Olarak Kur'an-ı Kerim ve Hidayet

"*Allah'ın insanlara verdiği şeyler nelerdir?*" sorusunun cevabı olarak, Kur'an-ı Kerim'i ilk cevap olarak almak mümkündür. Peki, Kur'an-ı Kerim'in içerisinde asıl olarak verili olan şey nedir?

İslam dininin kutsal kitabının açıklayıcı ayetleri içeren ve zaten ortada olan apaçık delillere işaret eden bir yol gösterici olduğu pek çok kere belirtilmiştir. Ayetler "*karanlıklardan aydınlıklara çıkaran parıltılardır*"⁸³; ayetler "*hidayetin ta kendisidir*"⁸⁴. Kur'an-ı Kerim, 'korunacaklar için', 'kişinin kendi iyiliği için takip etmesi teşvik edilen', 'yol gösterici', 'doğru yola götüren' bir hidayet rehberidir:

⁸³ Hadid 57:9 O'dur ki, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye kuluna parlak parlak ayetler indiriyor. Kuşkusuz Allah çok şefkatli bir rahimdir. Talak 65:11 ...Allah'ın nurlar saçan, yollar açan ayetlerini sizlere karşı okuyor ki; inanıp iyi işler yapanları karanlıklardan ışığa çıkarsın...

⁸⁴ Bakara 2:159: İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayetin taa kendisi olan ayetleri, insanlar için biz kitapta açıkladıktan sonra gizleyenler var ya, kesinlikle onlara Allah lanet eder ve lanet edebilecek olanlar da bunlara lanet eder.

Bakara 2:3 İşte, o kitap!.. Onda şüphe yok. O, korunacaklar için hidayet in taa kendisi!..

Neml 27:77 Ve gerçek şu ki, o (bu Kur'an) doğruyu gösteren kesin bir hidayet rehberi ve müminler için salt rahmettir.

Nahl 16:64 Sana bu kitabı indirmemiz de ancak şunun içindir ki, onlara, hakkında görüş ayrılığına düştükleri şeyi açıklayasın ve iman edecekler e bir yol gösterici, bir rahmet olsun...

Araf 7:52 Gerçekten biz onlara öyle bir kitap gönderdik ki, iman edecek herhangi bir topluma, bir hidayet yasası ve rahmet olmak için tam bir ilim üzere onu bölüm bölüm ayırdık.

En'am 6:157 ...İşte size Rabbinizden açık belge geldi, hidayet rehberi geldi, rahmet de geldi...

Yunus 10: 57 Ey insanlar, işte size Rabbinizden bir öğüt ve gönüller derdine bir şifa ve müminler için bir hidayet ve rahmet geldi.

Neml 27:92 Ve Kur'an okuyayım... Bunun üzerine her kim hidayeti kabul ederse, sırf kendi iyiliğine kabul etmiş olur; kim de saparsa, de ki: "Ben ancak tehlikeyi haber verip uyararlardanım."

Casiye 45:20 Bu (Kur'an), insanlara akıl gönül nurları ve kesin inanç edinecek bir toplum için, salt hidayet kaynağı ve rahmettir.

Kur'an'ın-ı Kerim'in bir hidayet rehberi olduğu bize bildirilmektedir. "Hidayet" kelimesinin tanımına baktığımızda ise:

Hidâyet (hüdâ, hedy) "doğru yola girmek, doğru yolu göstermek" mânasında masdar, "doğru yol, kılavuzluk" anlamında isim olarak kullanılır ve "amaca ulaştıracak yolu gösterme, bu yol için kılavuzluk etme" diye de tanımlanabilir.⁸⁵

Kur'an'ın amacının hidayet olduğunu yani, *içerisinde verili olanın* kılavuzluk etme, doğru yola iletme olduğunu görmekteyiz. *Hediye* kelimesinin en başta belirttiğimiz TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki tanımına tekrar baktığımızda, *hidayet* kavramı ile olan ilişkisini daha iyi ortaya koyabiliriz:

"Arapça'da "yol göstermek, doğru yola iletme" manasındaki hidayet (hüda, hedy) kökünden türeyen hediye kelimesinin isim olarak kazandığı anlam, yol göstermenin temelinde bulunan lutuf ve iyilikle yakından ilgilidir. Türkçe'de armağan kelimesiyle de ifade edilen hediye genelde. "insanlar arasında sevgi ve dostluk nişanesi olarak veya muaşeret kaidesi uyarınca karşılıksız verilen nesne" anlamını taşır. Mecelle'de hediye, "bir kimseye ikramen götürülen vey gönderilen mal" şeklinde ve hibenin bir türü olarak tanımlanır.

Yani *hediye*'nin, hali hazırda *hidayet* ile çok yakın bir ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür; *hediye*, "yol gösterme, doğru yola iletme" anlamındaki *hidayetten*

⁸⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Hidayet", DİA, C. 17, ss.473-477.

türemiş bir isimdir ve doğal olarak bu manaları kendisinde taşır. Bu durumda, Allah, insanlara doğru yolu gösterecek, hidayete ermesini sağlayacak ne tür *hediyeler* vermiş olabilir? Kur'an-ı Kerim'i ilk verilen şey, bir hidayet rehberi, bir ilk hediye olarak alırsak, onun insanlara yol gösteren, doğru yola ileten, öğret(m)en bir *hediye* olduğunu söyleyebiliriz.

Hediye-hidayet ilişkisine ek olarak, Araf Suresi'nin “...*bütün bu Kur'an Rabbinizden gelen basiretlerdir ve iman edecek bir toplum için bir hidayet ve rahmettir.*”⁸⁶ ayetindeki “*basiret*” kelimesini de Elmalılı, “*tıpkı kalplerde hakkı görmeğe, doğruyu anlamaya dayanak olan akıl gözleri gibi Rabbin hediyesidir.*” şeklinde açıklayarak bütün Kur'an'ın Allah'tan gelen hediyeler içerdiğini ima etmiştir. Biz de bu araştırmada Allah'ın verdiği şeyleri konumuz açısından O'nun hediyeleri/armağanları olarak değerlendireceğiz. Hediyeleri (armağanları), tanımının da içerdiği üzere, “*yol gösteren*” ve “*öğretmeye aracı olan sembolik somut veya soyut şeyler*” olarak düşünmek mümkündür.

Kur'an'ın kendisinin bir basiret olduğunu ve basiretler içerdiğini görmekteyiz. Peki, Kur'an başka ne tür “*basiretler*”, doğruyu anlamaya yardımcı olacak dayanaklar içermektedir? Elmalılı'nın bahsettiği gibi bu basiretleri birer hediye olarak değerlendirdiğimizde bu soruyu şu şekilde sormak da mümkündür, ana hediyesi hidayet olan Kur'an, hidayete ulaştırmak için başka ne tür hediyeler içermektedir?

Yani, ilk sorumuza “*verilenin içerisinde verili olan şey nedir*” sorusuna dönecek olursak, bunun cevabını en baştan Allah'ın hidayeti, başka bir deyişle, hediye olarak hidayet ve kılavuzluğa işaret eden diğer hediyeler olarak tanımlayabiliriz. Şimdi de bu amaca hizmet eden diğer verili şeylere ve Kur'an-ı Kerim'in apaçık ayetler ve deliller olarak bahsettiği kılavuzluk içeren hediyeler arasında hayat, nimetler, lütuf ve ihsan kavramlarına bakalım.

⁸⁶ Araf (7:203)

2.1.2 Hediye (Armağan) Olarak Hayat

Kur'an-ı Kerim'in farklı surelerindeki ayetleri, insana hayatın Allah'ın lütfuyla bahşedildiğini belirtir,⁸⁷ ve Allah, insana ruhundan üfleyerek onu en güzel biçimde yaratmıştır:

Secde 32:9 Sonra onu düzenleyip içine ruhundan üfledi ve sizin için o iştmeyi, o görmeleri ve gönülleri yaptı. Siz de pek az şükrediyorsunuz.

Secde 32:7 O ki, yarattığı her şeyi güzel yarattı ve insanı yaratmaya bir çamurdan başladı.

Tegabün 64:3 O ki, gökleri ve yeri "hak ile" yarattı ve size biçim verdi, biçimlerinizi güzel de yaptı; en sonunda gidiş O'nadır.

Bahsedilen bu düzenin *ölümü* de içerdği muhakkaktır ve kesin olarak zamanı gelecek olan ölüm de Allah tarafından bahşedilmiştir. İnsanın dünyadaki zamanı kısıtlıdır:

Mülk 67:2 O ki, ölümü ve dirimi takdir edip yarattı; sizi imtihana çekip şunu bildirmek için ki, "Hanginiz, yaptığı işler bakımından daha güzel?" (diye)... Hem O, öyle şeref ve güç sahibi, öyle çok bağışlayıcı!

Al-i İmran 3:145 Hem Allah'ın izni olmadıkça kimseye ölmek yok: O (ölüm) vadesi ile yazılmış şaşmaz bir yazıdır...

Taha 15-16 - Çünkü o saat/o kıyamet kesin gelecektir. . . Ben, hemen hemen onu gizliyorum ki, her can yaptığının karşılığını alsın...

Enbiya 21:35 Her can ölümü tadacaktır ve size bir imtihan olarak, kötülük ve iyilikle deneyeceğiz. Hepiniz de sonunda bize döndürüleceksiniz.

Yukarıdaki ayette (Tegabün 64:3) geçen "*hak ile*", Elmalılı'nın yorumuyla, "*boşuna ve oyuncak olarak değil*"⁸⁸ anlamına gelmektedir, Kur'an-ı Kerim'de de bilindiği üzere bunu doğrulayan pek çok ayet bulunmaktadır, Allah, yarattıklarından habersiz değildir.⁸⁹ Boşuna ve oyuncak olmadığı birçok ayette ifade edilen, bir hikmeti bulunan bu kısıtlı hayat süresince Allah, insanlardan kulluk yapmalarını, güzel davranışlarda bulunmalarını ister, çünkü burası bir imtihan yeridir, insanlar,

⁸⁷ Fâtır 35:11 Hem Allah, size bir topraktan, sonra bir meniden yarattı... Hicr 15:26 Gerçekten biz insanı bir "salsal"den, "hame-i mesnun"dan yarattık. Muminun 23:12 Yüceliğime yemin olsun ki Biz insanı, süzülüp çıkarılmış bir çamurdan yarattık. Sa'd 38:71 Rabbin meleklerle, "Haberiniz olsun, Ben bir çamurdan bir insan yaratmaktayım.

⁸⁸ Yazır, Tegabun Suresi, 1.dipnot, s.583

⁸⁹ Muminun 23:17 Gerçekten biz, sizin üstünüzde yedi yol/yedi kat/yedi sistem yarattık ve yaratmaktan (ve yarattıklarımızdan) habersiz olmadık. Muminun 23:115 Yoksa sandınız mı ki, biz sizi boşuna yarattık ve siz Bize geri döndürülmeyeceksiniz?!

kendilerine verilen şeylerle (hediyelerle) imtihan edileceklerdir, bu imtihan sonunda dönüşün O'na olacağı pek çok ayette vurgulanır:

Hicr 15:99 Ve Rabbına kulluk yap, taa sana o “yakın” gelene, (yani, her canlı için olması yakın-kesin olan ölüm gelip de, Rabbine kavuşuncaya) kadar...

Kehf 18:7 Biz, yeryüzündeki şeyleri ona bir süs yaptık ki insanları deneyelim: hangisi daha güzel bir amel yapacak...

En'am 6:165 O, odur ki, size yeryüzünün halifeleri yaptı ve bazınızı diğer bazınıza derecelerle üstüne çıkardı. Bunun hikmeti ise, sizi, size verdiği şeylerde sınamaktır. Kuşku yok ki Rabbin, cezası çok hızlı olandır. Yine kuşku yok ki O, biricik başlayıcı, biricik merhamet edicidir.

Maide 5:48 Sana da bu hak kitabı indirdik, kitap cinsinden önünde olanı doğrulayıcı ve o (diğer kitaplar) üzerine gözcü hakim olmak üzere... Bundan dolayı, sen de aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet; bu sana gelen “gerçek”ten ayrılıp da, onların arzuları arkasından gitme. Her biriniz için bir şeriat yaptık, bir de “minhac”... Allah dilese idi, hepinizi bir tek ümmet kılardı; fakat sizi, her birinize verdiği şeyde imtihan edecek. O halde durmayın, hayırlara yarış edin. Sonunda dönüşünüz hep Allah'adır...

Ali İmran 186: Mallarınızda ve canlarınızda kesinlikle imtihan olunacaksınız ve kesinlikle..... eğer sabreder ve takva yoluna giderseniz..

Yine, verilenin içerisinde asıl verili olan şey nedir diye sorarak hayatın hediye olmasının arkasındaki anlama baktığımızda, hayatın boşuna verilmediği amaçsız da olmadığını görmekteyiz. Hayatın amaçsız olmasının aksine, “...olayların sıralanışında bir düzen vardır ve gerçek amaca doğru götüren keskin bir irade, bir hikmet bulunur.”⁹⁰

2.1.3 Hediye Olarak Nimetler

Nimetin kelime anlamı TDV İslam Ansiklopedisi'nde fiil olarak “*bolluk ve iyi hal içerisinde olmak*”, isim olarak ise “*maddi ve manevi imkanlar*” şeklinde açıklanmış, Kur'an-ı Kerim'de tüm türevleri ile birlikte toplamda 89 kere geçtiği belirtilmiş ve M.F Abdülbaki'nin el-Mu'cem'inden alıntılanarak bunların 86 tanesinin Allah'a izafe edildiği söylenmiştir.⁹¹ Ayrıca aşağıda alıntılacağımız Rahman Suresi'nde 31 defa geçen ve yakın anlama gelen “âlâ” kelimesini de eklersek bu sayıyı 120 olarak belirleyebiliriz. Bununla birlikte yine aşağıda bazılarını daha ayrıntılı inceleyeceğimiz

⁹⁰ Yazır, Tegabun Suresi, 1.dipnot, s.583

⁹¹ Fatma Candan Günaydın, “Nimet”, 2007, DİA, C.33, s.129-130., Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Mu'cemü'l-müfreh li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kahire-Beyrut 1364/1945, 1378; İstanbul 1982.

nimet ile yakın anlamlı “lütuf, ihsan, fazl, sevap, rızık” gibi kelimeler de çokça tekrarlanmaktadır, bu nedenle net bir sayı belirlemek çok mümkün görünmemektedir. Ancak konumuz ile ilgili olarak şunu söyleyebiliriz ki, *kerim* olan Allah’ın tüm bu kelimelerle ifade edilen *hediyesi* sayılamayacak kadar fazladır. Kur’an-ı Kerim’de de bu duruma şu şekilde dikkat çekilmiştir:

Alak 96:3 Oku! O, cömertliğine sınırı olmayan Rabbidir.
İbrahim 14:34 Hem size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi; öyle ki Allah’ın nimetini saysanız, onu bitiremezsiniz. Kuşkusuz insan çok zalim, çok nankör...
Nahl 16:18 Halbuki Allah’ın nimetini saysanız, tamamını sayamazsınız. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.
Lokman 31:20 Görmediniz mi ki yüce Allah, sizin için göklerdekini ve yerdekini emre boyun eğdirmiş, üzerinize açık ve gizli nimetlerini bol bol vermiş...

Yukarıdaki ayetlerde de vurgulandığı gibi, Kur’an- Kerim çeşitli şekillerde sık sık Allah’ın ikram sahibi olmasını⁹² hatırlatır, insanların Allah tarafından verilen nimetlerin içerisindeki bu sonsuz ikramı görmelerini, O’nun cömertliğinin farkına varmalarını ister. Kur’an-ı Kerim’in ilk surelerinden olan Abese Suresi, nimetlere dikkat çeker:

24. Bir de o insan yediği (nimetlere) baksın!
25. Biz o suyu, bir döküş dökmekteyiz.
26. Sonra o yeryüzünü bir yarış yarmaktayız,
27. Böylece onda daneler,
28. üzüm, yoncalar,
29. zeytinlikler, hurmalıklar
30. ufukları kaplamış güzel bahçeler
31. Meyveler, çayırlar (ve daha) neler yetiştirmekteyiz.
32. Sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için...

Bakara Suresi’nde de insanlara verilen nimetlere işaret eden ayetler bulunur:

Bakara 2:22: “O (rabbimiz) öyle bir lütfedici ki, yeri sizin için bir döşek yaptı, göğü bir bina... Ve sizin için gökten bir su indirdi, onunla türlü ürünlerden size bir rızık çıkardı. Siz de artık bilip dururken, Allah’a eşler koşmayın.
Bakara 2:29: O öyle yüce bir yaratıcıdır ki, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra, iradesini göğe yöneltti ve onları yedi gök olarak düzenine koydu. O her şeyi bilir bir alimdir.

Nimetleri hatırlatan ve insanların farkındalık sahibi olmalarını isteyen bu ayetler Kur’an-ı Kerim’in çok fazla suresinde zikrediliyor olsa da, özellikle Rahman

⁹² Rahman (55:27), Rahman (55:78), İnfitar (82:6), Neml (27:40)

Suresi, Elmalılı'nın deyimiyle “bütün insanlara türlü nimetleri hatırlatarak, her birinin arkasından şükür görevinin yerine getirilmemesine karşı, ‘Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan!’” kınaması ve vurgusu ile öne çıkmaktadır:

- 1 - Rahmân
- 2 - Öğretti Kurân'ı
- 3 - Yarattı insanı,
- 4 - Belletti ona o güzel beyanı....
- 5 - Güneş ve Ay hesap iledir.
- 6 - Çimen ve ağaç secde ederler.
- 7 - Bak şu güzel göğ, (O), Verdi ona yükseklik, koyup ölçüyü
- 8 - Ki, taşmayın ölçüde...
- 9 - Ve doğru tutun adaletle tartıyı da, aksatmayın teraziyi...
- 10 - Yere de bir alçak gönüllülük verdi canlılar için...
- 11 - Onda bir meyve, ve tomurcuklarıyla duran güzel hurmalar..
- 12 - Ve o çimli daneler ve o hoş kokulu reyhan...
- 13 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 14 - İyi pişmiş bir sakı gibi, tıngır tıngır ses veren bir kuru çamurdan insanı yarattı.
- 15 - Bir katıksız ateşten/dumansız salt alevden de o cini yarattı.
- 16 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 17 - Hem iki doğunun Rabbi, hem iki batının Rabbi...
- 18 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 19 - Salmış iki denizi, her zaman çatışır.
- 20 - Aralarında bir “engel”, (birbirlerine karşı) taşkınlık etmezler hiç bir an.
- 21 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 22 - Çıkar onlardan inci ile mercan..
- 23 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 24 - Hem O'nundur denizde akıp giden o dağlar gibi gemiler....
- 25 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 26 - Üzerinde herkes sonlu...
- 27 - Baki olan ise, O Rabbinin yüzü: O ululuk ve ikram sahibi...
- 28 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 29 - O'ndan dilenir göklerde ve yerde olan... O, her gün bir iştendir.
- 30 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 31 - Yarın sırf size bakacağız, ey cin ve insan alemi!.
- 32 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 33 - Ey cinler ve insan topluluğu, gücünüz yeterse geçin gidin yerin ve göklerin tabakalarından/sınırlarından; geçemezsiniz olmazsa ferman!..
- 34 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 35 - Salınır üzerinize ateşten bir yalın, bir duman, kurtulamazsanız, desiniz de “Yetiş, aman!.
- 36 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 37 - Gök bir yarılıp da oluverdi mi akkor gibi kıpkırmızı bir gül, yağ gibi eriyen, kızaran yanan...
- 38 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 39 - O gün sorulmaz suçlarından artık ne bir insan ne de bir cinn...
- 40 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!
- 41 - Tanınır da suçlular yüzlerinden, tutulur perçemleri ile ayaklarından...
- 42 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!

- 43 - İşte bu, suçluların “yalan” dedikleri cehennem.
44 – Olacaklar cehennem ile çok kaynar bir su arasında koşan....
45 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!

Buradan sonra da ahiretteki “ikram” görüntüleri anlatılmaktadır:

- 46 - Rabbinin makamından korkan kimseye bedava iki cennet var.
47 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
48 – Var her birinde bostanlar, çeşitli dallar..
49 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
50 – Onlarda iki kaynak olur akan...
51 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
52 – Onlarda çifte çifte yiyecekler her meyveden...
53 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
54 – Dayanmışlar öyle döşemeye ki astarları kalın ipekten; her iki cennetin derimi/meyvelerinin toplanışı da, yakından....
55 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
56 – O cennetlerde gözlerini sırf eşlerine çevirmiş dilberler var ki, dokunmamıştır onlara eşlerinden önce ne insan ne cin...
57 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
58 – Sanırsın onları yakut ve mercan...
59 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
60 – İhsanın karşılığı elbette ihsan...
61 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
62 – Ötelerinden de diğer iki cennet...
63 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
64 – Yağız, yeşil/gömgök-yemyeşil, ne gönül çelen!..
65 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
66 – Bunlarda püsküren çifte şadırvan..
67 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
68 – Bunlarda bir meyve, bir başka hurma ve bir başka nar...
69 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
70 - İçlerinde hayırlı güzeller...
71 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
72 – Cibinlikler içinde ceylan gözlü dilberler, gözlerden nihan...
73 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
74 – Dokunmamıştır onlara eşlerinden önce insan ve cin...
75 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
76 – Kurulmuşlar yeşil yastıklar-döşekler ve güzel “Abkari” kumaşlar üzere, sevinçli....
77 - Şimdi Rabbinizin hangi lütuflarına dersiniz yalan?!.
78 – Yüce çok yüce Rabbinin adı... O’nun yücelik, O’nun ikram...

İbrahim (14:34)⁹³ Allah’ın sayısız nimet vermesinden, Lokman (31:10)⁹⁴ insanların yaşayacağı ortamın verilmesinden, Lokman (31:20)⁹⁵ ise açık ve gizli

⁹³ İbrahim 14:34 Hem size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi; öyle ki Allah’ın nimetini saysanız, onu bitiremezsiniz. Kuşkusuz insan, çok zalim, çok nankör...

⁹⁴ Lokman 31:10 O, gökleri direksiz yarattı, onları görüyorsunuz. Yere de, sizi çalkalar diye, ağır baskılar bıraktı ve onda her bir hayvandan üretti. Hem gökten bir su indirdik de, her hoş çeşitten yetiştirdik.

⁹⁵ Lokman 31:20 Görmediniz mi ki yüce Allah, sizin için göklerdekini ve yerdekini emre boyun eğdirmiş, üzerinize açık ve gizli nimetlerini bol bol vermiş...

nimetlerin bol bol verilmesinden “görmüyor musunuz” diye vurguyla bahseder, ortada olanın farkına varılması için teşvik eder. En’am (6:99)⁹⁶ da benzer bir şekilde gösterilen yani *ortada olan nimetlerin* içerisinde görünmesi istenen ayetler olduğunu vurgular.

Lokman (31:31)⁹⁷ Allah’ın nimetinin üzerinde sabırla düşünülmesini ister, bunların içerisinde “*şükredenler için birçok işaret bulunduğunu*” söyler. Casiye (45:13)⁹⁸ “*göklerde ve yerde olan her şeyin lütuf olarak verilmesinde düşünecek toplumlar için deliller olduğunu*”, Taha (20:53-54)⁹⁹ de yine benzer şekilde, verilen nimetlerden bazılarını belirtip, “*bunda akıl sahipleri için çok işaretler, çok ayetler olduğunu*” belirtir.

Nahl Suresi de yine insanları, kendilerine verilen sayısız nimetin farkına varmaya¹⁰⁰, kainatın düzeninden ibret almaya, bunlar üzerinde düşünmeye ve şükretmeye¹⁰¹ davet eder. Düzeni idrak edip ibret alacak bir toplum için bunların içerisinde deliller olduğunu söyler:

⁹⁶ En’am 6:99 Yine O’dur ki, gökten bir su indirdi; derken, onunla her türlü bitkiyi çıkardık; derken ondan bir yeşillik çıkardık. Ondandır birbiri üzerine binmiş daneler çıkarıyoruz; hurma ağacından da, tomurcuğundan sarkan salkımlar ve üzümlerden bağlar... Zeytini de, narı da birbirine benzer, benzemez olarak (çıkarıyoruz). Bakın her birinin meyvesine: bir meyve verdiği mevsimde bir de olgunlaşmasına... Şüphe yok ki şu size gösterilende inananlar için birçok ayetler vardır.

⁹⁷ Lokman 31:31 Baksana, size (kudretinin) delillerinden göstermek için, nimetiyle gemilerin denizde akışına! Kuşku yok ki, bunda pek sabırlı olanlar ve çok şükredenler için birçok işaretler vardır.

⁹⁸ Casiye 45:13 Hem göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsini kendinden olarak, sizin için emre boyun eğdirdi; kuşkusuz bunda düşünecek bir toplum için deliller vardır.

⁹⁹ Taha 20:53-54 O ki, sizin için yeryüzünü bir beşik yaptı ve onda size yollar açtı ve gökten bir su indirdi de, bu nedenle çeşitli bitkilerden çiftler çıkarmaktayız. Hem kendiniz yiyiniz, hem de hayvanlarınızı güdünüz. Kuşkusuz bunda, akıl sahipleri için çok işaretler, çok ayetler var.

¹⁰⁰ Nahl 16:5 En’amı (sığırlar ve davarları) da yarattı; sizin için onlarda bir ısınıklık ve bir takım yararlar vardır; hem de onlardan yersiniz. 16:6 Akşam getirir, sabah salarken, onlarda sizin için bir güzellik de vardır. 16:7 Onlar sizin ağırlıklarınızı da yüklenir, canlarınızın yarısını tüketmeden varamayacağınız beldelere kadar götürürler. Kuşkusuz Rabbiniz size çok acıyandır, çok merhametlidir. 16:8 O, hem binesiniz diye, hem de süs olarak, atları, katırları, eşekleri de yarattı ve bilemeyeceğiniz daha neler yaratacak. 16:10 O, odur ki, gökten bir su indirdi. Size ondan bir içecek var; yine ondan bir ağaç (çıkart), ki onda hayvan yayarsınız. 16:18 Halbuki Allah’ın nimetini saysanız, tamamını sayamazsınız. Kuşkusuz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

¹⁰¹ Nahl 16:14 Yine O’dur ki O, denizi emrinize hazır kılmıştır ki, ondan taze bir et yiyersiniz ve içinden giyeceğiniz-takacağınız bir süs çıkararsınız... Gemileri de görürsünüz ki, o denizin içinde yara yara akar giderler; hem Allah’ın lütfundan nasip arıyorsunuz, hem de gerek ki şükredesiniz diye..

Nahl 16:11 O suyla size, ekin, zeytin, hurmalıklar, üzüm ve türlü türlü meyveler bitirir. Elbette bunda, düşüncecek bir toplum için bir delil var.

Nahl 16:12 Hem sizin için geceyi ve gündüzü ve güneşi ayı, hizmete hazır kıldı. Bütün yıldızlar da O'nun emrine hazır dırlar. Kesin olarak bunda, akli olan bir toplum için ayetler/deliller var.

Nahl 16:13 – Daha sizin için yeryüzünde, çeşitli renklerle yarattıkları neler neler var. Kuşkusuz bunda, düşünüp ibret alacak bir toplum için bir delil var.

Kur'an-ı Kerim'de acaba neden nimetlerin üzerinde bu kadar çok düşünülmesi, nimetlerden ibret alınması, akıl sahiplerinin üzerinde düşünmesi söylenmektedir? Adeta nimetler aracılığı ile insanların daha içkin şeyleri fark etmesi, nimetlerle birlikte, *nimetin içerisinde asıl verili olanın idrak edilmesi* istenmektedir. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin, insanların etrafında olan yaşama içkin bu bolluğu, Allah'ın kendilerine verdiği sayısız nimeti fark etmesi için bir davet niteliğinde olduğunu görüyoruz.

Nimetler, yaşama içkin verilen bolluğun yanında, aynı zamanda hayatın çeşitliliğinin, insanın ne kadar büyük ve muhteşem bir düzenin parçası olduğunun ve aynı zamanda varlığın geçiciliğinin kavranabilmesi için üzerinde düşünülmesi gereken işaretler niteliğindedir, insanların tüm bunları fark edebilmesi için adeta kılavuzluk görevi yapmaktadırlar. Yani, Allah'ın hediyesi olan nimetler; yine Allah'ın hediyesi olan hidayete erme yolundaki işaretler, bu yolda kılavuzluk eden hediyelerdirler.

Nimetleri içeren bazı ayetler bu vurguyu yapmaktadır:

Şura 42:36 Size verilmiş bulunan şeyler, hep bu değersiz hayatın geçici yararadır. Allah yanındaki ise, daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Fakat o kimseler için ki, inanmışlardır ve Rablerine güvenip dayanırlar.

Hadid 57:20 Biliniz ki bu değersiz hayat bir oyun, bir eğlence, bir süs ve aranızda karşılıklı bir övünme ve mal ile evlat konusunda bir çokluk yarışından ibarettir... Bir yağmur örneği gibi ki; o yağmurun bitirdiği ot, çiftçileri imrendirmiştir; sonra o ot heyecana gelir coşar; bir de görürsün sararmıştır; sonra da olur bir çerçöp... Ahirette ise şiddetli bir azap; bir de Allah'tan bir bağışlama ve hoşnutluk vardır. Bu değersiz hayat, bir aldaniş geçimliğinden başka bir şey değildir.

Yunus 10:24 O değersiz dünya hayatının hali ancak bir su/bir yağmur gibidir: Biz onu gökten indirmişiz, derken o yağmur sayesinde, insan ve hayvanların yiyeceği olan yeryüzü bitkileri (gür ve bol bir şekilde yetişerek) birbirine girmiştir... En sonunda yeryüzü, bütün süsünü takıp süslendiği, halkı da, o yeryüzü bitkileri

üzerinde dilediklerini yapmaya kendilerini güçlü sandıkları bir sırada, geceleyin veya gündüzün, ona emrimiz gelivermiş ve bir anda ona öyle bir tırpan atıvermiştir ki, sanki dün hiçbir şenlik yokmuş gibi olmuştur... İşte düşünecek bir topluluk için, ayetleri böyle ayrıntılı açıklıyoruz.

Nur 24:43 Baksana şu gerçeğe: Allah, bir bulut sürüp götürüyor; sonra onun açıklığını birleştiriyor, sonra onu üst üste yığıyor da, yağmuru görüyorsun bunların arkasından çıkıyor... Bir de o gökten, ondaki (bulut) dağlarından bir dolu indiriyor da, onu dilediğine isabet ettiriyor ve dilediğinden onu uzak tutuyor. Şimşegin parıltısı, neredeyse gözleri alıverecek.

Nur 24:44 Allah, geceyi gündüzü evirip çeviriyor. Kuşku yok ki, bunlarda, gözü olanlar için kesinlikle bir ders vardır.

Nur 24:45 Hem Allah, her canlıyı bir sudan yarattı; öyle iken kimisi karnı üstü yürüyor, kimisi iki ayak üzerine yürüyor, kimisi de dört ayak üzerine yürüyor. Allah, ne dilerse yaratır. Gerçekten Allah, her şeye kadir, çok kadir...

Sadece insandaki değil, insan da dahil olmak üzere Allah'ın yarattığı, can verdiği her şeydeki kudretin, güzelliğin ve kusursuzluğun görülmesi Kur'an-ı Kerim'de teşvik edilir. Var olan hiçbir şey boşuna verilmemiştir, varlıklarından (ve olmadıkları zaman yokluklarından) alınacak bir ders bulunmaktadır. Verilen şeyler, *hediyeler* adeta işaret ettikleri bir hakikate ulaşmada birer araç, birer kılavuz hediye durumundadırlar. Kaf Suresi'nde bu durum anlatılmıştır:

Kaf 50:6-11 Artık, üstlerindeki göğe bir baksalar ya, biz onu nasıl kurmuşuz ve süslemişiz! Hiç bir gediği yok... Yeryüzüne de bir uzanım vermişiz ve içine ağır baskılar oturtmuşuz/oturaklı dağlar serpmişiz; ve her tür çeşit bitkiden çiftler bitirmişiz ki, seyrine doyum olmaz, gözler gönüller açar, yaratıcının kudretini hatırlatır, dersler verir, birer basiret göstergesi ve ibret örneği olmak üzere Hakk'a yüz tutan her kul için... Bir de gökten bereketli bir su indirip de, onunla bağlar bahçeler bitirmektediriz ve biçilecek taneler... Ve başı göğe uzanan hurma ağaçları ki, sıvama dizilmiş tomurcukları vardır. Kullara rızık olarak... Ve o su ile, ölü bir beldeye hayat vermekteyiz. İşte o çıkış ve diriliş de böyledir!

2.1.4 Hediye Olarak Allah'ın İhsanı ve Lütfu

“*Lütf*”un kelime anlamı TDV İslam Ansiklopedisi'nde “iyilik etme, merhamet ve yardımda bulunma” olarak açıklanmıştır.¹⁰² Yine TDV İslam Ansiklopedisi, *nimet* kelimesi ile benzer bir şekilde, bu kelimenin de fazl ve ihsan kelimeleri ile yakın anlamlarda Kur'an'da yer aldığını söyler, M.F Abdülbaki'nin el-Mu'cem'inden

¹⁰² İlyas Çelebi, “**Lütf**”, DİA, C.27, s.239-241.

alıntıyla, Kur'an'da 8 yerde geçtiği belirtilir.¹⁰³ *İhsan* ise, TDV İslam Ansiklopedisi'nde “başkasına iyilik etmek, yaptığı işi güzel yapmak” olarak açıklanır.¹⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'de hem Allah, hem de insanlar için kullanılmıştır. M.F Abdülbaki'nin el-Mucem'inden alıntılanarak Kur'an'da tüm kalıpları ile birlikte 70'i aşkın ayette kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁰⁵ Yine TDV İslam Ansiklopedisi', “ihsanın kelimeler literatüründe çoğunlukla ‘lütuf’ kelimesiyle ifade edildiğini ve “Allah'ın kuluna karşı cömertliği, hak ettiğinden fazlasını vermesi, işini rast getirmesi”¹⁰⁶ anlamında kullanıldığı belirtilmiştir: “Allah'ın fiillerinin güzelliği ve mükemmelliği aynı zamanda O'nun lutfkârlılığıdır.”¹⁰⁷

Lütuf ve *ihsan* ile ilgili ayetlere baktığımızda, *iyilik* ve *hayr* ile yakından bir alakası olduğunu, daha çok soyut anlamda bir *verme* içerdiğini görüyoruz:

Fatiha 1:6-7 Hidayet eyle bizi sırat-ı müstakim'e, o kendilerine “lütuf ve ikramda”¹⁰⁸ bulunduğu kimselerin yoluna

Al-i İmran 3:164 Gerçekten içlerinden, kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, onları arındıran ve onlara kitap ve hikmet öğreten bir peygamber göndermekle Allah müminlere büyük bir iyilikte bulundu. Halbuki daha önce onlar açık bir sapkınlık içinde idiler.

Nur 24:20 Ya olmasaydı üzerinizde Allah'ın size lütfu ve merhameti; ve gerçekten Allah, çok şefkatli ve merhametli olmasaydı, (haliniz nice olurdu)?!

Şura 42:19 Allah kullarına çok lütfedicidir, her dilediğini bir şekilde rızıklandırır ve O, öyle güçlü, öyle şeref ve kuvvet sahibidir.

Enfal 8:29 Ey iman edenler! Allah'a (karşı gelmekten) korunursanız, O size bir furkan verir ve sizden günahlarınızı örter; sizleri bağışlar da... Allah, büyük lütuf sahibidir.

Yukarıdaki ayetlerden, Allah'ın insanlara Kur'an-ı Kerim'i ve onlara hikmet öğreten bir peygamberi göndermesinin, başka bir deyişle, O'nun hidayetinin kendisinin bir lütfu olduğunu görebiliyoruz.

¹⁰³ Çelebi, a.g.md.

¹⁰⁴ Mustafa Çağrı, “İhsan”, DİA, C. 21, s. 544-546.

¹⁰⁵ Çağrı, a.g.md.

¹⁰⁶ Çağrı, a.g.md.

¹⁰⁷ Çağrı, a.g.md.

¹⁰⁸ Bu ayet birçok mealde “kendilerine nimet verdiği kimselerin yoluna” olarak da yer almaktadır. “Nimet” ve “lütuf” kelimelerinin yakın anlamlarda kullanıldığını kelime anlamlarından bahsederken belirtmiştik.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın yaptığı işlerin güzelliğinden ve kusursuzluğundan da bahsedilmektedir, ki bu da yine daha önce belirttiğimiz gibi O'nun lütfkarlığıdır.

*Bakara 2:138 ...Allah boyasından daha güzel kimin boyası vardır?!
Mülk 67:2-3 O ki, yedi gök yaratmış birbiriyle uyumlu; göremezsın o Rahman'ın yarattığında hiçbir düzensizlik! Haydi çevir gözü, görebilir misin hiçbir çatlak, bir kusur?! Sonra yine çevir gözünü tekrar tekrar; sana döner o göz, yorulmuş olarak, çaresiz ve bitkin...
Secde 32:7 O ki, yarattığı her şeyi güzel yarattı ve insanı yaratmaya bir çamurdan başladı.*

İslam, özünde güzelliği barındırır: “Bu durum, kendisini adalet ve cömertlik (kerem) olarak izhar eden “tevhit”in hakikatinden kaynaklanmaktadır”¹⁰⁹:

*Tegabün 64:3 O ki, gökleri ve yeri “hak ile” yarattı ve size biçim verdi, biçimlerinizi güzel de yaptı; en sonunda gidiş O'nadır.
Şura 42:26 Ve iman edip iyi ve güzel işler yapanların dualarına cevap verir, lütfundan onlara çok da verir. İnkâr edenlere gelince, onlara şiddetli bir azap var.
Nahl 16:90 Haberinizi olsun ki, Allah size adaleti, ihsanı ve iyilik yapmayı ve yakınlığı olana vermeyi taahhüt ediyor...*

Bununla birlikte, büyük lütf sahibi olan Allah'ın lütfundan iman edip güzel işler yapanların nasipleneceği ayetlerde belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim, insanların Allah'ın cömertliğinin farkında olmalarını, bu farkındalık ile şükretmelerini ve bu cömertliği kendi etraflarında uygulamalarını teşvik eder:

*Kasas 28:77 Ve Allah'ın sana bu lütfunda sen ahiret evini ara ve dünyadan payını unutma da, Allah sana iyilikte bulunduğ u gibi, sen de iyilik et ve yeryüzünde bozgunculuk peşinde olma. Çünkü Allah bozgunculuk çıkaranları sevmez.
Şura 42:22 Göreceksın o zalimleri, kazandıklarından dolayı titrerlerken!.. O (azap) ise tepelerine inmekte.. İman edip güzel güzel işler yapanlar ise, cennetlerin hoş hoş bahçelerindeler. Onlara Rablerinin katından ne dilerlerse var. İşte bu, o büyük lütf..
Kasas 28:73 Rahmetinden ötürü O, sizin için hem geceyi hem gündüzü yaptı ki, hem içinde dinlenesiniz ve hem de çalışıp lütfundan isteyesiniz de şükredesiniz...
Neml 73:27 Ve kuşkusuz Rabbin, insanlara karşı kesin bir lütf sahibidir. Ve fakat, onların çoğ u şükretmezler.
Şura 42:22 ...İman edip güzel güzel işler yapanlar ise, cennetlerin hoş bahçelerindeler. Onlara Rablerinin katından ne dilerlerse var. İşte bu, o büyük lütf..*

¹⁰⁹ Turan Koç, **İslam Estetiğ i**, İsam Yayınları, İstanbul 2014, s.58-59.

Başka bir deyişle, insanlar, Allah'ın *verdiği hediyelere şükrederek*, bu hediyelerden kendileri de başkalarına vererek, *iman edip “güzel” işler yaparak mukabele etmeli, armağan döngüsünü sürdürmelidirler*.

2.2 Allah'ın Vermesinin Biçimi

Allah'ın verdiği hediyeleri, hem O'nun hidayeti, hem bir hidayet rehberi olan Kur'an-ı Kerim, Allah'ın bahsettiği hayat, nimet, lütuf ve O'nun ihsan etmesi olarak, her birini birbirinden kesin çizgilerle ayırmanın mümkün olmadığı şekillerde belirttik. Aynı zamanda verilenlerin içerisinde verili olan şey'i, armağanların arkasındaki manaları inceledik. Armağanın hakkıyla ve doğru bir biçimde verilebilmesi bir sanattır ve büyük bir özen gerektirir. Bahsettiğimiz gibi, verilen hediyelerin verilme biçimleri, arada kurulan bağ ve ilişki açısından büyük önem taşımaktadır. Armağanın verilme biçimi bağın niteliğini belirler. Bu noktada, Allah'ın vermesinin biçimi olarak iki sıfatından bahsedeceğiz: Rahim ve muhsin.

Allah, rahmetle ihsan etmiş, hidayetini ve hediyelerini rahmetle vermiştir:

“Rahmet”in kelime anlamı, TDV İslam Ansiklopedisi'nde *“acınacak durumda bulunan kimseye yönelik yufka yüreklilik ve şefkat”*¹¹⁰ olarak açıklanmaktadır; *“Allah'a nisbet edildiğinde ise, merhametin ürünü olan 'lütufla bulunma' manasında ele alınması gerektiği”* Ragıb el İsfahani'nin el-Mufredat'ından alıntılanarak belirtilir. Bu durumda Allah'ın hidayetini O'nun bir lütfu olarak değerlendirmek mümkündür; Allah, insanları hidayete, merhamet ve şefkatle davet etmektedir.

Fatiha Suresinin *“Hidayet eyle bizi “sırat-ı müstakime/doğru yola, o kendilerine nimetler verdiği kimselerin yoluna...”*¹¹¹ ayetlerini yorumlarken Elmalılı Hamdi Yazır hidayetin, *“arzulanana ulaştıracak şeye, güzel ve hoş bir şekilde yol göstermek olduğunu belirtir, hidayetin amacı hayır olan, özünde dostluk, yumuşaklık*

¹¹⁰ Abdülhamit Birişik, “**Rahmet**”, DİA, C.34, s.419.

¹¹¹ Fatiha (1:5-6)

ve incelik bulunan bir rehberlik”¹¹² olduğunu söyler. Rahmet, merhamet, yumuşaklık ve incelik içerir.

Şefkat, merhamet, yumuşaklık ve incelik içeren bu rehberlik, insanı uyarır, kendi yararı için *verilen hediyeleri* göstererek, kişinin farkına varmasını isteyerek kılavuzluk eder ancak bir zorlamada bulunmaz. Allah’ın, “*dilediği takdirde herkesi hidayette kılacağı*”¹¹³ belirtilir. Önemli olan, kişinin kendi sorumluluğunu alarak yükümlülüklerini yerine getirmesi, yani, kendisine *verilen hediyeleri* fark edip, ileriki kısımlarda bahsedeceğimiz üzere bu *hediyelere mukabelede bulunmadır*. Bu bilince ulaşması için gerekli adımlar atılır, ortada olan işaretlerin, apaçık ayetlerin farkına varılması ve verilen tüm bu hediyelerden feyz alınması öğütlenmektedir.

Bununla birlikte, sonsuz lütuf ve kerem sahibi olan Allah’ın rahmetini dilediği kadar, gereğince ihsan ettiği de Kur’an-ı Kerim’de belirtilmektedir:

Şura 42:27 Bununla beraber, Allah, kullarına rızık bol bol seriverse, yeryüzünde azar ve taşkınlık ederlerdi. Ve fakat dilediği kadar bir ölçü ile indiriyor. Kuşku yok ki O, kullarından haberdardır ve onları görmektedir.

Allah’ın verme şeklinin diğer bir biçimi olarak sayabileceğimiz ihsan ise özünde güzellik barındırır: “İlahi güzellik, varoluşun her düzeyinde ve her şeyde kendini izhar etmektedir”.¹¹⁴ İslam anlayışına göre güzellik, hakikate içkindir ve değer olarak yüceltilmelidir.¹¹⁵ Güzel olan, güzel bir şekilde yapılmalıdır. Muhsin, ilahi bir sıfat olmasının yanında insani bir nitelik olarak da önemlidir.¹¹⁶ Sevgi (hub) ihsanla çok yakın bağlantısı olan Kur’anî terimlerden biridir: “*iman, aynı zamanda bir sevgi işidir*”¹¹⁷. Hz. Peygamber de, “Allah güzeldir, güzelliği sever.” demiştir.

¹¹² Yazır, Fatiha Suresi, 6.dipnot, s.36.

¹¹³ Nahl 16:9 Yolu doğrultmak da Allah’a aittir, ondan sapan da var. Bununla birlikte Allah, dilese hepinizi hidayette kılardı.

¹¹⁴ Turan Koç, **İslam Estetiği**, İsam Yayınları, İstanbul 2014, s.85.

¹¹⁵ Koç, a.g.e., s.60.

¹¹⁶ Koç, a.g.e., s.62.

¹¹⁷ Koç, a.g.e., s.59.

2.3 İnsanın İlahi Armağanı Yüklenmesi (Kabul Etmesi)

Armağan döngüsünün ilk adımı olan “*hediye verme*” kısmında, Kur’an-ı Kerim’in ayetleri ışığında Allah’ın insana verdiğini söylediği şeyleri yani O’nun hediyelerini belirlemiştik. Şimdi de, armağan döngüsünün ikinci adımı olarak, verilen armağanların kabul edilmesi kısmına bakacağız. Bahsettiğimiz üzere, armağan teorisine göre, hediyelerin kabul edilmemesi, büyüklük taslama, kibir ve üstünlük ilan etme demektir.

Allah’ın verdiği *armağanı* insanın alması, armağana içkin *döngüyü* insanın yüklenmesi ve bunun getireceği *sorumluluğu/zorunluluğu* üstlenmesi durumu Kur’an’da net bir şekilde ifadesini bulur. Kur’an-ı Kerim’e göre bu *yükümlülük/sorumluluk/zorunluluk*, varoluşsal bir durumdur ve yaşama içkindir.

İnsanoğlunun yaratıcısı ile ilk kutsal sözleşmesini içerdiği bilinen sure Araf Suresi’dir. Elmalılı’ya göre, surenin 172. ayeti, kişinin, “*Rabbî ile kendisi arasında karşılıklı bir anlaşmanın sonucu olan ve yaratılıştan gelen bir sözleşme altına girmiş ve kulluğa garanti vermiştir.*”¹¹⁸

Araf 7:172 Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dediği vakit, "pekâlâ Rabbimizsin, şahidiz" dediler. (Bunu) kıyamet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu." demeyesiniz diye (yapmıştı).¹¹⁹

Yani, insanlar, Rab’lerinin varlığına ve ahiret gününe şahitlik yapmışlardır, artık habersiz değildirler, bu bilinç *yükümlülük/sorumluluk/zorunlulukları* da beraberinde getirecektir. Elmalılı, bu ayetin “...*insanlığın dini, hukuki, medeni ve toplumsal dayanağı*” olduğunu belirtir, ancak “...*insanın dış ve iç dünyasında Allah’ın Rabliğini gösteren delilleri kullanmaya ve İslamı kabule uygun olarak yaratmış olduğunun sembolik bir usul ile anlatımı*”¹²⁰ olduğunu da belirtmiştir.

¹¹⁸ Yazır, Araf Suresi, 21. dipnot, s.203.

¹¹⁹ Sadece bu ayetin buradaki Türkçe çevirisi anlam bütünlüğünün daha iyi vurguladığını düşündüğümüzden dolayı Elmalılı Hamdi Yazır’ın sadeleştirilmemiş mealinden alınmıştır.

¹²⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Araf Suresi, 21. dipnot, s.203

Tam da bu noktada, armağan konusunu çalışan antropologların sormuş olduğu “Alınan hediye karşısında zorunlu olarak bir hediye verildiğini gösteren kural hangisidir?” sorusunun Kur’an-ı Kerim’de araştırmaya çalıştığımız armağan döngüsüne göre cevabını bulmuş oluyoruz: İnsan, yaradılıştan gelen bir sözleşme altına girmiş, Allah’ın halifesi olarak O’nun emanetini yüklenmiş, bu büyük sorumluluğu almıştır.

Peki, bu yükümlülükleri kişi sorumluluk bilinciyle mi yerine getirecektir, yoksa buna zorunlu mudur? Armağan kavramının teorisyeni Mauss, yükümlülüklerin “görünürde gönüllü, ancak gerçekte zorunlu” olarak gerçekleştirildiklerini belirtmişti. Kur’an-ı Kerim’deki armağan döngüsü, bize bu konuda ne söylemektedir, insan, yükümlülüklerini gönüllü olarak mı yerine getirmelidir, yoksa buna zorunlu mudur, buna bakacağız.

2.3.1 Sorumluluğun Gönüllü Olarak veya Zorunlu Olarak Üstlenilmesi

Kur’an-ı Kerim’de insanın “Allah’ın halifesi”¹²¹ olduğu, “Allah’ın ruhundan ona üflemiş olduğu”¹²² ve yukarıda da belirttiğimiz gibi, buna yaraşır şekilde; insanın, dağların dahi yüklenmekten korktuğu ağır ve sorumluluğu büyük olan bir emaneti yüklenmiş olduğu belirtilmiştir. Ancak aynı zamanda insanın; nankör, aceleci, cahil, zalim ve cimri gibi olumsuz sayılabilecek özelliklerle nitelendirilmesine de Kur’an-ı Kerim’in ayetlerinde sıkça rastlamak mümkündür. İnsanın bu şekilde nitelendirilmesinin sebepleri de yine ayetlerde belirtilmiştir:

İbrahim 14:34 Hem size istediğiniz şeylerden verdi; öyle ki Allah’ın nimetini saysanız, onu bitiremezsiniz. Kuşkusuz insan, çok zalim, çok nankör...

¹²¹ Bakara 2:30 Ve düşün ki, Rabbin meleklere: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” dediği zaman... Fatır 35:39 O ki, sizleri yeryüzünde halifeler kıldı... Sad 38:26 “Ey Davud! Kuşkusuz biz seni yeryüzünde bir halife kıldık...”

¹²² Secde 32:9 Sonra onu düzenleyip içine ruhundan üfledi...

Mearic 70:19-21 Gerçekten o insan, çığırtkan ve kararsız yaratılmıştır; kötölük dokundu mu mızıkçı, iyilik dokundu mı kıskanç...

İsra 17:67 Denizde size bir sıkıntı dokunduğu zaman, O'ndan başka yalvardıklarınız ortadan kaybolur, derken O sizi kurtarıp karaya çıkarınca da yüz çeviriverirsiniz. İnsan da çok nankördür.

Furkan 25:50 Yüceliğime yemin olsun ki, onu aranızda evirip çevirmekteyiz, düşünsünler ders alsınlar diye... Yine de insanların çoğu dayatmakta, nankörlükten başkasına yanaşmamakta..

Enbiya 21:37 İnsan "acele"den yaratıldı. Yarın Ben onlara ayetlerimi göstereceğim; şimdi siz acele etmeyin.

İsra 17:11 İnsan da şerri öyle davet eder, (o çok acı verecek azabı öyle çağırır veya yaptıkları ile o azabı adeta öyle davet eder) ki, hayrı ister gibi... Ve insan pek acelecidir.

Bakara 2:35 Ve dedik ki: "Ey Adem! Sen ve eşin cenneti ev edin, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın ki, haddi aşan zalimlerden olmayasınız."

En'am 6:135 ...Kuşku yok ki, zalimler, kurtuluşa eremezler.

İsra 17:100 De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsa idiniz, o zaman elden çıkarma korkusuyla onu tutar (kimseye zırnık vermezsiniz). İnsan bir de pek cimridir.

Görüldüğü üzere, bahsedilen olumsuz özellikler, Allah'ın nimetlerini görmeyen, O'nun verdiklerinin farkında olmayan, ciddiye almayan, önemsemeyen, haddini aşan, değer bilmeyen, hakikati görmeyen veya olan inancını hemen yitiren, sabırsızlık gösteren kimseler için, yani, en başta bahsettiğimiz gibi, *Allah'ın hediyelerinin farkında olmayan kimseler* için kullanılmıştır. Bu kişiler ne dünyada kendilerine verilen hayatın, ne Allah'ın verdiği nimetlerin, ne de ölümden sonraki hayatın gerçekliğinin farkındadırlar, Abese Suresi'nde bu duruma dikkat çekilir:

80:17 O kahrolası insan, ne nankör şey...

80:18 O Yaratan, onu hangi şeyden yarattı?!

80:19 Bir meniden.. Yarattı da, onu biçimine koydu.

80:20 Sonra ona yolunu kolaylattı.

80:21 Sonra onu öldürdü ve kabre gömdürdü.

80:22 Sonra dilediği zaman onu diriltecek.

80:23 Hayır, hayır... Doğrusu o, hiç O'nun emrini tam yerine getirmedir.

80:24 Bir de insan yediği o (nimetlere) baksın!

80:25 Biz o suyu, bir döküş dökmekteyiz.

80:26 Sonra o yeryüzünü bir yarış yarmaktayız,

80:27 böylece onda daneler,

80:28 üzümler, yoncalar

80:29 zeytinlikler, hurmalıklar

Yani, nankör kişiler, aslında, *hediyelerin farkında olmayarak* üstünlük taslayan, kibirli, hakikati görmeyen kişilerdir. Nankör kelimesi de zaten bu anlama gelmektedir. TDV İslam Ansiklopedisi'nde "nankör", "yediği ekmeğin, gördüğü

iyiliğin kıymetini bilmeyen, nimeti inkâr eden” anlamına gelen nânkûrden türediği belirtilmektedir.¹²³ Ayrıca, Kur’an-ı Kerim’de, “‘Bir şeyi örtmek, nimeti inkâr etmek’ mânasındaki Arapça küfrân ile ni‘metten meydana gelen küfrân-ı ni‘met terkihi de ‘nankörlük’ anlamında ve şükür teriminin karşıtı olarak kullanılmaktadır.”¹²⁴

Ancak, Kur’an-ı Kerim, Allah’ın “herkese yolu gösterdiğini” belirtir, şükreden veya inkar eden olmak kişinin kendi sorumluluğuna kalmıştır¹²⁵, herkes kendi sergilediği ameller doğrultusunda ve “kendisine verilen şeylerde sınanacaktır”.¹²⁶

Peki, bu sorumluluk ne tür bir yükümlülüktür, gönüllü olarak mı üstlenilmektedir yoksa zorunlu olarak mı yerine getirilmektedir, diye baktığımız zaman, “insanın ‘emanet’i yüklendiğini bildiren ve “insan çok zalim, çok cahildir” şeklinde devam eden Ahzab Suresi’nin 72. ayetinin Elmalılı tarafından, “zorlama yoluyla cebren değil, ‘hoşnutlukla ve gönülden isteyerek yapılmasını istediği özgür fiillerde emrine boyun eğerek halifesi olmak’ demek olan görev ve yükümlülüğünü insan yüklendi”¹²⁷ şeklinde açıklandığını görüyoruz. Elmalılı ayrıca, ayetin “insanın zalim ve cahil olması” ile ilgili kısmını da, “insanın tür olarak zulme ve haksızlığa yatkın olması, Allah’ın ve Allah’ın kullarının haklarını yüklendiği halde, gerektiği gibi yerine getirmeyip, kendine yazık etmesi, çünkü sonunun nasıl olacağını tam olarak bilmemesi, onun için zulm ediyor olması”¹²⁸ şeklinde açıklamıştır.

Burada sorumluluğa dair gönüllülük ve zorunluluk iç içe geçmiş görünmektedir. Zorunlu üstün güç karşısında insanın kendi acizliğini gönüllü olarak kabul edip boyun eğmesi, mesuliyet sahibi olması, nefsi ile olan savaşına ve itikadına dair görünmektedir. İnsanın bu sorumluluğu gönülden veya bir zorunluluk olarak

¹²³ Mustafa Çağrııcı, “Nankörlük”, DİA, C.32, s. 382-383.

¹²⁴ Çağrııcı, a.g.md.

¹²⁵ İnsan 76:3 Kuşku yok ki biz, ona yolu gösterdik; ister şükreden olsun, ister nankör, kafir..

¹²⁶ En’am 6:165 O, odur ki, size yeryüzünün halifeleri yaptı ve bazınızı diğer bazınıza derecelerle üstüne çıkardı... Bunun hikmeti ise, sizi, size verdiği şeylerde sınamaktır. Kuşku yok ki Rabbin, cezası çok hızlı olandır. Yine kuşku yok ki O, biricik bağışlayıcı, biricik merhamet edicidir.

¹²⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Ahzab Suresi, 9. dipnot, s.445

¹²⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e.

gerçekleştirmesinin, kişinin nefsinin olgunlaşmasını kararlılıkla istemesi, yani karanlıktan aydınlığa çıkmak istemesi, başka bir deyişle nankör/zalim/cahil olmaktan halife olmaya giden yolda olmayı arzulaması ile alakalı bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Kur'an-ı Kerim, içerisinde Allah'ın *hidayetini hediye ettiği* bir kutsal kitap olarak, insanın nefsine yenik düşmesi durumlarına karşı uyarılarla doludur:

*Şems 91:7 ve bir nefse ve onu düzenleyene;
91:8 sonra da o nefse, bozukluk eğilimi ile korunma duygusunu ilham edene
91:9 –ki gerçekten kurtuluş bulmuş onu temizlikle arındıran kişi;
91:10 ve zarar etmiştir, onu kirletip (günahlara) gömen...
Nisa 4:79 Sana güzellikten her ne gelirse bil ki, Allah'tandır; kötülükten de başına
ne gelirse, anla ki sendendir...*

Sorumluluğunu gönüllülükle mi yoksa zorunluluk ile mi yerine getirdiğini, yani kişinin hangi davranışı ne niyetle yaptığını ise sadece Allah bilebilir ki, Kur'an-ı Kerim'de bu durum sık sık hatırlatılmaktadır.¹²⁹

Bununla birlikte, yine de, “Allah, nefsinin insana nasıl vesveseler vereceğini bilir, çünkü ona şah damarından daha yakındır”.¹³⁰ Bu vesveseler kişiyi yolundan alıkoyabilecek olsa da, Araf Suresinin 42. ayeti “kimseye gücünün üzerinde bir sorumluluk yüklenmeyeceğini belirtir:

Araf 7:42 İman edip iyi işler yapan kimselere gelince, -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklemeyiz- bunlar işte cennetliktirler ve hep onda sonsuza değin kalacaklardır.

İnsan nefsinin vesveselerin sorumluluk karşısında gönüllülük ve zorunluluk arasında geçişlere yol açabileceği, insanoğlunun yaratıcısı ile ilk kutsal sözleşmesini içeren Araf Suresi'nin 56. ayetindeki “hem korku hem aşk ile kulluk etmek” ayetinde sanki ifade ediliyor gibidir:

¹²⁹ Bununla ilgili bazı ayetler: Bakara 2:77 Yoksa onlar, gizledikleri ve açıkça yaptıkları her şeylerini Allah'ın bildiğini bilmiyorlar mı?! En'am 6:3 Halbuki O, göklerde de Allah, yerde de.. Sizin içinizi de bilir, dışınızı da.. Daha ne kazanacak iseniz onu da bilir. Nahl 16:19 Hem sonra Allah, neyi sır tutar, neyi açığa vurursanız, hepsini bilir. Nahl 16:91 Bir de Allah'la bir anlaşma yaptığınızda, o anlaşmayı yerine getirin ve sağlam sağlam ettiğiniz yeminleri bozmayın. Nasıl bozarsınız ki, ona Allah'ı kefil kılmıştınız!? Kuşku yok ki Allah, ne yaparsanız tamamen bilir.

¹³⁰ Kaf (50:16)

Araf 7:56 Yeryüzünde, düzene konulmasından sonra bozgunculuk çıkarmayın da, hem korku hem de aşk ile O'na kulluk edin. Elbette ki Allah'ın rahmeti yakındır iyilik yapanlara...

Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayeti, Allah'ın Rahman ve Rahim olduğunu vurgular ve Allah'ın, hatasından dönenlerin, hatasının sorumluluğunu gönülden alanların tövbelerini kabul ettiğini söyler:

En'am 6:54 Ayetlerimize iman ediyor olanlar yanına geldikleri zaman da, de ki: "Selam sizlere, Rabbiniz Kendine rahmeti yazdı, içinizden her kim bilmeyerek bir günah işlemiş, sonra arkasından tövbe edip düzelmiş ise, Allah ona karşı çok bağışlayıcı, çok merhametli olmayı diledi.

Bakara 2:160 Ancak tövbe edip halini düzeltip gerçeği söyleyenler başka.. Ben onları bağışlarım, işte öyle rahim ve tevvabım ben..

Nisa 4:17 Fakat Allah'ın kabul etme sözü verdiği tövbe, o kimseler içindir ki, bilmeyerek bir günah işlerler de, sonra çok geçmeden tövbe ederler... İşte Allah bunların tövbelerini kabul buyurur ve Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Peki, nefesine hakim olmak, nefsinin olgunlaştırmak, hidayet kişinin kendi seçimi midir, yoksa kişinin iradesinden bağımsız olarak Allah'ın dilemesiyle mi olur? Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin, Allah'ın dilemesi halinde herkesi itaatkar bir mümin yapacağından¹³¹, ancak bunu insanın kendisinin seçmesini istediğinden bahsettiğini görüyoruz:

Nahl 16:93 Allah, dilese idi, elbet hepinizi bir tek ümmet yapardı. Ve fakat O, dilediğine sapıklık verir, dilediğine hidayet buyurur, ve kesinlikle hepiniz bütün yaptıklarınızdan sorumlu olacaksınız.

Araf 7:176 Eğer dilese idik biz, onu o ayetlerle yükseltirdik ve fakat o, yere (alçaklığa) saplandı ve arzularının ardına düştü. Artık onun durumu, o köpeğin durumuna benzer ki: Üzerine varsan dilini salar solur, bırakırsan yine dilini salar solur. Bu, işte ayetlerimizi yalanlayan o toplumun durumudur. Hikayeyi kendilerine bir aktar, gerektir ki bir düşünürler.

Ve bu seçim, kişinin kendisinin yararına olacaktır, “nankörlük” yapıp “inkar etmenin” bir karşılığı bulunmaktadır:

Fatır 35:36 İnkâr edenlere gelince, onlara cehennem ateşi var. ...İşte her nankörü böyle cezalandırırız.

Kaf 50:24-25 Atın atın cehenneme her nankör inatçıyı; hayra engel, haşarı ve kuşkucu inkarcıyı..

¹³¹ İnsan 76:30 Bununla birlikte Allah dilemeyince, siz dilemezsiniz

2.4 İnsanın Allah'ın Armağanına Mukabele Etmesi

Kur'an-ı Kerim'deki armağan döngüsünü araştırmaya çalışırken, Allah'ın hidayeti ve hidayet üzere indirdiği Kur'an-ı Kerim'i, verdiği nimetleri, bahsettiği lütuf ve ihsanı, insanın hakikati idrak etmesi için Allah'ın insana *verdiği hediyeler* olarak tanımlamıştık. Hayat, ölüm ve insanın bu yaşam sürecinde içerisinde olduğu imtihan, hep kendi faydası doğrultusunda, hidayete ermesi için verilmiş *hediyeler* idi. İnsan ise bu yükü yüklenmiş, bu hediyeleri kabul etmiş ve sorumluluğunu gönüllülük ve zorunluluk arasında gidip gelebilen, iç yüzünü sadece Allah'ın bilebileceği bir tavırla yerine getirdiğini Kur'an-ı Kerim'in ışığında saptamıştık.

Mauss'un tanımladığı armağan döngüsünde, üç aşama mevcuttu: Verme-alma-mukabele etme. Şimdi de Kur'an-ı Kerim'in, insanın hidayete erme yolculuğunda Allah'ın armağanlarına ne şekilde mukabele etmesini söylediğine bakacağız. Başka bir deyişle, insanın, yükümlülüğünü/sorumluluğunu yerine getirmek için neler yapmasının tavsiye edildiği, ne tür *hediyeler vermesinin* gerekli olduğu ve bunun ne tür bir *karşılıklılık ilişkisi* yarattığını inceleyeceğiz.

Bununla birlikte, ilk başta sordüğümüz “*Verme eyleminin içerisinde verili olan şey nedir?*” Başka bir deyişle, “*Verilenin içerisinde asıl olarak verilen şey nedir?*” sorularına *insanın verdiği hediyeler* üzerinden de yanıt arayacağız.

İnsanın, hidayete erme yolunda *Allah'ın hediyelerine mukabele etmesi* bakımından “*iyilik*”, “*infak*” ve “*sadaka*” kavramlarını ve insanın dini yükümlülüklerini belirlemeye çalıştığımız armağan döngüsü açısından inceleyeceğiz. Tüm bu kavramlar, insanların birbirleri arasında ve insanın Allah ile arasında ne tür bir bağ ve karşılıklılık ilişkisi kurulduğunu da belirlemekte bize yardımcı olacaktır.

2.4.1 Hediye Olarak İyilik

Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayeti, insanları iman edip iyi davranışlarda

bulunmaya, güzel işler yapmaya davet etmektedir. Nasıl ki Allah, yarattığı şeyleri iyilik ve güzellikle yarattıysa, insanlardan da bu iyilik ve güzellik yolunu takip etmelerini ve çevrelerinde de bunu oluşturmalarını ister:

Kasas 28:77 Ve Allah'ın sana bu lütfunda sen ahiret evini ara ve dünyadan payını unutma da, Allah sana iyilikte bulunduğu gibi, sen de iyilik et ve yeryüzünde bozgunculuk peşinde olma. Çünkü Allah bozgunculuk çıkaranları sevmez.
Meryem 19:60 Ancak tövbe edip imana gelen ve iyi, güzel işler yapanlar müstesna.. Çünkü bunlar, en ufak bir hakları yenmeyerek cennete gireceklerdir
Taha 20:112 Ve her kim de mümin olarak iyi, güzel işler yaparsa, o zaman o, ne bir haksızlıktan korkar, ne de çiğnenmekten...
Rum 30:45 Çünkü (Allah), iman edip de iyi işler yapanlara lütfundan ödül verecek; çünkü O, inkarcıları sevmez.
Secde 32:19 Evet, inanıp, o iyi-güzel işler yapan kimselerin yapıp ettiklerine karşılık, konukluk olarak kendilerine "Me'va cennetleri" vardır.
Ra'd 13:29 Onlar ki, iman etmişlerdir ve iyi iyi işler yapmaktadırlar; ne hoş, "Tuba" onların, gelecek güzelliği onların...

Ve bu yolu takip edenler, Allah'ın hoşnutluğunu kazanırlar: Kendilerine gelecek güzelliği, cennet gibi mükafatlar vardır. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'de, yapılan iyiliklerin karşılığının on misli arttırılacağı belirtilmiştir:

Nisa 4:40 Allah, kesinlikle zerre ağırlığınca haksızlık yapmaz ve eğer bir iyilik olursa, onu kat kat artırır. Ayrıca tarafından büyük bir ecir verir.
En'am 6:160 Kim bir iyilikle gelirse, ona on katı verilir, kim de bir kötülükle gelirse, ona da ancak misliyle ceza verilir ve hiçbirine haksızlık edilmez.

Yani, Kur'an-ı Kerim, insanların diğer insanlara Allah yolunda iyilik yapmalarını teşvik etmektedir.

2.4.2 Hediye Olarak İnfak ve Karz-ı Hasen

Kur'an-ı Kerim'de insanları sürekli malından vermeye, infak etmeye teşvik eden pek çok ayet mevcuttur. Allah, kendisinin cömertliğinden feyz alıp, insanların da kendi topluluklarında bu cömertliği oluşturmalarını istemektedir. Bazı örnekler vermek gerekirse:

Tegabün 64:16 ...Allah yolunda harcayın, kendileriniz için hayır yapın. Her kim de nefsinin mal tutkusundan korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

Bakara 2:195 Ve Allah yolunda infak eyleyin –harcamada bulunun- da, kendinizi, kendi ellerinizle tehlikeye atmayın ve güzel hareket edin, çünkü Allah güzellik edenleri sever.

Bakara 2:219 ...Yine sana soruyorlar ki, neyi infak edecekler? De ki: “Sıkımayanını/ihtiyaç fazlasını...”

Bakara 2:254 Ey o bütün iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak edin, kendisinde alım satımın olmadığı, dostluk ve aracılığın da bulunmadığı bir gün gelmezden önce!.. Kafirler ise, o haksızlık yapanların ta kendileridir.

Ra’d 13:22 Yine onlar ki, Mevla’larının hoşnutluğuna ermek için sabretmekte, namazı dürüstçe kılmakta, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli-açık Allah yolunda harcamaktadırlar ve onlar kötülüğü iyilikle savuştururlar. İşte bunlar (var ya), bu dünya yurdunun sonu, yani sonunda varacağı ahiret mutluluğu bunlara aittir.

İbrahim 14:31 Söyle o iman etmiş olan kullarıma: namazı kılınlar ve kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden gizli ve açık Allah yolunda harcasınlar; öyle bir gün gelmeden önce ki, onda ne alım satım var, ne dostluk..

Fatr 35:29 Allah’ın kitabını okur, ardınca gider olanlar ve namazı kılıp, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak (Allah yolunda) harcamakta bulunanlar, kesinlikle öyle bir ticaret/öyle bir kar ümit ederler ki, batmak/iflas etmek ihtimali yoktur.

Hac 22:35 Onlar ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer ve kendilerine gelen belalara sabırlı ve namaza devamlıdırlar ve kısmet ettiğimiz şeylerden Allah yolunda harcarlar...

“İnfak” kelimesi, “Allah’ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması”¹³² anlamına gelmektedir. TDV İslam Ansiklopedisi’nde, M. F. Abdülbaki’nin el-Mu’cem’inden alıntıyla “infak” kelimesinin 70’e yakın ayette “harcama yapma” anlamında kullanıldığı belirtilmektedir¹³³. Kişi, Allah’ın kendisine verdiği rızık üzerinden infak etmektedir. İnfak ile ilgili ayetlerde bunun sık sık hatırlatıldığını görmekteyiz. Çünkü mülk, Kur’an-ı Kerim’in pek çok suresinde belirtildiği üzere Allah’a aittir¹³⁴. Allah “dilediğine mülk vermekte, dilediğinden çekip almaktadır”.¹³⁵ Ayetler bizlere bunu sık sık hatırlatmakta ve bu anlayışla infak edilmesini tavsiye etmektedir. Hadid suresinin

¹³² Mustafa Çağrı, “İnfak”, DİA, C.22, s. 289-290.

¹³³ Çağrı, a.g.md.

¹³⁴ Bakara 107: Bilmez misin ki, göklerin ve yerin mülkü gerçekten Allah’ındır. Sizin de Allah’tan başka, ne bir dost, ne de bir yardımcınız vardır. 2:284 Allah’ındır hep göklerdeki ve yerdeki.. Siz içlerinizdekini açsanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker; sonra dilediğini bağışlar, dilediğine de azab eder ve Allah her şeye kadirdir. Al-i İmran 3:109 Hem sonra göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. Bütün işler, Allah’a döndürülür. 3:180 ...Kaldı ki, göklerin ve yerin mirası hep Allah’ındır ve Allah, her ne yaparsanız haberdardır.

¹³⁵ Al-i İmran 26: De ki ey mülkün sahibi olan Allah’ım! Dilediğine mülk verirsin, dilediğinden de mülkü çeker alırsın; dilediğini aziz, dilediğini hakir edersin. Hayır yalnız senin elindedir. Kuşkusuz sen, her şeye kadirsin.

10. ayeti “*Hem Allah yolunda niçin harcama yapmayasınız ki, göklerin yerin mirası zaten Allah’ın...*” diyerek bunu çok açıkça belirtmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in ayetleri insanlara “*Allah’ın kendilerine verdiği rızık üzerinden infak ettiklerini hatırlatır*”, “*Mülkün Allah’a ait olduğuna*” sürekli vurgu yapar ve insanların sahip oldukları şeylerden “*Allah’ın hoşnutluğunu gözeterek*” vermelerini ister. Bu durumda aslında kişi, başka bir kişiye veriyor gibi olsa da, aslında bir noktada da Allah rızası için, Allah’a bir borç vermektedir. Bu durumu anlatmak için *karz-ı hasen* tabiri kullanılmaktadır.

Yani insanların *verdikleri hediyelerde*, hem hediye veren, hem de hediye kabul eden taraf bakımından katmanlı bir durum söz konusudur. Kişi, başka bir kişiye, hediye verirken (infak, karz-ı hasen gibi), Allah’ın hoşnutluğunu ümit ederek vermektedir. Bu yüzden burada oluşacak olan *karşılıklılık* ilişkisinde muhatap karşısındaki kişi değil, Allah’tır. Bu durum arada oluşan ilişkiye başka bir katman eklemektedir. Hediye ile oluşan bağ, alan ve veren kişileri de kapsıyor olmakla beraber, onlardan da öte, Allah ile hediye alan ve veren taraflar arasında da oluşmaktadır. Bu durumda, Kur’an-ı Kerim’deki alma ve verme, yani, karşılıklılık ilişkilerinde üçlü bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. İnfak ve sadakanın ise, armağanın bağ kurucu özelliğini göz önünde bulundurarak, özünde bu üçlü ilişkinin kurulması için en önemli araçlardan olduğunu söyleyebiliriz.

Kişinin *hediyesini verdiği* kişi ile bu durumu gözeterek ilişkililmesi tavsiye edilse de, bunun ne kadar mümkün olduğu ve her etkileşimin bu şekilde olup olamayacağı bir soru işaretidir, sorumluluğunu yerine getirirken *gönüllülük* ve *zorunluluk* arasında daha önce bahsettiğimiz geçişlere dairdir. Bu nokta da kişinin itikadının sağlamlığı ile alakalıdır. Bu konuya “*karşılıklılık ilişkileri*” ile ilgili kısımda tekrar döneceğiz.

Kur’an-ı Kerim’de ayrıca, kişinin mallarından Allah yolunda harcama yapması halinde, yaptığı harcamanın daha bereketli olarak geri döneceğinden

bahsedilmektedir:

Bakara 2:261 Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, bir dane örneği gibidir ki, o dane yedi başak bitirmiş, her başakta da yüz dane var. Allah dilediğine daha da katlar; Allah rahmeti geniş olandır, bilendir.

Kur'an-ı Kerim'in alma-verme ilişkisini üçlü olarak kuruyor olması, kişinin vererek kendi benliğini güçlendirmek yerine, benliğini arındırması yolundaki işaretlerden birisi olarak saymak mümkündür. Kişi, kendinden değil, Allah'ın ona verdiği mülkten, Allah'ın mülkünden, Allah rızası için vermektedir. Alan kişi de, karşısındaki kişinin doğrudan kendisinden değil, Allah'tan, O'nun mülkünden almaktadır. Bu üçlü ilişki durumu, başka bir katman oluşturarak, tarafların direkt karşı karşıya gelerek kendi benliklerini veren ve alan olarak konumlamamasını sağlamaktadır. Kişiler, ancak bu sayede karşılık gözetmeden verebilir ve bu niyetle verme ve alma ilişkileri kurulduğu zaman benliklerinden arınabilirler.

2.4.3 Hediye Olarak Zekat ve Sadaka

Sadaka, “Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için ihtiyaç sahiplerine yapılan gönüllü veya dinen zorunlu maddî yardımları, bu çerçevede verilen para ve eşya”¹³⁶ anlamına gelmektedir. Sadakayı teşvik eden pek çok ayet bulunmaktadır:

Bakara 2:271 Sadakaları açıktan vererseniz, o ne iyidir; eğer onları gizler de fukaraya öyle vererseniz, bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmının silinmesine sebep olur. Hem Allah da, ne yaparsanız haberdardır. Tevbe 9:103 Bilmediler mi ki Allah, kullarından tövbeyi O kabul eder de sadakaları alır...

Sadaka kavramı, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya vesile olacak hayırlı söz ve davranışları içerecek şekilde geniş tutulmuştur.

Zekat ise, “artma, arıtma; övgü ve bereket” manalarına gelmektedir. Dinin gelire bağlı yükümlülüklerindendir. Zekat kavramının kelime anlamının arınmayı

¹³⁶ Ali Duman, “Sadaka”, DİA, C.35, ss.383-384.

içermesi konumuz açısından önemlidir. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde de bahsedildiği gibi, kişinin, kendi malından, benliğinden vererek arınması teşvik edilmektedir.

2.4.4 Hediye Olarak Dini Yükümlülükler

Bununla birlikte, dini yükümlülüklerini de kişinin Allah'ın hediyelerinin karşılığında ifa ettiği hediyeler olarak düşünmek mümkündür. İfa, “bir şeyi tam yapmak, eksiksiz vermek; sözünde durmak, gereğini yerine getirmek” anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen ahde vefa ilkesine göre kişi, kendi sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlüdür. Bu yükümlülüklerin her birini ifa etmesi ise kişinin arınmasına giden yolda, hem kendisine hem Allah'a verdiği birer hediye olarak alabiliriz.

2.5 İnsanın “Verme”sinin biçimi

İnfak, sadaka, iyilik ve hayırın *biçimine* yani *ne şekilde yapılması gerektiğine* dair de ayetler mevcuttur. Armağan döngüsünde “verme”nin güç, statü, kibir getireceğine dair tartışmalardan ve “verme”nin kurallara tabi olduğundan bahsetmiştik. Kur'an-ı Kerim'de belirtilen “verme” eylemleri adeta bu durumu gözetmektedir, kişinin kendi öz-benliğini güçlendirmesini teşvik etmez, ancak bir aracı olduğunu fark etmesini sağlamaya çalışmaktadır. Buna göre, ‘verdiğinin arkasından başa kakmak’, ‘gönül incitmeye sebep olacak şekilde vermek’, ‘gönülsüz bir şekilde vermek’, ‘kendi alıcısı olmayacağı bir şeyi vermek’ makbul görülmez, bu tür verilen şeyler ve sadakalar boşa harcanmış sayılır. Verirkenki amaç ve niyet, Allah'ın hoşnutluğunu aramak olmalıdır:

Bakara 2:262 Allah yolunda mallarını harcayan, sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayı ve gönül incitmeyi yakışık görmeyen kimselerin Rableri katında ecirleri vardır; onlara bir korku yoktur ve onlar hüznlenmeyeceklerdir.
Bakara 2:263: Bir tatlı dil, bir bağışlama, peşinden bir eziyet ve gönülsüzlük gelen sadakadan daha iyidir. Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir ve yumuşak davranır, acele etmez.

Bakara 2:264: Ey o bütün iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın: o adam gibi ki, insanlara gösteriş için malını dağıtır da, ne Allah'a inanır, ne ahiret gününe...

Bakara 2: 265: Allah'ın hoşnutluğunu aramak ve kendilerini veya kendilerinden bir kısmını Allah yolunda sabitleştirmek için mallarını harcayanların hali ise, bir tepedeki güzel bir bahçenin haline benzer ki, kuvvetli bir sağanak düşmüş de ona, yemişlerini iki kat vermiştir. Ona bir sağanak düşmese bile, ona mutlak bir çisenti vardır. Allah yaptıklarınızı görür bilir.

Bakara 2:267: Ey o bütün iman edenler! Allah yolunda harcamayı, gerek kazandıklarınızın ve gerek sizin için yerden çıkardıklarımızın temizlerinden yapın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız kötüsünü vermeye yeltenmeyin ve Allah'ın hiç bir şeye muhtaç olmayıp, bütün övgülere layık olduğunu bilin.

Bakara 2:272: Onların yola gelmesi senin üzerine bir yükümlülük değildir; fakat Allah'dır ki, dilediğini yola getirir. Hayır adına her ne harcarsanız, hep kendi lehinedir. Fakat bunu sırf Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek verirsiniz. Bu şekilde iyilikten yana her ne vererseniz, karşılığı size eksiksiz ödenir ve hiç hakkınız yenmez.

Al-i İmran 3:92 Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça, iyiliğe eremezsiniz. Bununla beraber, Allah yolunda her ne harcarsanız, kuşkusuz Allah onu da bilir.

Al-i İmran 3:134 O müttakiler ki bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcama yaparlar ve kızdıklarında öfkelerini yutarlar ve insanların kusurlarını affedicidirler. Allah da (böyle) "muhsin" leri sever.

Yani, yapılan işin arkasındaki güç ve niyetin büyük önemi bulunmaktadır.¹³⁷

“Allah’a, sanki O’nu görüyormuş gibi ibadet etmek” söyleyişi, gerçekleştirilen her eylem ve davranışın güzellik ve sevgi içermesinin teşvik edildiğini bize hatırlatmaktadır. Yapılan işler, Allah rızası için yapılmalı, “kulluk, gönüllü, iradi, özgür olmalı ve kendini vermeye dayanmalıdır.”¹³⁸ Pek çok ayette salih amelde bulunmak ve muhsinlerden olmak, “güzel olanı, güzel bir şekilde yapmak”¹³⁹, ilişkilerde güzellik, incelik ve zerafeti gözetmek tavsiye edilmiştir. İhsan kavramı, içerisinde sevgi de barındırır, yapılan bütün işleri güzel yapmanın, “hayatı adeta bir sanat faaliyetine dönüştürmenin”¹⁴⁰ bir ifadesi olmakla birlikte, bütün davranışlarda “Allah’ı hatırlayışı yansıtan bir olgunluk düzeyidir.”¹⁴¹ İnsanın etrafındaki kişilerle ve kendi hayatı ile bu şekilde ilişkilenebilmesi, bu olgunluk düzeyine ulaşmasına, etrafındaki insanlarda da güzel duyguların yeşermesine ve kişinin kibirinden arınmasına vesile olacaktır.

¹³⁷ Koç, **İslam Estetiği**, s.58.

¹³⁸ Koç, a.g.e., s.59.

¹³⁹ Koç, a.g.e., s.61.

¹⁴⁰ Koç, a.g.e., s.60.

¹⁴¹ Koç, a.g.e., s.60.

Bunun yanı sıra, Kur'an-ı Kerim, “verme” nin dengesini de gözetir. Kişi, ölçülü bir şekilde vermeli, ne cimrilik yapmalı ne de müsrif olmalıdır, gösteriş yapmak hoş görülmez, kibir ve inançsızlıkla özdeşleştirilir:

Bakara 2:264: Ey o bütün iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın: o adam gibi ki, insanlara gösteriş için malını dağıtır da, ne Allah'a inanır, ne ahiret gününe...

Enam 6:141 Zira Odur (hem) ekilip biçilen ve (hem de) kendi başına yetişen bahçeleri (var eden, hurma ağaçlarını, çeşit çeşit mahsuller veren tarlaları, zeytin ağacını ve narı meydana getiren: (hepsi) birbirine benzer ve hepsi birbirinden çok farklıdır! Olgunlaştığında onların meyvelerinden yiyin ve (yoksullara) mahsulün toplandığı gün haklarını verin. Ve (Allahın nimetlerini) israf etmeyin: kuşkusuz O müsrifleri sevmez!

İsra 17:26-27-29 Yakınlık sahibine, yani akrabana da hakkını ver, yoksula ve yolda kalmışa da. . . Bununla beraber saçıp savurma! Çünkü saçıp savuranlar Şeytanın kardeşidirler; şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür. Hem (cimrilikten dolayı), elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp savurma ki pişman olur, açık kalırsın.

Furkan 25:67 Ve onlar ki, harcadıkları zaman israf etmezler; cimrilik de yapmazlar; ikisi arası orta bir yol tutarlar.

Yani, kişi ölçülü ve dengeli bir yol gözetmeli, davranışlarının arkasındaki niyeti de mütemadiyen gözeterek *verme eylemini* gerçekleştirmelidir.

2.6 Karşılıklılık (Ceza¹⁴²)

Karşılıklılık konusu, armağan anlayışını çalışan araştırmacıların en çok tartışmış olduğu konulardan biridir. Armağan anlayışının önemli teorisyenlerinden Godbout'un deyimiyle, “almak, geri vermek ve tekrardan vermek zorunluluğu toplumsal ilişkide bulunma zorunluluğudur.”¹⁴³ Bu döngü, zorunlu olarak bir karşılıklılık ilişkisi yaratır. Mauss, armağan ile ilgili teorilerini ortaya koyduğunda, karşılık verme zorunluluğunun sadece açıklama gerektiren bir şey olmakla kalmayıp, “*armağanın ta kendisi, bütün o karşılık beklemezlik iddialarının arkasında saklı olan gerçek doğası olduğunun farkına vardığında duyduğu ilk şaşkınlığı paylaşır.*”¹⁴⁴ Bunun sebebi, daha önceden *verme* ile başlayan toplumsal ilişkilenenmenin (ve bizim

¹⁴² Ceza, günümüzde “kötü bir davranışın karşısında yaptırım” anlamında kullanılıyor olsa da, bu kısmın sonunda açıklayacağımız gibi, aslında arapça olarak “iyi veya kötü tüm davranışların karşılığı” anlamına gelmektedir.

¹⁴³ Jacques T. Godbout, (AlaiN Caille'nin katkılarıyla), “**Armağan Dünyası**”, çev. Dilek Hattatoğlu, İletişim Yayınları, 2003, s.11.

¹⁴⁴ Godbout, a.g.e., s. 141.

konumuz itibariyle varoluşsal durumun) daha önce döngü niteliğinde bir teorisinin kurulmamış olmasıydı. Ancak şu anda neredeyse tüm araştırmacılar armağan döngüsünün içerisinde bir *karşılıklılık* olduğunda hemfikirdirler. Bu *karşılıklılık* ilişkisinin çok çeşitli biçimleri de olabilir, ancak içerisinde her türlü bir yükümlülük barındırmaktadır. Tarihe baktığımızda, çok daha erken bir dönemde yazılmış bir eser olan Kutadgu Bilig’in de bu tür bir karşılıklı yükümlülük üzerine vurgu yaptığını görebiliriz. Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacib’e göre hükümdar “*cömert ve alçakgönüllü olmalı, bağışlamalı, yedirmeli içirmelidir*”. (Başka bir deyişle, topluma armağanlar vermelidir.) “*Hazine toplanmasının amacı hazinenin düzenli bir şekilde açılarak servetin yeniden dağıtılmasını sağlamaktır.*” (Yani armağan sürekli dolaşıma sokulmalıdır.) “*Cesur, gözüpek kişi için mal eksik olmaz, yiğit adam malı için endişe etmemelidir. Bu sayede hükümdar adamlarını sevindirir, çevresinde daha fazla adam toplar, sağlam bir ordu oluşur; onlar da hükümdarın arzularını yerine getirirler.*” (Armağanı alanlar, doğan yükümlülük ilişkisini gözeterek karşılığını verirler.) *Hükümdar halkın rahatını ve huzurunu sağlayacak bir düzen kurmalıdır, böylece halkın hayır duasını alır, Tanrı da hükümdara bunun karşılığını verir, iki dünya da onun olur*”¹⁴⁵ (Hem toplumsal, hem varoluşsal armağan döngüsü tamamlanmış olur.

Godbout, minnet ve takdir duygularının, armağanın yarattığı bağ gibi şeylerin de birer karşılık olduğundan ve hatta armağan verenlerin çoğu için bunların önemli karşılıklar olduğundan da bahseder.¹⁴⁶ Armağan, bedava değildir: “*alınanın karşılığını verememek, borçlu kalmak, altından kalkılamaz bir yüküdür*”.¹⁴⁷ Nathalie Zemon Davis, “XVI. yüzyıl Fransı’nda Armağan” adlı kitabında dönemin ünlü Fransız yazarı Rabelais’nin *Gargantua*’sından aldığı bölümde, Grangouiser isimli kralın, hayali Kanaryen halkına zulmeden korsan kral Alfarbal’ı yendikten sonra, onu zindana atmak, fidye istemek yerine armağanlara boğup ülkesine yolladığından, kralın da geri döndüğü ülkesinde yapılan insanıyeti sürekli anlattığından ve armağanlarına karşılık verip geri hediyeler yollamak istediğinden, ancak Grangouiser’in bu hediyeleri kabul

¹⁴⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, çev. Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006 (2049-2058) ve (5479-5492).

¹⁴⁶ Godbout, a.g.e., s.142.

¹⁴⁷ Godbout, a.g.e., s.13

etmediğinden bahseder. Kanaryen halkı ise karşılığını vermeden aldıkları armağanlar karşılığında her yıl Grangouiser’e 2 milyon altın para yollamaya karar verirler, çünkü yapılan iyiliğin karşılığında kendilerini ilelebet borçlu hissetmektedirler. En sonunda bu armağanların karşısında boğulan Gargantua halkı, Kanaryenlerden kendilerine armağan vermekten vazgeçmelerini rica etmek zorunda kalırlar. Bahsettimiz gibi, borçlu kalmak, yük yaratmıştır.

Armağan teorilerine göre *karşılıksızlık* içeren bir ilişki, veren tarafın tek taraflı üstünlük göstergesidir. Verdiğinin karşılığını almama yoluyla üstünlük arayışıdır. Bu nedenle de armağan ilişkilerinde vermek kadar, verileni almak da zorunludur. Armağan döngüsünün en önemli niteliklerinden biri olarak yaratılan ilişki ve bağ; yakınlık, sevgi ve güven, bu sayede sürekli olarak yeniden üretilir. Ancak alınanın *karşılığının* geri verilmesi ise, zaman ve mekana yayılabilir. Bu zamansallığı gözetmeden hemen hediye iade etmek ise, aslında verilen hediye i almayı kabul etmemektir.

Peki, armağan ilişkileri de karşılıklılık ve bir karşılıklı yükümlülük barındırıyorsa içerisinde, günümüz piyasa ekonomisinden ne farkı olduğunu söyleyebiliriz? Antropolog C.A Gregory, armağan ilişkisinin kurduğu bağların farklı olduğunu söyler ve ikisini şu şekilde ayırır: “*mal değişimi, mübadele edilen **objeler** arasında, **objektif** ve **nicel** değer yaratan türde bir ilişki kurar; ancak, armağan mübadelesi, mübadeleyi gerçekleştiren **kişiler** arasında **kişisel** ve **niteliksel** bir bağ kurar.*”¹⁴⁸

Mauss, armağana içkin olan karşılıklılık ilişkilerinin zorunlu belirli kurallar ve zorunluluklar içeren karmaşık bir sosyal ilişkiler ağı olduğunu söylemiş olsa da, karşılıklılık konusu, armağan literatüründe genellikle “*gizlenmiş bir çıkar güdüsü*” ve “*eski altın çağdan kalmış saf bir cömertlik güdüsü*” gibi iki kutuplu bir eksen

¹⁴⁸ Alan D. Schrift, “**Introduction: Why Gift?**”, The Logic of The Gift (Toward an Ethic of Generosity), Ed: Alan D. Schrift , Routledge Yayınları, Londra, 1997, s.2

tartışılmıştır¹⁴⁹. Mauss gibi, ünlü düşünürler Jacques Derrida ve Pierre Bourdieu da “armağanın zorunluluk ile yüklenerek geldiğini belirtmişlerdir”, “armağanın tamamen karşılıksız olması imkansızdır”.¹⁵⁰

Kur’an-ı Kerim’deki armağan döngüsüne baktığımızda, bazıları dolaylı olarak verilen armağanların *karşılıklılık* içerdiğini net olarak görmekteyiz. Bu *karşılıklılık ilişkilerinin*, bahsedilen *gizlenmiş çıkar ve saf arınmış bir cömertlik* kutuplarının arasında gidip gelmesinin mümkün olduğunu, ancak tavsiye edilenin iki kutbun kendisi de olmadığını görmekteyiz. Yine de, *karşılıklılık* ilişkisinin neden bu kadar net konulduğunu belirlemek açısından, yine en başta sorduğumuz soruyu sormak uygun olacaktır: Karşılıklılık ilişkilerinin içerisinde verili olan şey nedir, başka bir deyişle, karşılıklılığın bu kadar net olmasının amacı nedir?

Karşılıklılık terimi, İslam literatüründe “ceza” kavramı ile ifade edilmiştir. Ceza, “bir şeyin bedeli ve karşılığı, iyi veya kötü olan bir fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek”¹⁵¹ anlamına gelmektedir, “dünyevi veya uhrevi mahiyette özendirici veya caydırıcı müeyyideden ibarettir”¹⁵². Kur’an-ı Kerim’deki armağan döngüsünün içerisindeki *karşılıklılık* ilişkisini Allah-insan ve insan-insan arasındaki *karşılıklılık* bakımından incelemek mümkündür.

2.6.1. Allah-İnsan arasındaki Karşılıklılık İlişkisi

2.6.1.1 Şükür ve Hamd

Kur’an-ı Kerim’in ilk suresi olan Fatiha suresinin, Alemlerin Rabbine “hamd” ile başlaması dikkat çekicidir. Benzer şekilde ifade Kur’an’da 23 yerde kullanılmaktadır.¹⁵³ Elmalılı Hamdi Yazır’ın mealinde *hamd* kelimesi şu şekilde açıklanmaktadır:

¹⁴⁹ Mark Osteen, “**Introduction: Questions of the Gift**”, The question of the gift: essays across disciplines, Ed. Mark Osteen, Routledge Yayınları, London; New York, 2006, s.1.

¹⁵⁰ Osteen, a.g.e., s.2

¹⁵¹ Adil Bebek, “Ceza”, Dia, İstanbul 1993, 7.cilt, ss.469-470.

¹⁵² Bebek, a.g.md.

¹⁵³ Bekir Topaloğlu, “Hamd”, DİA, C.15, s.442-445.

“Hamd”, isteyerek yapılan bir iyiliğe veya onun kaynağı olan bir güzel davranışa ve sahibine karşı, içten gelerek, saygı ifade eden bir güzel karşılıkta bulunmaktır. Kısmen methetmek ve kısmen de teşekkür ile birleşen “bir övgü, bir tür övmek veya övülmek” gibi anlamları kendinde toplayan güzel ve ciddi bir sözdür.

Hamd kelimesinin içerisinde bir *karşılık* barındırdığını söylemek mümkündür. Fatiha suresinin ilk ayetlerinin “*Rahman ve Rahim, din gününün maliki, Alemlerin Rabbine hamd*” ile başlamasının, direkt olarak yarattıkları ile Rab arasında bir *karşılıklılık* ilişkisi ve dolayısıyla bir *bağ* kurduğunu söylemek mümkündür. DİA, “hamd” ın “şükür” ile yakından alakalı olduğunu ancak “hamd” kelimesinin daha kapsayıcı olduğunu belirtmektedir, “*hamd*” hem lütfedilen nimetler için, hem de bazen maruz kalınan bela ve sıkıntılara karşılık vermek için kullanılır.¹⁵⁴

Minnettarlık anlamına gelen “şükür” ise, terim olarak:

“Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah’a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma”

anlamındadır¹⁵⁵. Şükür kelimesi ve ondan türeyen kelimeler Kur’an’da 75 yerde geçmektedir.¹⁵⁶

Kur’an-ı Kerim’in farklı ayetleri, verilen hediyeler, bahşedilen lütufların farkında olunmasını ister, bunların *karşılığında* şükretmenin önemini hatırlatır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, bu *verilen hediyelerin* farkında olmayanlar, bunları göremeyenler, nankörler olarak nitelendirilir, bu kişiler farkında olmadıkları bu hediyelerin *karşılığını* da verememektedirler. Çünkü hediyeleşme, karşılıklılık ilişkisi kurarak arada bağ yaratır.¹⁵⁷ Kendilerine verilenleri göremedikleri için yaradanları ile aralarındaki *bağı* da görememekte, verilen hediyeleri *mukabele edememekte*, başka bir deyişle, şükür veya hamd etmemektedirler¹⁵⁸. Oysa ki Kur’an-ı Kerim’in pek çok ayeti

¹⁵⁴ Topaloğlu, a.g.md.

¹⁵⁵ Mustafa Çağrı, “Şükür”, DİA, İstanbul, 2010, 39.cilt, s. 259-261.

¹⁵⁶ Çağrı, a.g.md.

¹⁵⁷ Schrift, a.g.e., s.2.

¹⁵⁸ Araf 7:10 Şanıma yemin olsun ki sizi yeryüzünde yerleştirdik ve sizin için onda birçok geçimlikler yaptık, siz pek az şükrediyorsunuz. Muminun 23:78 Halbuki sizin için o kulağı, o gözleri, o gönülleri meydana getiren O.. Siz, pek az şükrediyorsunuz. Neml 27:73 Ve kuşkusuz Rabbin, insanlara karşı kesin bir lütuf saibidir. Ve fakat, onların çoğu şükretmezler. Yasin 36:35 Ki yesinler, diye, onun

bizlere verilenlerin farkında olup, şükrederek mukabele etmenin önemini hatırlatmaktadır, ki şükredene daha fazla verileceği de vurgulanır.

Fatr 35:34 Ve şöyle demektedirler: “Hamd olsun Allah’a, bizden o üzüntüyü giderdi. Gerçekten Rabbimiz çok bağışlayıcı, şükriün karşılığını bolca veren. İbrahim 14:7 Ve düşünün ki, Rabbiniz şunu ilan etti: Yüceliğime yemin olsun ki şükrederseniz, kesinlikle sizin için arttırırım, ve eğer nankörlük ederseniz, haberiniz olsun ki, azabım çok şiddetlidir. Bakara 2:152 O halde anın beni, anayım sizi ve şükredin de bana nankörlük etmeyin. Tegabün 64:17 Eğer Allah’a güzel bir borç verirsiniz, Allah onu sizin için kat kat yapar ve size bağışlar. Allah, şükredenlere bol karşılık verendir, hiç acele etmeyendir.

Yani, hediyeleşme döngüsündeki *karşılıklılığın* açığa çıkardığı bir sürekliliğin mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

“*Nimeti inkar eden*” anlamında kullanılan nankörlük ise, daha önceki kısımlarda bahsettiğimiz üzere şükür kavramının karşıtı olarak geçmektedir¹⁵⁹. Farkında olup şükür etmenin bir karşılığı olduğu gibi, nankörlüğün de Allah katında bir *karşılığı* bulunmaktadır:

Fatır 35:36 İnkâr edenlere gelince, onlara cehennem ateşi var. Hüküm verilmez ki ölsünler.. Kendilerinden biraz azap da hafifletilmez. İşte her nankörü böyle cezalandırırız. Sebe 34:17 Bunu onlara, nankörlüklerinin cezası yaptık ve biz, hep öyle çok nankör olanları cezalandırırız.

Kişinin sergilediği kötü davranışlar ve nankörlükler, Allah ile arasındaki bağı zedelemekte ve onu Yaradan’dan uzaklaştırmaktadır¹⁶⁰. Ancak bu uzaklaşma sonucunda yeniden yakınlaşmak da Allah’ın kabulü ile mümkündür. Aşağıda bahsedeceğimiz tövbe ise bu uzaklaşmaya son verme çabasıdır.¹⁶¹

ürününden ve kendi ellerinin ürettiklerinden... Hala şükretmeyecekler mi?! Mülk 67:23 De ki, “O’dur ancak size kurup yaratan ve size dinleyecek kulak, görececek gözler, duyacak gönüller veren. Fakat sizler pek çok az şükrediyorsunuz.” Mümin 40:60-61 Halbuki Rabbiniz buyurdu ki, “Yalvarın Bana, size karşılık vereyim. Çünkü bana kulluk yapmaktan büyüksenler, yarın aşağılanmış ve alçaltılmış olarak cehenneme gireceklerdir. O ki, sizin için geceyi yaptı, içinde dinlenesiniz diye... Gündüzü de göz açıcı... Gerçekten Allah, insanlara karşı bir lütuf sahibidir ve fakat insanların çoğu şükretmezler.

¹⁵⁹ Bkz: “Sorumluluğun Gönüllü Olarak veya Zorunlu Olarak Üstlenilmesi” bölümü, ss.42-46.

¹⁶⁰ Bekir Topaloğlu, “**Tövbe**”, DİA, 2012, 41.cilt, s.279-283.

¹⁶¹ Topaloğlu, a.g.md.

2.6.1.2 Dünyevi hayat ve Ahiret Hayatı

Dünyevi hayatın bir imtihan olduğu daha önce de bahsettiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayet ile belirtilmiştir. Orada *“her can yaptığının karşılığını alacaktır”* ve *“tüm işlerin karşılığı haksızlık yapılmadan tamamıyla ödenir”*:

Taha 20:15-16       o saat/o kıyamet kesin gelecektir. . . Ben, hemen hemen onu gizliyorum ki, her can yaptığının karşılığını alsın. Dolayısıyla sakın ona inanmayıp da kendi arzusuna uyan kimse, seni ondan alıkoymasın, yoksa helak olursun.

Nahl 16:111 O gün ki, herkes kendisi için uğraş vererek gelir; her kişiye işlemiş olduğu iş ve fiillerin karşılığı tamamıyla ödenir ve hiçbirine haksızlık yapılmaz.

Bu dünyada kişinin iman etmesinin, sorumluluklarını/yükümlülüklerini yerine getirmesinin ve iyi işler yapmasının nihai bir karşılığı bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de, bu şekildeki davranışların en üst karşılığı, kişinin Allah'ın hoşnutluğunu kazanması ve cennete ulaşması olarak belirtilmiştir. Bu da, dünya hayatı gibi geçici olmayan, ebedi bir mutluluktur:

Bakara 81: Evet, her kim bir k t l k işlemiş de, onun o büyük günahı kendisini her taraftan kuşatmış ise, işte öyleleri, cehennemliktirler, daima orada kalırlar.

Bakara 82: İnanıp, iyi işler yapanlara gelince, öyleleri de işte cennetliktirler, hep orada kalırlar.

Hacc 22:23 Kuşkusuz Allah, o iman edip iyi iyi işler yapanları, altından ırmaklar akar cennetlere koyacak; orada altın bilezikler ve inci ile s slenecekler; elbiseleri de orada ipek...

Hacc 22:24 Onlar hem s z n güzeline iletilmişlerdir, hem de övgüye layık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir.

Neml 27:89 Her kim iyilikle gelirse o zaman ona ondan daha hayırlısı var; ve onlar o günkü derin korkudan emin olurlar.

Hadid 57:12 O gün ki göreceksin o mümin erkek ve mümin kadınları, önlerinde ve sağlarında nurları koşuyor... “Müjde size, diye, bugün o cennetler ki, altlarından ırmaklar akıyor, i lerinde sonsuza değin kalacaksınız!” İşte büyük kazanç budur!

şura 42:22 Göreceksin o zalimleri, kazandıklarından dolayı titrerlerken!.. O (azap) ise tepelerine inmekte.. İman edip güzel güzel işler yapanlar ise, cennetlerin hoş hoş bahçelerindeler. Onlara Rablerinin katından ne dilerlerse var. İşte bu, o büyük l t f.

Lokman 31:8 Fakat iman edip de iyi işler yapanlara (gelince), kuşkusuz onlara sonsuz nimet cennetleri var; i lerinde sonsuza değin kalmak üzere onlar...

Kehf 18:1-2-3 Hamd o Allah'a ki, kuluna kitap indirdi ...iyi işler yapan müminlere şunu müjdelemek için ki: Kendilerine, gerçekten güzel bir mükafat var; sonsuza kadar orda kalacaklar

Bununla birlikte, bu imtihan sürecinde üzerindeki sorumluluklarını yerine getirmeyenler, kötü işler yapanlar ise cezalandırılacaklardır:

Hacc 22:25 Fakat şu inkar edenler, Allah'ın yolundan ve –yolcu olan olmayan-bütün insanlar için eşit (kıble) kıldığımız Mescid-ül Haram'dan alıkoymaya çalışanlar (bilmeliler ki), her kim orada zulüm ile saptırma ile bir iradede bulunur, kuşkusuz ona can yakıcı bir azap tattırırız.

Neml 27:90 Her kim de kötülükle gelirse, artık onların yüzleri ateşe sürülür. "Başka değil, sırf yaptığımız işlerin cezası bu..." (denilir).

Ra'd 13:18 Rabblarının emrine uyanlara daha güzeli var; ona uymayanlar ise, yeryüzünde bulunan şeylerin tümü, hatta bir o misli de beraber kendilerinin olsa, hepsini kurtuluş fidyesi olarak verirlerdi. İşte onlar (var ya), hesabın kötüsü onlar içindir, son varacakları yer de cehennemdir ve o, ne kötü yataktır.

Nisa 4:173 İşte o zaman (huzura gelindiğinde) o iman edip iyi işler yapmış olanlara mükafaatlarını tam olarak ödeyecek, hem de lütfundan onlara (hak ettiklerinden) fazlasını verecek. Fakat, o kibirlerine yediremeyip çekinenleri acı veren bir azap ile azaplandırılacak ve onlar Allah'a karşı kendilerine ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulamayacaklar.

Bununla birlikte, Kur'an-ı Kerim'de iki türlü karşılığın da verilebileceği belirtilmiştir:

İsra 17: 18 Her kim peşin istiyorsa, ona dünyada peşin veririz; dilediğimiz kadar ve istediğimize...

Sonra da ona Cehennemi ayırırız, kınanmış, kovulmuş, perişan bir durumda ona yaslanır, girer. 17:19 Her kim de ahireti ister, ona uygun bir çaba ile, onun için mü'min olarak çalışırsa, işte bunların çalışmaları ve çabaları karşılığını bulur. 17:20 Hepsine yardım ederiz; hem onlara, hem onlara... Rabbinin sırf bir başışı olarak... Rabbinin başışı (kimseye) yasak değildir.

Elmalılı, bu ayetleri, “dünya için çalışanlar, yaptıklarının ücretini ölmeden bu alçak dünya hayatında almak isterlerse, onlara dünyalıkları verilirken; veresiye, yani, ahiret için çalışanlar dünyada yoksun kalır sanılmamalıdır.”¹⁶² şeklinde yorumlamıştır.

Bu noktada, kişinin farkındalığı önem kazanmaktadır. Dünya hayatının ve içerisinde bulunduğu imtihanın kendi faydasına bir hediye olduğunu algılayan kişi, bu hediyeye yaraşır şekilde davranarak ve iyi işler yaparak *mukabele edecektir*. Bununla birlikte, Kur'an-ı Kerim, kişinin bu algısını teşvik eder, değersiz dünyevi hayatı ahiret hayatına tercih etmemesini ancak “*dünyadan payını unutmamasını*” da öğütleyerek dünyevi hayat ve ahiret hayatının dengesini de gözetir:

¹⁶² Yazır, İsra suresi, 4. dipnot s.312.

Al-i İmran 3:145 ...Bununla beraber kim dünya sevabını isterse, ona ondan veririz; kim de ahiret sevabını isterse, ona da ondan veririz. Şükrenlere ise kesinlikle mükafat vereceğiz.

Kasas 28:77 Ve Allah'ın sana bu lütfunda sen ahiret evini ara ve dünyadan payını unutma da, Allah sana iyilikte bulunduğu gibi, sen de yeryüzünde iyilik et ve yeryüzünde bozgunculuk peşinde olma.

2.6.1.3 Karşılıklılık ilişkisinde Tövbe Etmenin Yeri

Kur'an-ı Kerim'in tövbe ile ilgili ayetleri, kişinin kendi davranışlarına dair farkındalık kazanması için adeta bir davet niteliğindedir. Bu farkındalığa erişip tövbe edenlerin, olumsuz davranışını olumluya çevirenlerin, sorumluluğunu/yükümlülüğünü alanların yapacakları iyiliklerin, kusurların örtülmesine katkı sağlayacağı belirtilmektedir:

Furkan 25:70 Ancak tövbe ve iman edip, iyi davranışlarda bulunanlar müstesna; çünkü bunların kötülüklerini Allah, iyiliklere çevirir. Ve Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.

Hud 11:114 Ayrıca gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri silip giderir. Bu, anlayışı olanlara bir öğüttür.

Maide 5:12-...Haberiniz olsun, ben sizinle beraberim, yüceliğime yemin olsun, eğer siz namazı kılar, zekatı verir ve peygamberime inanır, kendilerine bütün gücünüzle yardım eder ve Allah'a güzel bir borç ile borç vererseniz, kuşkusuz tarafınızdan olan kusurlarınızı örterim ve kesinlikle sizi, altından nehirler akan cennetlere korum. Bundan sonra da içinizden her kim nankörlük eder inkara sapsa artık o, düz yolun ortasında sapmış, kendini boşa harcamış olur.

Sorumluluğun gönüllülükle veya zorunlulukla yüklenilmesi kısmında da bahsettiğimiz gibi, insan, tabiatı gereği, sorumluluğunun farkında olma, bu farkındalık neticesinde gönüllülükle zorunluluk arasında gidip gelme konusunda geçişler yaşayabilir: “Kul selim fitratında mevcut ahid şuurundan zaman zaman uzaklaşmakta veya bunu tamamen unutmaktadır”¹⁶³. Tövbe ise, “Allah ile kul arasındaki akdin tazelenmesi, insanın fitrat çizgisine dönmesi ve bu çizgiyi koruması”¹⁶⁴ anlamına gelmektedir. Bu noktadan baktığımızda, insanın Allah'a veya diğer insanlara yaptığı

¹⁶³ Topaloğlu, a.g.md.

¹⁶⁴ Topaloğlu, a.g.md.

bir hatasından dönmesinin, kişinin tövbe etmesinin, karşılıklı ilişkilerine başka bir katman eklemiş olduğunu görebiliriz: Kişinin tövbe etmesi ve Allah'ın kişinin tövbesini kabul etmesiyle, yapılan hatadan geri dönmek, Yaradan'a yeniden yakınlaşmak, sergilenen davranışın *karşılığını* değiştirmenin mümkünlüğü söz konusudur:

Al-i İmran 3:86 Nasıl başarılı kılar Allah bir kavmi ki, kendilerine apaçık deliller gelmiş ve peygamberin gerçek olduğuna şahitlik yapmışlar iken, inanmalarından sonra nankörlük edip inkara sapsmışlardır?! Fakat Allah zalimler topluluğunu başarılı kılmaz. 3:87 Onlar (var ya), işte onların cezası: Allah'ın, meleklerin ve insanların lanetinin onlar üzerinde (olmasıdır). 3:88 Onlar sonsuza kadar o lanetin içindedirler, azapları hafifletilmez ve kendilerine zaman tanınmaz. 3:89 Fakat bundan sonra tövbe edip, iyi hal içine girenler başka... Çünkü Allah gafurdur, rahimdir.

Bakara 2:159 İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayetini taa kendisi olan ayetleri, insanlar için biz kitapta açıkladıktan sonra gizleyenler (var ya), kesinlikle onlara Allah lanet eder ve lanet edebilecek olanlar da bunlara lanet eder. 2:160 Ancak tövbe edip halini düzelterek gerçeği söyleyenler başka... Ben onları bağışlarım, işte öyle Rahim ve tevvabım ben..

Bakara 2:278 Ey o bütün iman edenler! Allah'tan korkun ve "riba" hesabından geriye kalanı bırakın/almayın, eğer gerçekten müminlerseniz... 2:279 Yok eğer böyle yapmazsanız, o halde Allah ve Resulu'nden (size karşı) kesin bir savaş olacağını bilin ve eğer tövbe ederseniz, anaparalarınız sizindir, ne haksızlık yaparsınız, ne de haksızlığa uğratılırsınız...

2:280 Ve eğer borçlu sıkıntıda ise, o halde bir kolaylığa kadar bekleme (iyi olur), bununla beraber (alacağınızı) tasadduk edip/bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır; eğer bilerseniz...

Taha 20:81 Size verdiğimiz rızıkların en hoş ve temizlerinden yiyin ve hakkında azgınlık etmeyin ki, sonra üzerinize öfkem iner. Her kim üzerine de öfkem inerse, o uçuşuma gider. 20:82 Bununla beraber kuşku yok ki Ben, tövbe eden ve inanıp iyi, güzel işler yapan, sonra da doğru giden kimse için çok bağışlayıcıyım."

Görülüyor ki, kötü bir davranışın karşılığındaki ceza, inanıp, tövbe edip, iyi işler yapılması halinde, Allah'ın bağışlayıcılığı ile başka türlü bir karşılık bulunmaktadır.

2.6.1.4 İyiliklerin Karşılığının Artırılması

Daha önceki kısımda da bahsettiğimiz gibi, Kur'an-ı Kerim, yapılan iyiliklere ve Allah yolunda yapılan harcamalara misliyle karşılık verileceğini belirterek, bu tür davranışları teşvik etmektedir.

Bakara 2:245 Kimdir o yiğit ki, Allah'a bir güzel bir borç versin de, Allah da ona onu kat kat geri ödesin.. Allah (rızkı) hem daraltır, hem genişletir. Hep de O'na döndürülüp O'na götürüleceksiniz.

Bakara 2:261 Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, bir dane örneği gibidir ki, o dane yedi başak bitirmiş, her başakta da yüz dane var. Allah dilediğine daha da katlar; Allah rahmeti geniş olandır, bilendir. Nisa 4:40 Allah, kesinlikle zerre ağırlığınca haksızlık yapmaz ve eğer bir iyilik olursa, onu kat kat artırır. Ayrıca tarafından büyük bir ecir verir.

En'am 6:160 Kim bir iyilikle gelirse, ona on katı verilir, kim de bir kötülükle gelirse, ona da ancak misliyle ceza verilir ve hiçbirine haksızlık edilmez.

Yunus 10:26 Güzel işler yapanlara, 'daha güzeli ve bir de ilavesi'¹⁶⁵ var, ve onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne zillet...Onlar cennetliklerdir ve hep orada sonsuza kadar kalıcıdır.

Hadid 7:11 Hani kim o, Allah'a güzel bir ödünç sunacak kimse ki, Allah da onun (ecrini) ona kat kat artırsın?! Hem onun için çok hoş bir ecir de var.

Bununla birlikte, yapılan kötü davranışların cezası birebirdir. Yani, iyi olan bereketlendirilerek geri döndürülmekte, kötü olan ise adaletle, yapılan kötü amele mukabil miktarla karşılığı verilmektedir:

Kasas 28:84 Her kim iyilik ile gelirse, o zaman ona ondan daha hayırlısı var; her kim de kötülük ile gelirse, (bilinsin ki), kötülük yapanlar hep yaptıklarıyla cezalanırlar.

Mümin 40:40 Her kim bir kötülük yaparsa ona, onun gibi kötülükten başka karşılık olmaz...

Yunus 10:27 Kötü işler yapıp kazananlara gelince, kötülüğün cezası misli ile (adaletle davranılır) ...

En'am (6:160)'da olduğu gibi, bu ayette de "misli" kelimesi "her yönü ile birbirinin dengi olan ve biri diğerinin yerine geçen iki şey" anlamında kullanılmaktadır¹⁶⁶.

2.6.2 İnsan-İnsan Arasındaki Karşılıklık (Ceza) İlişkisi

Kişilerin birbirlerine iyilik yapmalarının, birbirlerine iyi davranışlar sergilemelerinin ve birbirleri ile paylaşımda bulunmalarının Kur'an'da tavsiye

¹⁶⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, burada bahsedilen 'daha güzeli ve ilavesi'nin, "yapılan güzel iş ve ibadetlerin daha güzeli olmak üzere, bir misli ücret ve sevap hazır olduğu gibi, Allah Teala'nın ikramından bir de ilavesi var ki o, katlama çarpma metoduyla, on katından yedi yüz katına ve daha fazlasına doğru katlanarak ve artarak gideceğini" belirtmiştir. Ayrıca bu kısmın daha önce; "Allah'ın bağışlaması ve hoşnut olması; cennet mükafatı ve Allah Teala'ya kavuşup O'nu görmek" olarak yorumlandığını da belirtmiştir.

¹⁶⁶ Suat Erdoğan, "Kur'an ve Sünnet Işığında Suç Ceza Uygunluğu", Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 3, 2014, s.130 (Çevrimiçi erişim: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/224492> 21.07.2019)

edildiğini daha önceki kısımlarda görmüştük. Allah’a karşı minnettarlığı belirtmek için “şükür” kelimesi kullanılırken, kişilerin birbirlerine karşı minnettarlığını belirtmek için “teşekkür” kelimesi kullanılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’in, kişilerin birbirlerine bir hediye verirken hassas davranmalarına ve kırıncı olmamalarına dair ayetlerinden daha önce bahsetmiştik. Alman sosyolojisinin kurucularından Georg Simmel’e göre de insanların birbirlerine karşı gösterdikleri hassasiyet, teşekkür ve minnettarlık ilişkileri, aralarındaki alma-verme eylemlerinin devamlılığını sağlayan ve toplumun kurucu ögesi sayılabilecek çok güçlü bir etkidir, kişilerin herhangi bir dış zorunluluktan ziyade, içlerinden gelerek, *gönüllü* olarak eylemde bulunmalarını, toplumdaki kişilerin bir arada kalmalarını sağlar.¹⁶⁷ Teşekkür, şükran ve minnettarlık duyguları iki kişi arasında sınırlı da değildir, bizleri etkileyen bir şaire veya bir sanatçıya da birden fazla kişi tarafından minnet duyulur. Bu kişilere, sadece ortaya çıkarmış olduğu şey için minnettarlık duymayız, aynı zamanda var olduğu için, bu sayede onun varlığını tecrübe edebildiğimiz için de şükran duyarız.¹⁶⁸ Aslında Simmel’in ifadelerinin, insan ile Allah arasındaki şükür ilişkisinin de çok güzel bir ifadesi olduğunu söyleyebiliriz. İnsan da, Allah’ın kendisine verdiği armağanlar sayesinde, kendi varlığını tecrübe etmektedir ve şükür, bu farkındalığın bir karşılığıdır.

Yine daha önce bahsettiğimiz gibi, Kur’an-ı Kerim’in ayetleri, yapılan güzel işlerin, diğer insanlarla yapılan paylaşımların karşılığının arttırılarak Allah’ın takdirine göre bu dünyada veya ahiret hayatında verileceğini belirtir ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağına dair derin bir güven duyulmasını teşvik eder. Ancak bu karşılık, paylaşım yapılan kişiden beklenmemelidir, yapılan işin, Allah’ın hoşnutluğunu gözeterek yapılması teşvik edilir. Bu noktada sorumluluğun gönüllü veya zorunlu olarak yapılması konusu, kişinin *karşılık* beklentisini belirleyen bir unsur olarak görünmektedir. Mauss’un da belirtmiş olduğu gibi, armağan döngüsünde zorunluluk ve gönüllülük iç içe geçmiş durumdadır: “*Verilen şey, bu dünyada ve öbür dünyada karşılığını bulur. ...Verilen şey, hiçbir zaman için kaybedilmiş sayılmaz, kendini yeniden üretir ve çoğalır; öbür dünyada elde edilen şey ise artmış olanın*

¹⁶⁷ Georg Simmel, “The Sociology of Georg Simmel”, Faithfulness and Gratitude, s. 379-396, Almandan İngilizceye çeviren: Kurt H. Wolff, The Free Press, New York, 1964, s. 389.

¹⁶⁸ Simmel, a.g.e., s.389

kendisidir.”¹⁶⁹ Kişinin bu hususu idrakı, Kur’an ayetleri ile de desteklenmektedir. Mülk Allah’ındır, kişi vekildir ve yapılan her şey O’na geri döndürülür. O halde, bir *karşılık* söz konusu olduğu halde, yapılan işlerde karşısındaki kimseden beklenti ve kişiler arasındaki ilişki bakımından bir *karşılıksızlık* söz konusudur.

Hadid 57:7 İman edin Allah’a ve peygamberine de, sizi üzerine vekil kıldığı şeylerden (Allah yolunda) harcayın ki inanan ve (Allah yolunda) harcayanlarınız için büyük bir ecir vardır.

Hadid 57:18 Kuşkusuz sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah’a öyle güzel bir borç verenler (var ya), verdikleri kendileri hesabına kat kat artırılır ve onlara pek hoş bir ecir vardır.

Tegabun 64:16 Bundan dolayı gücünüz yettiğinde Allah’tan sakınıp korunun, dinleyin, boyun eğin, Allah yolunda harcayın, kendileriniz için hayır yapın. Her kim de nefsinin mal tutkusundan korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

Diğer insanlarla ilişkilene biçimini ise bu idrak belirleyecektir. Kur’an’ın ayetleri sık sık Allah ile yapılan anlaşmayı “*azıcık bir karşılığa değişmeyin*” vurgusu yapar:

İnsanların arasındaki karşılıklılık ilişkisinde de yapılan kötü davranışlara baktığımızda ise, birinci karşılığının “misli” ile olması uygunsuz değildir¹⁷⁰, “*denk/dengeli karşılıklılık*” gözetilebilir. Ancak, bundan daha da hayırlı olan diğer bir ikinci *karşılığın* ise, kişinin sabretmesi, affetmesi veya “sadaka”sına sayması olduğu belirtilmiştir, yani insanların arasındaki *karşılıklılık* ilişkisinde de, Allah ve insan arasında olduğu gibi katmanlı bir *karşılıklılık* olduğunu söyleyebiliriz:

Nahl 16:126 Ve eğer ceza ile karşılık verecek olursanız, ancak size uygulanan cezanın misli ile karşılık veriniz. Ve eğer sabrederseniz, yemin olsun ki, bu, sabredenler için kesinlikle daha hayırlıdır.

¹⁶⁹ Mauss, a.g.e., s.328.

¹⁷⁰ “*Misli*” kelimesinin günümüzde olduğu gibi “*daha fazlası*” anlamında değil de, “*eşiti ile*”, “*her yönü ile birbirinin dengi olan ve biri diğerinin yerine geçen iki şey*” anlamında kullanılmakta olduğunu belirtmiştik. Bkz. s. 64.

Şura 42:40 Kötülüğün cezası da misli ile kötülüktür. Fakat her kim affedip islah ederse, (yani, kendine kötülük eden kimsenin suçunu affedip, onunla arasındaki düşmanlık halini düzeltirse), onun da mükafatı Allah'adır. Kesinlikle O Allah haksızlık yapanları sevmez. 42:41 Ve elbette her kim haksızlığa uğratıldıktan sonra öcünü alırsa, artık onlar üzerine (ceza için) yol yoktur. 42:42 Yol ancak haksızlıkla yeryüzünde azgınlık ederek insanlara zulmedenler üzerinedir. İşte onlara çok acı veren bir azap vardır. 42:43 Her kim de sabreder ve suç örterse/bağışlarsa, işte bu bağışlama, azmolunacak (övgüye değer) işlerdendir. Maide 5:45 Hem sonra o Tevrat'ta, üzerlerine şu hükmü farz kıldık: Cana can, göze göz, buruna burun, dişe diş ve yaralar birbirine kısastır. Kim de bu hakkını "sadaka"sına sayarsa o, ona kefarete olur ve her kim Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse, onlar hep zalimlerdir.

Son ayetteki "kefarete" kelimesi Elmalılı'ya göre misl hakkını affetme ile kişinin "bütün günahlarını bağışlanmasına neden olacak büyük bir sadaka vermiş olması"¹⁷¹ anlamında kullanılmıştır. Ayetlerde de gördüğümüz üzere, affetme, sabretme veya sadakasına sayma gibi *ikinci tür karşılıklılık*ın daha çok teşvik edildiğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, misl ile verilecek olan *dünyevi karşılık*ın da adil bir durum olduğunun belirtilmesi ve onaylanan bir *karşılıklılık* olduğunun belirtilmesi ile birlikte, Allah yanındaki ikinci tür *karşılık*ın daha hayırlı olduğu söylenmiştir.

2.6.3 Karşılıklılık İlişkileri (Ceza) içerisinde Zamansallık: Güven ve Sabır

Armağan ile ilgili literatür, armağan döngüsünde zamansallık üzerinde tartışmaları da barındırmaktadır. Kişi, verilen bir hediyein karşılığını anında geri verirse eğer, verilen hediye gerçekten kabul etmiş oluyor mudur? Verilen armağanın karşılığının hemen verilmesi durumunda, meta ilişkilenmesi ile armağan döngüsü aynı şey haline gelmez mi? Böyle bir durumda armağanın kurulmasına aracı olduğu ve en önemli niteliklerinden sayılan *bağ*, kurulmuş oluyor mudur, yoksa bu bağ armağanın döneceğine dair güven ve aynı zamanda beklentisizlik ile mi kurulmaktadır?

Bu noktada Pierre Bourdieu, "*zaman*" kavramının üzerinde durur ve "*zaman*"ın kurucu özelliğinin, zaman içerisinde oluşan olayların "birbirini takip etme" zincirinin, bir durumun veya formun biçimini, yönünü ve anlamını verdiğini belirtir.¹⁷² Yalnızca

¹⁷¹ Yazır, Maide Suresi, 15. dipnot, s.149

¹⁷² Pierre Bourdieu, "Selections from the Logic of Practice- The Work of Time (Pratiğin Mantığından Seçmeler – Zamanın İşlevi) ", Logic of the Gift, Alan D. Schrift, s.190.

armağan ilişkilerinin biçiminde değil, şeref gibi meselelerde de zamanın belirleyici ve önemli bir yeri olduğunu söyler¹⁷³, bazı şeyleri zaman göstermektedir. O yüzden de, tüm armağan döngüsü boyunca “belirsizlik” tüm döngü tamamlanana kadar oradadır ve bu bilinmezliğin kendi içerisinde bir tür çekiciliği bulunmaktadır¹⁷⁴.

Kur'an-ı Kerim tam da bu noktada insanoğluna güvence vermektedir. Kur'an'da, insanlara sabırlı olmaları sürekli telkin edilir ve döngünün tamamlanıp dönüşün Allah'a olacağına, geçici dünya hayatının sonucunda hiçbir şeyin karşılıksız kalmayacağına, bu dünyanın bir imtihan yeri olduğuna dair derin bir iman duyulması istenmektedir. Kişinin bu imtihan süresince yaptığı şeyler ise kendi yararına veya zararına olacaktır, zira Allah'ın kişilerden herhangi bir şeye veya bir iyiliğe ihtiyacı yoktur, kişinin yaptığı şeyler kendi akıbetini belirlemektedir:

Neml 27:79 O halde Allah'a güven; çünkü sen kuşkusuz apaçık bir gerçek üzerindesin.

Neml 27:88 Bir de o dağları görür, kımıldamaz sanırsın. Halbuki onlar, bulut geçer gibi geçer! Her şeyi yerli yerinde yapan Allah'ın sanatıdır (bu)!.. O, kuşkusuz haberdardır yaptığınız şeylerden...

Şura 42:36- Sözün özü şu: Size verilmiş bulunan şeyler, hep bu değersiz hayatın geçici yararadır. Allah yanındaki ise, daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Fakat o kimseler için ki, inanmışlardır ve Rablerine güvenip dayanırlar.

Bakara 2:281: Hem korunun öyle bir günden (ve ona hazırlanın) ki, döndürülüp o gün Allah'a götürüleceksiniz; sonra herkese kazandığı tamamıyla ödenecek ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklar..

Bakara 2:284: Allah'ındır hep göklerdeki ve yerdeki.. Siz içlerinizdekini açsanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker; sonra dilediğini bağışlar, dilediğine de azab eder ve Allah her şeye kadirdir.

Nahl 16:96 Sizin yanınızdaki tükenir, Allah'ın yanındaki ise tükenmez. Kuşkusuz biz, o sabredenlere, yapıp-ettikleri işlerin daha güzeli ile ecirlerini kesinlikle vereceğiz.

Kur'an-ı Kerim'de güven, iman kelimesi ile ifade edilmektedir. DİA, imanın “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki emân kökünden türemiş olduğunu ve “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” anlamına geldiğini belirtir.¹⁷⁵ Kur'an-ı Kerim'de iman kavramının 800'den fazla yerde geçtiği belirtilmiştir.

¹⁷³ Bourdieu, a.g.e., s.190.

¹⁷⁴ Bourdieu, a.g.e., s.191.

¹⁷⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, DİA, C.22, ss.216-219.

İman etmek, acele etmemeyi, güvenmeyi ve sabretmeyi gerektirmektedir. Sabır, imanın kuvvetinin bir ölçüsüdür, Allah'ın her şeyi bildiğine derin bir güven duymakla, “teslim olmakla” ilgilidir:

Rad 13:23-24 (Bu yurdun sonu nedir bilir misiniz?): Adn cennetleri... Onlara girecekler, atalarından ve eşlerinden ve soylarından salih-iyi olanlar da beraber... Öyle ki melekler her kapıdan yanlarına girerek, “Selam sizlere, sabrettiğiniz için, bakın ne güzel dünya yurdunun sonu!...” diyecekler.

Tegabün 64:17 Eğer Allah'a güzel bir borç vererseniz, Allah onu sizin için kat kat yapar ve sizi bağışlar. Allah, şükredenlere bol karşılık verendir, hiç acele etmeyendir.

Al-i İmran 3:146 Nice Peygamber yanında Allah'ın Rab olduğunu bilen birçok erenler harp ettiler de, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı yılgınlık göstermediler, gevşeklik göstermediler, miskinlik etmediler. Allah da sabredenleri sever.

Nahl 16:127 Sabret, sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir ve onlara karşı üzülme, yaptıkları hilelerden dolayı telaş da etme.

Kur'an-ı Kerim, bilindiği üzere pek çok ayette dünya hayatının değersizliğinden, aldaticılığından ve geçiciliğinden bahseder. Bu dünya ve dünyada sunulan şeyler birer imtihan aracıdır; ancak insanlar bu geçici ve değersiz hayata aldanmaktadırlar¹⁷⁶. Nimet ve bela da bu imtihanın vesileleridir. Kur'an'ın ayetleri bunu vurgulamaktadır:

Fecr 89:15 Fakat insan, her ne zaman Rabbi onu imtihan edip de ona iyilik eder, ona nimetler verirse, o zaman, “Rabbim bana ikram etti” der. 89:16 Fakat her ne zaman da imtihan edip rızkını daraltırsa, o zaman da “Rabbim bana hor baktı, aşağıladı..” der. 89:17 Hayır, hayır!.. Doğrusu siz yetime iyilik yapmıyorsunuz 89:18 ve birbirinizi yoksulu doyurmaya isteklendirmiyorsunuz. 89:19 Halbuki mirası öyle bir yiyeş yiyorsunuz ki dermecesine 89:20 Ve malı öyle bir seviş seviyorsunuz ki, yığmacısına..

¹⁷⁶ Al-i İmran 3:14: İnsanlara, kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinlerden, tutkusuyla cezp eden şeylerin sevgisi çok albenili gösterildi... Fakat bunlar, bu değersiz hayatın geçici malıdır. Fakat, akıbet güzelliği, O Allah'ın yanındadır. En'am 6:70 Bırak o dinlerini oyun ve eğlence edinen ve bu değersiz hayat kendilerini aldatmış bulunan kimseleri de, bu vesileyle şunu hatırlat ki, “Bir kişi, kendi kazandığı yüzünden celal pençesine düşmeye görsün; o zaman Allah'ın yüce huzurunda ona, başka ne bir sahip çıkan bulunur, ne bir aracılık eden! Her türlü fidyeyi bulup denkleştirse bile kabul edilmez. Onlar azabın celal pençesine teslim edilmiş kimselerdir. Nankörlük ettiklerinden dolayı, onlara sırf kaynar sudan bir içecek ve acılarla dolu bir azap vardır. Kehf 18:46 O mal ve oğullar bu değersiz hayatın süsüdür; baki kalacak iyi ve güzel işler ise Rabbinin yanında sevapça da hayırlıdır, gaye edinilme bakımından da hayırlıdır.

Kişinin kötü zamanlarında itikadını kaybetmesi, sabretmemesi, geçiciliğin ve imtihanın gerçekliğini kavrayamamış olması, “yılğınlık ve gevşeklik göstermesi” anlamına gelmektedir:

Al-i İmran 3:146 Nice Peygamber yanında Allah'ın Rab olduğunu bilen birçok erenler harp ettiler de, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı yılğınlık göstermediler, gevşeklik göstermediler, miskinlik etmediler. Allah da sabredenleri sever. 3:140 Eğer size bir yara dokundu ise, o adamlara da öyle bir yara dokundu; hem o günler (var ya), Biz onları insanlar arasında evirir çeviririz. (Bu evirip-çevirme) Allah iman edenleri bilsin ve sizden şehitler, şahitler tutsun diyedir... Ve Allah zalimleri sevmez.

Halbuki, sıkıntı ve refah her ikisi de Allah tarafından terbiye amaçlı olarak gönderildiğini, bela ve sıkıntıların karşısında sabır göstermenin manevi bir olgunluk kazandıracağını ve ruhi bir yüceliş sağlayacağını söylemek mümkündür¹⁷⁷. “Belaya hamd, nimete şükür” deyişi de bu durumun bir göstergesidir.

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli ayetlerle sabrından ve daima Allah'a yönelmesinden övgüyle bahsedilmiş olan Eyüp Peygamberin, Eski Ahit'te yer alan Eyüp Kitabı'ndaki hikayesi de, onun felaketlere uğramasını ve çektiği acıları anlatır. Bu kitapta Eyüp Peygamber, evlatlarını ve tüm mal varlığını kaybeder, korkunç bir hastalığa yakalanır. Yanına gelen arkadaşları, Allah'ın her zaman iyiliği ödüllendirip kötülüğü cezalandırdığı yönünde bir inanca sahip oldukları için, Eyüp Peygamberin başına gelen olayların ve çektiği acıların işlemiş olduğu günahların karşılığı olduğunu düşünürler. Eyüp Kitabı'nı armağan teorisi bakışı ile ele alan akademisyen Wing-Chi Ki, Eyüp Peygamberin arkadaşlarının kurduğu bu karşılıklılık ilişkisini “*denk/dengeli karşılıklılık*”¹⁷⁸ olarak nitelendirir, ancak Eyüp Peygamber böyle olmadığını farkındadır; günah işlemediğini bildiği için başına gelen şeylerin günahın karşılığı olduğunu düşünmez, ancak Allah'ın böyle olmasına neden izin verdiğini de anlayamamaktadır. İmanını yitirmez, kendisini aklayıp yeniden onuruna kavuşmayı da istemektedir. Maddi kayıpları yüzünden isyan etmez, onu asıl endişelendiren Allah ile arasındaki ilişkinin nasıl bozulduğudur. Arkadaşları, *karşılıklılık* ilişkilerinde ortaya koydukları denklik/dengelilik üzerine olan faydacı bakışı Allah ile olan sevgilerinde

¹⁷⁷ Topaloğlu, bkz. “Hamd”, DİA, C.15, s.442-445.

¹⁷⁸ Wing-Chi Ki, “Gift Theory and The Book of Job”, Theological Studies 67, 2006, ss. 723-749, s.723.

de ortaya koymakta, hesaplı bir sevgi üzerinden hareket etmekte ve Eyüp Peygamberin inancı ve sevgisinin neden azalmadığını anlayamamaktadırlar.

Wing-Chi Ki, Eyüp Peygamberin çeşitli aşamalardan geçtikten sonra, Allah'ın hikmetli ve insan aklının idrak edemeyeceği işleri ile gücü karşısındaki cehaletini idrak ederek tövbe ettiğini belirtir¹⁷⁹. Aquinas dahil birçok düşünür şu ana kadar Eyüp Peygamberin hikayesini, başına gelen belaların, insan olarak kendisinin dönüşümüne hizmet etmiş, yani belaların da Allah tarafından ona armağan olarak verildiğini vurgulamıştır.¹⁸⁰

Armağan ilişkilerinden asıl olanın bağ kurmak olduğunu, armağanın verilme ve alınma biçimlerinin, döngüdeki sorumluluğun gönüllü veya zorunlu olarak yerine getirilmesinin, kurulan *karşılıklılık* ilişkisinin bu bağın niteliğini etkileyen unsurlar olduğundan bahsetmiştik. Wong-Chi Ki, Eyüp Kitabı'nın sonundaki sahnede Eyüp Peygamberin ve arkadaşlarının Allah'a ve birbirlerine armağanlar sunması ve Allah'ın, Eyüp Peygamberin duası aracılığıyla arkadaşlarını affetmesini, sevgi ve paylaşımın armağan olarak dolaşmasını istemesi şeklinde yorumlar, alınan ve verilen armağanlar, sevgi ilişkisini ve sağlam bağları yeniden kurmuştur.¹⁸¹

Kur'an-ı Kerim'in de, Eyüp Peygamber'in sabrını ve Allah'a yönelmesini övmüş olduğunu Sa'd suresinde görmekteyiz (Sa'd 41-44).

2.7 Armağanın İnsan Üzerindeki Etkisi: İlahi Döngü

Armağan anlayışının ve döngüsünün ilk teorisyenlerinden Marcell Mauss'un armağana dair verdiği örnekler arasında Tegabün Suresi de yer almaktadır. Tegabün Suresi'ne baktığımızda, aslında yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı olarak değindiğimiz armağan döngüsünün öğelerini ana hatlatıyla içermekte olduğunu görüyoruz. Tegabün

¹⁷⁹ Wing-Chi Ki, a.g.m., s. 724

¹⁸⁰ Wing-Chi Ki, a.g.m., s.727

¹⁸¹ Wing-Chi Ki, a.g.m., s.748.

Suresi'nin ilk dört ayeti, “mülkün Allah'ın olduğunu”¹⁸², “insanın en güzel biçimiyle yaratıldığını”¹⁸³, “bunlardan kiminin mümin, kiminin kafir olduğunu”¹⁸⁴, “Allah'ın kalplerin özünü bildiğini”¹⁸⁵ ve “dönüşün Allah'a olduğunu”¹⁸⁶ belirterek Allah ile insan hayatı arasındaki ilahi döngüyü adeta özetler. Surenin devamında ise, “malların ve çocukların sınanma aracı olduğu”¹⁸⁷, “Allah yolunda harcamanın, hayır yapmanın gerekliliği”¹⁸⁸, “Allah'a verilen güzel borcun kat kat yapılacağı”¹⁸⁹, “nefsinin mal tutkusundan korunanların kurtuluşa ereceği”¹⁹⁰, “şükredenlerin kurtuluşa ereceği”¹⁹¹ ayetleri ile de insanlar arasındaki armağan döngüsü ve bu döngünün nihai amacı anlatılmaktadır.

Tegabün 64:16'da “kendileriniz için hayır yapın” diye belirtilir. Kur'an-ı Kerim'in pek çok suresi, Allah'ın insanlardan bir şeye ihtiyacı olmadığını, insanların yapmasının istendiği şeylere kendilerinin ihtiyacı olduğu vurgulanır:

Nahl 16:33 (Fakat) o kafirler, başka değil, ancak kendilerine o meleklerin gelmesine veya Rabbinin emrinin gelmesine bakarlar. Onlardan öncekiler de böyle yaptılar. Ve onlara Allah haksızlık etmedi ve fakat kendileri kendilerine haksızlık ediyorlardı.

Araf 7:177 Ne çirkin durumu var ayetlerimizi yalanlayan o toplumun ki, onlar sırf kendilerine haksızlık ediyorlardı.

Fussilet 41:46 İyi iş yapan, kendine yapmıştır, kötü yapan da, yine kendine.. Yoksa Rabbin kullara zulmedici değildir.

En'am 6:104 Gerçekten Rabbinizden size birçok “basiret”ler geldi, artık kim gözünü açar görürse kendi yararına, kim de körlük ederse kendi zararındır. O halde ben size karşı bekçi ve koruyucu değilim.

¹⁸² Tegabün 64:1 Tesbih eder Allah'ı göklerde ve yerdeki her şey... Mülk O'nun, övgüler O'nun ve O, her şeye gücü yetendir.

¹⁸³ Tegabün 64:3 O ki, gökleri ve yeri “hak ile” yarattı ve size biçim verdi, biçimlerinizi de güzel yaptı, en sonunda gidiş de O'nadır.

¹⁸⁴ Tegabün 64:2 O'dur sizi yaratan... Öyle iken içinizden kimi kafir, kimi mümin...

¹⁸⁵ Tegabün 64:4 ... Ve Allah bütün kalplerin/ruhların özünü bilir.

¹⁸⁶ bkz (Tegabün 64:2)

¹⁸⁷ Tegabün 64:15 Kuşkusuz mallarınız ve çocuklarınız, bir sınanma aracıdır. Allah ise, evet büyük ödül O'nun yanındadır.

¹⁸⁸ Tegabün 64:16 Bundan dolayı gücünüz yettiğinde Allah'tan sakınıp korunun, dinleyin, boyun eğin, Allah yolunda harcayın, kendileriniz için hayır yapın. Her kim de nefsinin mal tutkusundan korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

¹⁸⁹ Tegabün 64:17 Eğer Allah'a güzel bir borç verirsiniz, Allah onu sizin için kat kat yapar ve size bağışlar. Allah şükredenlere bol karşılık verendir, hiç acele etmeyendir.

¹⁹⁰ bkz. Tegabün (64:16)

¹⁹¹ bkz. Tegabün (64:17)

Peki insanların yaptıkları hayırları kendileri için yapmaları, yükümlülüklerini kendileri için yerine getirmeleri, nefsinin tutkularından kendileri için korunmaları, başka bir deyişle, “kendileri için başkalarına ve Allah’a hediyeler veriyor olmaları” ne demektir?

Kur’an-ı Kerim’de bunu aydınlatmak için doğanın döngüsünden sık sık meseller verilir ve bu döngüye bakıp düşünerek, buradaki geçiciliği algılayarak, insanların kendi hayat döngülerini fark etmeleri¹⁹² ve değişmez olanın, asıl hakikatin idrakine varmaları teşvik edilir:

Şura 42:36 Size verilmiş bulunan şeyler, hep bu değersiz hayatın geçici yararadır. Allah yanındaki ise, daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Fakat o kimseler için ki, inanmışlardır ve Rablerine güvenip dayanırlar.

Hadid 57:20 Biliniz ki bu değersiz hayat bir oyun, bir eğlence, bir süs ve aranızda karşılıklı bir övünme ve mal ile evlat konusunda bir çokluk yarışından ibarettir... Bir yağmur örneği gibi ki; o yağmurun bitirdiği ot, çiftçileri imrendirmiştir; sonra o ot heyecana gelir coşar; bir de görürsün sararmıştır; sonra da olur bir çerçöp... Ahirette ise şiddetli bir azap; bir de Allah’tan bir bağışlama ve hoşnutluk vardır. Bu değersiz hayat, bir aldemiş geçimliğinden başka bir şey değildir.

Yunus 10:24 O değersiz dünya hayatının hali ancak bir su/bir yağmur gibidir: Biz onu gökten indirmişiz, derken o yağmur sayesinde, insan ve hayvanların yiyeceği olan yeryüzü bitkileri (gür ve bol bir şekilde yetişerek) birbirine girmiştir... En sonunda yeryüzü, bütün süsünü takıp süslendiği, halkı da, o yeryüzü bitkileri üzerinde dilediklerini yapmaya kendilerini güçlü sandıkları bir sırada, geceleyin veya gündüzün, ona emrimiz gelivermiş ve bir anda ona öyle bir tırpan atıvermiştir ki, sanki dün hiçbir şenlik yokmuş gibi olmuştur... İşte düşünecek bir topluluk için, ayetleri böyle ayrıntılı açıklıyoruz.

Kişi, dünya hayatının değersizliğinin ve aynı doğada olduğu gibi dünyevi hayatın geçiciliğinin idrakine varması için teşvik edilir. Bu hakikatin farkına varan kişi, dünyanın geçiciliğini kavradığında, hiçbir şeyin kendisine ait olamayacağını da anlayacak, bu geçici süre için kendisine *verilmiş olan* hayatın ve nimetlerin farkına varacak, bunlar karşısında şükredip, verilenlerin sorumluluğunu alacak ve yükümlülüklerinin de farkına vararak gerekliliklerini yerine getirecektir. Çünkü, burası, bir imtihan yeridir ve kişinin dönüşü yine Allah’adır.¹⁹³

¹⁹² Al-i İmran 3:185 Her can ölümü tadacak ve ecirleriniz ancak kıyamet günü tamamlanacaktır. İşte o zaman kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konulursa, işte o murada ermiştir. Yoksa bu değersiz hayat aldatici bir metadan başka bir şey değildir.

¹⁹³ Maide 5:18 ...Göklerin ve yerin ve aralarındakilerin mülkü bütün Allah’ındır, sonunda dönüş O’nadır.

Bu döngüde, kimse başkasının yükünü yüklenemez, herkes kendinden mesuldur, o yüzden kişi ancak kendi kendini kurtarabilir:

Fatr 35:18 Hem günah çeken bir can, başkasının günahını çekmeyecek; yükü ağır basan, onun yüklenilmesi için (başkasını) çağırır da, ondan bir şey yüklenilmeyecek, isterse (o çağırdığı) bir akrabası olsun. Fakat sen ancak o kimseleri sakındırırsın ki, görmedikleri halde Rablerinin korkusunu/saygısını duyarlar, namazı dürüst kılarlar. Temizlenen de, sırf kendisi için temizlenir. En sonunda gidiş Allah'adır.

Kişinin temizlenmesi, nefsinin arınması, kendisini arındırmak için gönderilen kitaba uyması, kendi yararı içindir:

Tevbe 9:108 ...Allah da çok temizlenenleri sever.

Şems suresi'nin ilk 10 ayeti bu durumu özetlemektedir:

*Şems 91:1 Yemin olsun o güneşe ve parıltısına;
91:2 ve güneşi izlediği zaman Ay'a;
91:3 ve güneşi açığa çıkarttığı zaman gündüze;
91:4 ve güneşi sararken, geceye;
91:5 göğe ve onu bina edene;
91:6 ve yere ve onu döşeyene;
91:7 ve bir nefse ve onu düzenleyene;
91:8 sonra da o nefse, bozukluk eğilimi ile korunma duygusunu ilham edene,
91:9 –ki gerçekten kurtuluş bulmuş onu temizlikle arındıran kişi;
91:10 ve zarar etmiştir, onu kirletip (günahlara) gömen...*

Bu yüzden kişinin bu armağan döngüsünü fark etmesi, yani, kendisine verilen hediyeleri fark etmesi ve kendisinin de hediyeler vererek aldıklarına mukabele etmesi ve böylece nefsinin arındırması kendi yararına olacaktır. Kurtuluşa erenlerin bu tür kişiler olacağı müjdelenmiştir, armağan döngüsünün öğeleri de kişileri bu yola sokarak, bu amaca götürmektedir. Döngüdeki her bir öge, kişilerin armağanların, kendilerine verilenlerin farkına vararak, kendilerinin de vermelerini teşvik etmekte, bu sayede bu döngü içerisinde zaman içerisinde benliklerinden arınmalarını ve Allah'a giderek daha derin bir itikad ile yönelmelerini sağlamaktadır. Bireysel ve toplumsal refah, bu farkındalık ve bilincin bir sonucu olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARMAĞAN ANLAYIŞININ BAZI TOPLUMSAL YANSIMALARI

İkinci bölümde Kur'an-ı Kerim'deki armağan anlayışını belirleyebilmek için armağan teorisinin temel öğelerini Kur'an'ın içerisinde Kur'an'ın ayetleri ışığında araştırmış ve bir döngü belirlemiştik. Bu bölümde ise tarihteki bazı bilinen genel toplumsal pratiklere armağan teorisi çerçevesinde bakmaya çalışarak, Kur'ani armağan anlayışının toplumdaki yansımalarını belirlemeye çalışacağız. Hediye ve hediyeleşme ile ilgili özellikle tarih alanında yapılmış pek çok çalışma olsa da, bu çalışmada bizim amacımız olaylar arasındaki ilişkiyi saptayarak tarihi olaylardaki ve tarihteki anlayışın içerisindeki armağan döngüsünü belirlemektir. Ancak bu konunun daha ileri bir seviye çalışma içerisinde ayrıntılı olarak ele alınması gerektiğinden, bu bölümde giriş mahiyetinde bazı genel örnekleri vermekle yetineceğiz. Amacımız, tarihi daha iyi anlayabilmek için, tarihi anlayışa, oluşumlara ve olaylara da armağan bakışı ile bakmanın gerekliliğini belirtmek, ileride bu konuda yapılması muhtemel çalışmalara yol açmaktır.

3.1 Yazılı Metinler İçerisinde Tarihte Hediye/Armağan

Tarihin bilebildiğimiz ilk zamanlarına kadar baktığımızda bile alma ve verme ilişkilerinde hediyeleşmenin önemli bir yerinin olduğunu görmekteyiz. Doğum günü ile ilgili ritüeller, diş çıkarma, ergenlik, nişan, düğün, evlilik, cenaze törenleri gibi sosyal hayattaki geçiş dönemlerindeki törensel olarak nitelendirebileceğimiz hediyeleşmeler; misafirlik, hastalık, ölüm veya bayramlar gibi zamanlarda duruma özgü hediyeleşmeler; yöneticilerin devlet ricaline ve halka türlü zamanlarda sundukları çeşitli ikramlar ve devletlerin birbirlerine sundukları siyasi hediyeleri bunların arasında saymak mümkündür. Bunlarla birlikte tahta çıkma, barışı tesis etme ve sürdürme, askeri yardımlar, elçi kabulü gibi durumlarda da hediyeleşme geleneği sıkça gözlemlenmektedir.

Hediyeleşme alanında araştırmacıların gerçekleştirmiş oldukları çeşitli çalışmalar, bizlere toplumsal ananelerde ve Türk devlet geleneğinde hangi durumlarda ne tür hediyeler alınıp verildiği, *hediyeleşmenin usûlü* ve bu hediyelerin taşıdığı *sembolik anlam* üzerine pek çok kaynak sunmaktadır.¹⁹⁴ Çeşitli eşyalar, kumaşlar, kadınlar, ünvanlar, şölenler, esirler, sanat eserleri, edebi eserler, hayvanlar, para ve altının dahi hediye olarak alınıp verildiğini görmekteyiz. Yapılan araştırmalarda bu hediyeleşmenin bazı kurallar çerçevesinde geliştiğini, kendine has bir dinamiği olduğunu ve kendi içerisinde sosyolojik, ekonomik, politik ve kültürel bir anlam dünyası yarattığını hem günümüze kalmış olan ilk yazılı eserlerden itibaren hem teorik olarak, hem de pratik anlamda gözlemlemek mümkündür.

İnsanın dünyada ve ahirette saadeti elde etmesi için takip etmesi gereken yolu göstermek amacıyla Yusuf Has Hacıb tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilig'in hükümdarın vazifelerinden bahsederken mal ve hazine toplanmasının önemi üzerinde durduğundan daha önce bahsetmiştik. Buna göre, hükümdar *“cömert ve alçakgönüllü”* olmalı, bağışlamalı, yedirmeli içirmelidir. Hazine toplanmasının amacı *“hazinenin düzenli bir şekilde açılarak servetin yeniden dağıtılmasını sağlamaktır. Bu sayede hükümdar adamlarını sevindirir, çevresinde daha fazla adam toplar, sağlam bir ordu oluşur; onlar da hükümdarın arzularını yerine getirirler. Hükümdar halkın rahatını ve huzurunu sağlayacak bir düzen kurmalıdır, böylece halkın hayır duasını alır, Tanrı da hükümdara bunun karşılığını verir, iki dünya da onun olur”*.¹⁹⁵

Siyasetname’de ise Nizamülmülk, hizmetkarların güzel bir iş yaptıklarında karşılığının verilerek ödüllendirilmesi gerektiğini, bir kusur işlediğinde ise kusurunun

¹⁹⁴ Ancak hediyeleşmenin antropolojik anlamda yorumlanması çok sınırlı kalmış, daha çok tarihsel olarak incelenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Candan Işıl Sakarya, **“Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler”**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Ankara 2006, Fatma Ünyay Açıkgoz, **XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hediye ve Hediyeleşme**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarih Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2012, Aybüke Güzay, **Türk Devlet Geleneğinde Hediyeleşme**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Ağustos 2014. Aykut Mustak, *A Study On The Gift Log, Mad 1279: Making Sense Of Gift-Giving In The Eighteenth Century Ottoman Society*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2007.

¹⁹⁵ Yusuf Has Hacıb, **Kutadgu Bilig**, (2049-2058) ve (5479-5492).

ölçüsünde cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹⁶ Bunun yanı sıra, hükümdarın hizmetlileri ve hürmet için gelenleri gözetmesi de önemlidir. Hükümdar bunun için sabahın erken saatlerinde iyi bir sofra hazırlatmalıdır.¹⁹⁷ Hükümdarın cömertliğine ve ikramlar sunmasına önem veren Nizamülmülk, çok mal biriktirmenin melikin yıkılacağına işaretini olduğunu, cömertlik ve ikramın herkesin gücü ölçüsünde olması gerektiğini belirtir. Ayrıca kimsenin aç ve yoksul kalmaması için padişahların Beytü'l-malden yardım ettiklerini, bunun hayrını ve sevabını da her iki cihanda gördüklerini söylemiştir.¹⁹⁸

Fatma Ünyay, hediyeleşme üzerine yazdığı doktora tezinde, Taberistan ve Gurgan eyaletlerinde yaşamış olan Keykavus b. İskender'in 1082 yılında yazmış olduğu "Kâbusnâme" isimli eserinde "*hükümdarın taşıması gereken altı hasletten ikincisi olarak kerem sahibi olması yani ihsanda bulunması*"nın¹⁹⁹ gerekliliğine değindiğini belirtmiş, İbn Haldun'un da *Mukaddime*'de ihsan konusuna değindiğinden, "*himaye eden konumundaki sultanın, maiyyetindekilere âtâ ve ihsanda bulunması*"nın²⁰⁰ gerekliliğinden bahsettiğine değinmiştir.

Bu yapıtlar, Kur'an-ı Kerim'den çıkarımlar yaparak, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin insanlara öğütlediği üzere, hükümdarlara, mal ve zenginliklerinden düzenli bir şekilde *vererek*, toplumun hoşnutluğunu sağlamalarını öğütlemişlerdir. Hoşnut olan toplum üyeleri, hükümdara ve devletle birlikte, gerek askeri gerek sosyal anlamda olsun toplumun refahı için çalışacak ve *verme-yeniden verme* döngüsü devam ettikçe refah sürecektir. Mal biriktirme, refahın yayılmaması anlamına gelmektedir, hükümdarlar, güçleriyle orantılı olarak paylaşmalıdırlar, böylece armağan döngüsü ile yükümlülükler yerine getirildiğinde refah topluma yayılmış olmaktadır. "*Verme*", armağan teorisinin de belirttiği gibi, *alan kesimde* bir borç yaratmaktadır ve *veren* taraf, kendi gücünü, otoritesini, şanını bu eylem ile sürdürmektedir. Tüm bu eylemlerin

¹⁹⁶ Nizamülmülk, **Siyasetname**, hazırlayan: Sadık Yalsızuçanlar, Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007, 36. Fasil.

¹⁹⁷ Siyasetname, 37. Fasil.

¹⁹⁸ **Siyasetname**, 41. Fasil.

¹⁹⁹ Açıkgöz, XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme, s.15.

²⁰⁰ Açıkgöz, a.g.e.

sembolik anlamları bulunur. Tarihi örnekleri incelediğimizde *verme* ile başlayan bu döngünün ve armağan anlayışının toplumsal yaşamın her alanına yayılmış olduğunu görmekteyiz.

3.2 Yapılmış Çalışmalar İçerisinden Toplumsal Armağan Anlayışına Dair Bazı Genel Örnekler

Yukarıda bahsettiğimiz yapıtlarda yer alan “*verme*” anlayışının en önemli örneklerinden biri ve en eski uygulamalardan birisi olan “*toy*”lar yani hükümdarın çeşitli zamanlarda verdiği büyük ziyafet şölenleridir. Bu daveti düzenleyip düzenlememe (armağanı verme) veya düzenlenen davete icabet etme veya etmemenin (armağanı alma) çeşitli sembolik anlamları bulunmaktadır. Bu şölenler, hükümdarların büyüklük ve cömertliğinin göstergesi olmuşlardır. Selçuklu Devleti’nde yöneticilerin toylar ve şölenler tertip edip tebaayı iase etmesinin “*adet ve kanun*” olduğunu, “*hükümdarın gittiği her yerde buna özen gösterdiğini*”²⁰¹ Uzunçarşılı belirtmiştir. Tuğrul Bey’in her sabah sofrasını halka açık bulundurduğu, Alp Arslan’ın mutfağında ise her gün 50 koyunun kesilip muhtaç olanlara dağıtıldığı Siyasetname’de belirtilmektedir. “*Bu ziyafetlerin gerçekleştirilmemesi memnuniyetsizliğe ve hatta bazen isyana sebep olduğu*”; “*Melikşah Semerkant ve Özkent taraflarına gittiğinde bu şölen usulünü yerine getirmediğinden dolayı halkın şikayet ettiği*” ve “*Sultan geldi gitti, sofrasından bir lokma ekmek yiyemedik.*” diyerek bunu kendileri için aşağılama saydıkları bilinmektedir.²⁰² Bu örneği, armağanın zorunluluk ve gönüllülük içeren doğasına örnek olarak görmek mümkündür. Sultanın teoride *gönüllü* olarak verdiği toy, verilmediğinde aşağılama mesajı olarak görülmektedir, armağanın pratikteki zorunlu doğası tam da buradan kaynaklanmaktadır.

Selçuklular Dönemi’nde ise dışarda komşu hükümdarlara ve Hilafet makamına, içeride ise devlet adamları, alimler, şairler gibi kimselere at, altın ve gümüş sikke, kumaş, mücevher, giyecek, hil’at, çeşitli hayvanlar, köle, cariye gibi çeşitli

²⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal”, Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII. Seri-No:10, İstanbul 1941, s.33-34.

²⁰² Uzunçarşılı, a.g.e., s.33.

armağanların sunulduğunu ve onlardan gelen armağanların kabul edildiğini görüyoruz. Mehmet Ersan, “*Türkiye Selçukluları’nda Hediye ve Hediyeleşme*”yi²⁰³ ele aldığı makalesinde bu armağanların anlamlarını incelemiş ve devletin vermek istediği mesaja göre bazı sembolik anlamlar tesbit etmiştir. Buna göre Bizans İmparatorları’nın Selçuklular’a daha kıymetli ve daha fazla hediyeler göndermesinin sebebi, iki devletin sürekli savaş halinde olması ve Bizans’ın Selçuklu akınlarını azaltma çabasıdır. Selçuklu hükümdarları ise, Hilafet makamına, Moğollar’a ve Harezmîliler’e zengin armağanlar gönderirken, Bizans’a daha çok hakimiyet sembolleri hediye etmişlerdir.

Tabiblere, sanatçılara, kadınlara da emekleri karşılığında katır, at, para, elbise, köle gibi hediyeler verilmiş, cami, medrese, zaviye gibi kurumlara çeşitli bağışlarda da bulunulmuştur. Düğünlerde, culüslerde ve elde edilen başarılarından sonra düzenlenen eğlencelerde sultana da armağanlar sunulmasına imkan verilmiştir.²⁰⁴

Bu tür örneklerin Osmanlı Devlet geleneğinde de geniş yer bulduğunu kaynaklardan tespit edebilmekteyiz. Özellikle günümüze de kalmış olan suriyye ve surnameler²⁰⁵, düğün, şenlik, ziyafet, sünnet törenleri gibi büyük şenliklerle ilgili çok fazla bilgi içermektedir. Metin And, bu şenliklerin amacının (halka verilen şenlik armağanının) saray mensupları ile halkı eğlendirmek ve sultanın gücünü tüm dünyaya

²⁰³ Mehmet Ersan, “**Türkiye Selçukluları’nda Hediye ve Hediyeleşme I**”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 15, Sayı 1, s.103-104 (Çevrimiçi erişim: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/egetid/article/view/5000135532/5000124391>, 25.07.2019)

²⁰⁴ Mehmet Ersan, “**Türkiye Selçukluları’nda Hediye ve Hediyeleşme II**”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.15, Sayı 1., s.103. (Çevrimiçi erişim: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/egetid/article/view/5000135532/5000124391> 25.07.2019)

²⁰⁵ Bu konudaki bazı araştırmalar için bkz. Hatice Aynur, “**Sultan II. Mahmud’un kızı Saliha Sultan ile Tophane müşiri Halil Rifat Paşa’nın düğün törenini anlatan surnameler**”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1988. Sevim Çakmak, “**Sultan II. Abdülhamid’in 25. cülus yıldönümü kutlamaları**”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000. Ruhan Dinç, “**18. yüzyılda Osmanlı merasimlerinin mali bir unsuru: Atıyyeler**”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2016. Şaduman Tuncer, “**1675 Osmanlı saray düğünü: Bir tarihsel bağlam denemesi**”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeni ve Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2011. Bu araştırmalar kutlamaların kapsamını, içerisindeki rutin ve sembollerin arkasındaki anlamları ortaya koymaya çalışmakta, alınan ve verilen hediyeleri de bu bağlamda incelemektedir.

göstermek olduğunu belirtmiştir. Metin And, benzer şekilde yenilgilerden sonra bunu unutturmak için de görkemli şenlikler düzenlendiğinden, Fatih'in 1457'de Belgrad'dan çekilmek zorunda kaldığında ve Kanuni Viyana'dan çekildiğinde halk için görkemli şöenler düzenlediğinden bahsetmiştir. Yapılan saray şenlikleri ise kırk gün kırk gece sürebiliyordu.²⁰⁶ And, şöenlerin zaferler için şükran belirtme, toplumun tüm kesimleri katıldığından aradaki bağları perçinleme, halk ile hükümdarı birbirine yaklaştırma, Sultan'ın gücünü gösterme gibi amaçları olduğunu belirtmiştir²⁰⁷ ki bu da armağanın bağ yaratma niteliği ile oldukça yakından alakalıdır. *Verme*, aynı zamanda sultanın gücünü göstermesi için de bir araç olmuştur. Ayrıca, “*sünnet ve evlenme için düzenlenen şöenlerdeki simgesel öge*”²⁰⁸, “*üzerinde rengarenk çiçekler, yemişler, gümüş ve altın bezemeler olan*”²⁰⁹, “*nahıl denilen yaşam ağacının bolluğu simgelediğinden*”²¹⁰ de bahsetmiştir. Bu noktada bolluğun simgesel olarak bu tarz şöenlerde hatırlatılması da, konumuz açısından önemlidir. Bolluk algısı ve bilinci olan toplumlarda, *tutma veya biriktirme* yerine *verme döngüsü* devam edebilir ve böylelikle armağan anlayışı hüküm sürebilir.

Osmanlı sistemini armağan bakışı ile çok geniş olarak “*Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış*”, isimli çalışması ile inceleyen Oğuz Adanır, Osmanlı tarihine hep “*batıdaki üretim ilişkileri*” perspektifinden bakıldığını, oysa ki, Osmanlı'da “*kültürel-toplumsal-zihinse*” ilişkilere bakılarak Osmanlı medeniyetine bakmak gerektiğini aksi takdirde yanılgıya düşüleceğini ve Osmanlı'da bir dönem armağan anlayışının kuvvetli derecede hüküm sürdüğünü belirtmiştir.²¹¹ Adanır, özellikle gelişme dönemi boyunca Osmanlı yaşam biçiminde armağan döngüsünün tüm öğeleriyle karşılaşmanın mümkün olduğunu belirtir. Ahilik ve fütüvvet, tekke ve zaviyelere konuk olarak gelenlere yapılan ikramlar ve sağlanan konaklama, bunların karşılığında hiçbir şey

²⁰⁶ Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul (Kent-Saray-Günlük Yaşam)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 137.

²⁰⁷ And, a.g.e., s.139-140.

²⁰⁸ And, a.g.e., s.141.

²⁰⁹ And, a.g.e., s.142.

²¹⁰ And, a.g.e., s.141.

²¹¹ Oğuz Adanır, **Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış –Baudrillard, Berkes, Mauss ve Ülgener Üzerinden Kuramsal Bir Deneme**, Doğu Batı Yayınları, 2010, s.54.

istenmemesi, Adanır'ın verdiği örneklerdendir.²¹² Bizans tarihçisi Kiryakides'in Dukas tarihinden alıntısını aktaran Adanır,

“Bektaşî dervişlerinin Osmanlı ordularından çok daha önce Balkanlara girip yerli halkla kaynaştığını, toprak ve hayvanların halkın ortak malı olduğunu söyleyerek zulüm içerisindeki halka merhametli bir kurtarıcı gibi göründüklerini”

belirtmiştir. Ancak, geleneklere göre bunun bir *karşılığı* olduğunu, insanın yediğinin ve içtiğinin karşılığını fazlasıyla, maddi bir şekilde ya da manevi olarak, şükretmek veya dua etmek şeklinde -zaten- vereceğini belirtir.²¹³ Adanır'a göre, bu yükümlülük anlayışı, Osmanlı'nın temel yapı taşını oluşturmuştur.

Osmanlı tarihine armağan perspektifiyle bakmış olan nadir araştırmacılardan Hedda Reindl-Kiel ise “*Osmanlı sarayının üst düzeyde idarecilere olağanüstü büyük miktarlarda iâşe için ürün dağıtımının birçok modern araştırmacıyı hayrete düşürmekte olduğunu*”²¹⁴ belirtmiştir. Reindl-Kiel'e göre “*bu iâşe dağıtım sistemini son derece gelişmiş ince bir hediye verme sistemi tamamlamaktaydı*” ve veren kişiler kendi güçlerini pekiştirecek sosyal ağlar kurmuş oluyorlardı. Reindl-Kiel, Osmanlı'da para dolaşımının yanında başka türlü dolaşımlar da olduğunu, yiyeceğin bunlardan birisi olduğunu belirtir. Yiyecek ile beraber *dönen/dolaşımda olan* aynı zamanda, aynı armağan teorisinde olduğu gibi, *veren kişiye karşı oluşan bağ(lılıktır)*²¹⁵. Bununla birlikte, başka alınan ve verilen hediyelerle onur, başarı ve verimlilik gibi kavramların da yerinin belirlendiğini söyleyen Reindl-Kiel, güç dolaşımının da bu döngüyü izlediğini belirtir.²¹⁶

²¹² Adanır, a.g.e., s.19.

²¹³ Adanır, a.g.e., s.39

²¹⁴ Hedda Reindl-Kiel, “**Kullara Tayın, Efendiye Gümüş Takım: Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağıtım ve Bölüşürme Düzeni (16.-18. yüzyıl)**”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, XLII (2013), 93-104.

²¹⁵ Reindl-Kiel, a.g.e., s.104.

²¹⁶ Reindl-Kiel, a.g.e., s.104.

3.3 Toplumsal Armağan Anlayışının Örneği Olarak Vakıflar

Vakıf sistemi, armağan anlayışının en güzel ve en belirgin örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki insanları Allah rızası için iyilik yapmaya, ihsanda bulunmaya, güzel davranışlar sergilemeye yönlendiren pek çok ayete ikinci bölümde yer vermiştik. Tüm İslam coğrafyasında örnekleri bulunan vakıflar, tam da bu niyetle ve bu amaca hizmet etmektedir. Bu kısımda özellikle ele alacağımız Osmanlı medeniyeti, bu konuda o kadar gelişmiştir ki, bu yüzden Osmanlı'ya “*vakıf medeniyeti*”²¹⁷ denmektedir. Bu durumu Osmanlı'nın ilk zamanlarından beri takip etmek mümkündür:

Ömer Lütfi Barkan'ın, “*Kolonizatör Türk Dervişleri*” makalesinde detaylıca belirtmiş olduğu gibi²¹⁸, Osmanlılar kendilerinden önceki ananeyi devam ettirerek, varolan zaviye şeyhlerini muhafaza etmekle beraber, Anadolu'ya yerleşmek için gelen şeyhlere “ayende ve revendeye” hizmet mukabilinde araziler vakfederek bazı hak ve ayrıcalıklar vermişlerdir. Bu arazilere şeyhler kendi akvam ve akrabalarıyla yerleşerek buralarda imar, iskân ve asayişini temin etmişler²¹⁹, yolların güvenliğini (dolayısıyla ticaret emniyetini) sağlamışlar²²⁰, akınların manevi öncüleri olmuş²²¹, zaviyelerinde padişahları kabul ederek onlara nasihatler vermiş, siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanmış²²², padişahlarla beraber onların yanında savaşarak²²³, batıya doğru ilerlemişlerdir. Zaviyelerin bu şekilde imar edilmesi, “ailenin imtiyazlı mevkiinin muhafazası için de tesisi lüzumlu umumî bir hizmet müessesesi kurmak

²¹⁷ Prof. Dr. Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayınları 69, İstanbul, 2003, s.80.

²¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, Vakıflar Dergisi, cilt: ii, 1942, s. 279-304

(Çevrimiçi erişim: <http://www.genelturktarihi.net/wp-content/uploads/2012/09/%C3%96mer-L%C3%BCtfi-Barkan-Kolonizat%C3%B6r-T%C3%BCrk-Dervi%C5%9Fleri.pdf>, 30.07.2019)

²¹⁹ Barkan, a.g.m., s.41.

²²⁰ Barkan, a.g.m., s.49-50.

²²¹ Barkan, a.g.m., s.13.

²²² Barkan, a.g.m.

²²³ Barkan, a.g.m., s.18-25, s.30 (...544 numaralı Bolu evkaf defteri ilk Osmanlı Padişahlarının ve silâh arkadaşlarının vakıf ve mülklerini ihtiva etmektedir. Bunlar arasında pek çok şeyh, Fakih ve Ahi mevcuttur), s.32.

demek oluyor ve imâr ve iskân taahhüdünün îfâ edilmiş olmasının fiilî bir alameti sayılıyor²²⁴” idi.

Osmanlı beyliği gibi küçük bir beyliğin kocaman bir dünya imparatorluğu haline gelmesi yolunda bu saptamalar, beyliğin ilerleme zihniyetini ortaya koyması bakımından ilginçtir. Bazılarını gelecekteki ulema sınıfı diye tabir edebileceğimiz zümreye mensup sayabileceğimiz şeyhler ile siyasi güç sahiplerinin arasındaki armağan teorisinden de alışık olduğumuz şekilde “*karşılıklı yükümlülük*²²⁵” olarak da tabir edebileceğimiz ve vakfedilen topraklar ile bu arazilerin ıslahı üzerinden yürüyen bu ilişki, devletin temellerinin güçlü olmasını sağlamıştır. Bu sayede, bugün devletlerin ancak büyük ölçekli planlar kapsamında tasavvur edip ortaya koyabileceği oluşumlar ve ilerlemeler, daha ziyade hususî teşebbüslerle ve pek çok defa kendiliğinden meydana gelmiş,²²⁶ böylece büyük bir medeniyetin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Vakıflar sayesinde pek çok bölgede camiler, medreseler, imaretler, hastaneler, su yolları, çeşmeler, kütüphaneler, kervansaraylar ve hamamlar kurulmuştur. Hayırsever kişi, kendi malvarlığını veya parasını toplumda gördüğü bir ihtiyaç için Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak adına vakfedebiliyordu. Bu sayede Osmanlı kentleri gelişme imkanı bulmuş, kamu hizmetleri de güvence altına alınmıştır.²²⁷ Vakıflar sayesinde, Halil İnalcık’ın deyimiyle “*herhangi bir kaynaktan gelen kazancın oluşturduğu sermaye, dini ve siyasi güvence altında, sonsuza dek toplum için hayırlı bir amaca tahsis edilmiştir.*”²²⁸ Yani, Allah rızası için kişinin ortaya koyduğu, *verdiği*, *armağan ettiği* miktar veya mülk, toplumun faydasına en güzel şekilde kullanılmış, vakıfların yanında yeni semtler kurularak gelişim sağlanmış, yolcular ağırlandırılmış,

²²⁴ Barkan, a.g.m., s.39.

²²⁵ Bahsettiğimiz gibi, Marcell Mauss’un “armağan” kavramına atıfla kullanılmıştır. Antropolog Marcel Mauss, ‘ilkel’ ve arkaik toplumlarda armağan aracılığıyla kurulan ilişkileri incelediği ünlü “Sosyoloji ve Antropoloji” adlı eserinde, bu değiş tokuşun temel özelliğinin, tarafları, değiş tokuş edilen nesnelerin maddi değerinin üzerinde ve ötesinde bağlayan bir sosyal bağ kurması olduğunu göstermişti. Bu karşılıklı soyut ‘yükümlülükler’ sosyal dokuyu oluşturuyorlardı.

²²⁶ Barkan, a.g.m., s.50

²²⁷ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.148.

²²⁸ İnalcık, a.g.e., s.148.

öğrenciler okutulmuş, semt yoksulları doyurulmuş, hastalar tedavi edilmiş, başka bir deyişle, *verme döngüsü* bu şekilde devam etmiş, masraflar da vakfın gelirleri ile karşılanmıştır.

İnalcık, vakıfların kurulmasında temlik kurumunun da önemli olduğunu belirtir. Temlik, sultanın kişilere özel mülk bağışlaması anlamına gelmektedir. Devlet adamları veya saraydaki kadınlar sultana hayırlı bir girişim niyeti ile başvurduklarında, sultan kendilerine özel bir mülk verebiliyordu. Bu kişiler ise, bu mülkü, kurdukları hayır kurumuna bağışlarlar, böylelikle de hem diğer dünyada kendi selametliklerini kazanma umudu içerisinde olurlar, hem de vakıf mütevellisi olarak atadıkları aile üyelerine sürekli ve emin bir geçim yolu sağlamış olurlardı.²²⁹

Bu şekilde, Yaradan'ın *vermesi* ile başlayan, toplumun en üst kurumu olan sultanlık makamının devam ettirdiği ve bir armağan döngüsü olarak nitelendirebileceğimiz bir niyet ve ilişki biçimi ile, kamu yararı gözeten ve bir toplumun gelişmesini, refah seviyesine ulaşmasını, toplumun farklı kesimlerinin birbirleri ile bağ kurmasını sağlayacak olan sürdürülebilir bir müessese kurulmuştur. Günümüz için de çok önemli bir kavram olan sürdürülebilirliğin, bu sayede çok yaygın bir şekilde elde edilmesi hem konumuz açısından, hem de günümüz medeniyeti açısından kayda değerdir.

Vakıflarla *verilen sermaye* vesilesiyle topluma yayılan hayır ve iyiliğin, hükümdarların kendi güçlerini ve büyüklüklerini gösterme vesilesi olduğu da bilinmektedir. Günümüz anlayışının tersine, güç ve büyüklüğün bu şekildeki hayır, iyi muamele ve cömertlikten geçmesi açıklamaya çalıştığımız armağan kültürünün ruhunu yansıtmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Fatih Sultan Mehmet'in, "*vakfettiği handa kalan bütün yolculara iyi muamele edilmesini ve bütün ihtiyaçlarının görülmesini istediğini*"²³⁰ görüyoruz.

²²⁹ İnalcık, a.g.e., s.154-155.

²³⁰ İnalcık, a.g.e., s.154

Vakıflar, toplumun ihtiyacı olan çok çeşitli amaçlar için kurulmuş olabilmekteydi: yoksul kadın ve erkeklere evliliğin masrafları ve gereksinimleri konusunda yardımcı olan, yetim doğan çocuklara bakıcı temin eden, boşanmış ve dul kadınlara kalacak yer ve hizmet sağlayan, şehit eşlerine imkanlar sağlayan, yaz günlerinde dağlardan kar getiren, göç yolları üzerinde rahatsızlanan kuşları tedavi eden, devlet ricalinin erişemediği yerdeki yolları ve kaldırımları tamir eden, hizmetçilerin evdeki eşyalara vermiş olduğu zararları tazmin eden vakıflar gibi çok çeşitli vakıfların kurulmuş olduğunu görmekteyiz.²³¹

3.4 Seyyahların Gözünden Armağan Pratikleri

Osmanlı kaynaklarında da belirtilen armağan kültürünün örneklerini İstanbul'a gelmiş olan gezginlerin bıraktıkları el yazmaları ve seyahatnamelerde de bulmak mümkündür. Metin And, 16. yy İstanbul yaşamını anlattığı kitabında bu örneklerle çoklukla değinmiştir. Burada yapılan şöenlerin ve bazı gündelik hayat pratiklerinin gezginlerin dikkatini çektiğini görmekteyiz. Bizim için seyyahların notları içerisinde kayda değer olan, Osmanlı tebaasının Tanrı aşkına topluma ve diğer canlılara hizmet ettikleri, kendilerinden gönüllü olarak armağanlar verdikleri ve duruma göre karşılığını aldıkları bazı pratikleri not etmiş olmalarıdır. Bu pratiklerde armağanın ruhunu ve bağ yaratıcı gücünü takip etmek mümkündür.

16. yy gezginlerinden Dernschwam, bayramlarda yapılan şenliklerde kuzu çevrilip halka dağıtıldığından bahsetmiştir.²³² İtalyan gezgin Bassano ise sultanın askeri seferden döndüğünde 3 gün 3 gece yapılan kutlamalara değinmiştir.²³³ Canaye ise, bayramlarda saraya gelenlere yiyecek dağıtıldığından ve herkese yemek verilene dek sofradan kalkılmadığından bahsetmekte ve bunun iyi bir adet olduğunu çünkü hükümdarla halkın arasındaki bağın bu şekilde kuvvetlendirildiğini belirtmektedir.²³⁴

²³¹ Selim Argun, **Elite Configurations and Clusters of Power: The Ulema, Waqf, and Ottoman State (1789-1839)**, Institute of Islamic Studies and Research, McGill University, Montreal, 2013, s. 134-136.

²³² Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul (Kent-Saray-Günlük Yaşam)**, s.57.

²³³ And, a.g.e., s.121.

²³⁴ And, a.g.e., s.235.

Gerlach, 23 Ocak 1574'te biten bayramda, sokakta herkesin birbirine elma ve ekmek sunduğundan bahsetmiştir.²³⁵ Fransız gezgin Postel ise, bayramlarda insanlara çeşitli yiyecekler, ekmek ve para da dağıtıldığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra hasta ziyaretine gidildiğini, öksüzlere yardım edildiğini, ölmüş yakınların mezarı başında yemek yenildiğini belirtmiştir. Bayramın ilk günü herkes için Tanrı'nın yardımı istenir ve “geçmişteki kırgınlıkların unutulması istendiğinde barışılırdı.”²³⁶ Postel en çok buna önem verildiğini belirtmiştir.

Yazarı belli olmayan bir seyahat kitabı olan *Viaje*'de, “Türkler, yakın çevrelerinden birisi hastalandığında ya da önemli bir hastalıktan kalktığında, inançları gereği kedi ve köpeklerle yiyecek verirler, kafesteki kuşları salarlar”²³⁷ şeklinde not edilmiştir.

Beş yıl boyunca İstanbul'da din görevlisi olarak çalışan Gerlach ise insanların hayvanlara dair güzel davranışlarını “kedi ve köpeklerle saygı gösterilir, onlar pişmiş etle beslenir, sık sık bir akçe değerinde et alıp bunun bir kısmını sokaklara, kalanını da kuşlar için damlara bırakılır”²³⁸ şeklinde belirtmiştir. Ayrıca Gerlach, 20-30 atlının, Allah'ı hoşnut etmek için, kentte dolaşıp sokak ortalarında yatan köpekleri topladığını, kuşları azat ettiğini, balıkları suya attığını yazmıştır.²³⁹ Busbecq'e göre de Türkler hayvanlara iyi davranıyorlardı. “...Örneğin, çöpleri yiyerek kentin temizliğine katılan çaylaklara. Bu nedenle çaylaklar insanlardan korkmazdı. Bunlara evcil bile denebilirdi. Islık çalındığında alçalır, kendilerine atılan yiyecek parçalarını kaparlardı.”²⁴⁰ Busbecq, koyun kestirdiğinde çaylakları hayvanın iç organlarını yemeğe çağırıp birkaç tanesini avlamaya çalıştığından ancak bunu gizlice yaptığından, yoksa bunun Türkleri kızdırabileceğinden de bahseder.²⁴¹ Bunun nedenini ise Türklerin hayvan ya da kuş eti yememesinden ziyade, “Türklerin hayvanlara acı

²³⁵ And, a.g.e., s. 235.

²³⁶ And, a.g.e., s.236.

²³⁷ And, a.g.e., s.213.

²³⁸ And, a.g.e., s.213.

²³⁹ And, a.g.e., s.213.

²⁴⁰ And, a.g.e., s.210.

²⁴¹ And, a.g.e., s.210.

çektirmeye karşı olması”²⁴² ile açıklamıştır. Busbecq’in ikametgahının yakınlarında kuş satıcılarının ellerinde küçük kuşlar ve kafeslerle yol kenarında durduğunu, yoldan geçenlerin ise para vererek kuşları serbest bıraktırdıklarını belirtmiştir.²⁴³ Wratislaw da “*Türklerin hayvanlara karşı tutumları karşısında hayrete düşmüş*” olduğunu belirterek, “*inanışlarına göre tüm canlı varlıkları beslemekle Tanrı’nın koruyuculuğunu kazanacaklardı*”²⁴⁴ şeklinde not etmiştir. Bununla birlikte Wratislaw’dan, “*‘köpeğe et!’, ‘kediye et!’ diye bağırarak sokak satıcıları olduğunu, kadın ya da erkek, zengin ya da fakir herkesin bunlardan yiyecek alıp sokaklarda gezen sayısız hayvanı beslediğini*”²⁴⁵ öğreniyoruz.

Wratislaw ayrıca, “*Türklerce hayırsevelik kabul edilen ve Tanrı’nın rahmetini sağlayacağına inanılan başka bir hareketin de su dağıtmak olduğunu*” söylemiş ve şu şekilde anlatmıştır:

*“Kent içinde erkekler muslukları olan deri torbalar içinde taze memba suyu taşırlar, isteyene teneke kaplarda verirlerdi. Su içmek isteyen kim olursa olsun (Müslüman, Hristiyan ya da Yahudi) sadece su istemesi yeterliydi.”*²⁴⁶

Bununla birlikte, pek çok kimsenin su taşıyanları isteklendirmek için bağışlarda bulunduğunu belirten Wratislaw, bazılarının bu işi Tanrı aşkına yaptığını da söylemiştir. Metin And ayrıca, bahsedilen su dağıtıcısı sakaların “*kent sokaklarında ve varoşlarında gün boyunca dolaştığını*”, “*memba ve sarnıç sularını işlemeli örtülerle örtülü deri tulumlarda taşıdıklarını*” belirtmiştir. Hatta, “*suyun daha iyi görünmesi için maşrapanın dibine yeşim ve mercan benzeri taşlar konulduğundan*”²⁴⁷ bahseder. Bu kişilerin, “*su için para istememesi ancak verildiğinde hoşnutlukla kabul etmesi*”²⁴⁸ de konumuz bakımından kayda değerdir: “*Hoşnutluklarını ise parayı verenin yüzüne ve sakallarına kuşaklarından sallanan küçük şişeden kokulu su*

²⁴² And, a.g.e, s.211.

²⁴³ And, a.g.e, s.211.

²⁴⁴ And, a.g.e, s.211.

²⁴⁵ And, a.g.e, s.212.

²⁴⁶ And, a.g.e, s.213.

²⁴⁷ And, a.g.e, s.214.

²⁴⁸ And, a.g.e, s.214.

serperek belirtirlerdi.” Ayrıca, bir ellerinde ayna taşıdıkları, su içmeye gelenlere ayna tuttukları, kendisine aynada bakmasını istedikleri ve ölümü düşünmesini söyledikleri de aktarılmıştır. Aynı şekilde bir çok kişinin evinin ve dükkanının önünde mermer çeşmeler bulunmakta olduğunu da öğreniyoruz, yoldan geçen su içebilir veya ellerini yıkayabilirdi.²⁴⁹

Viaje’de, hamamlara giriş ücretinin kişinin toplumdaki seviyesine göre belirlendiği yazılmıştır. Papaz olarak ülkesinin elçiliğinde Osmanlı’da bulunan Scweigger ise halka açık olan hamamların ayakta kalmasının camilere olduğu gibi buralara da düzenli olarak yapılan bağışlar sayesinde olduğunu söylemiştir.²⁵⁰

Pedro ise, *“Türklerin çok yardımsever kişiler olup, hem insanların, hem hayvanların konaklaması için yol üzerinde kervansaraylar yaptırdıklarını, öldükten sonra da iyi anılmak için yardım kurumları, çeşmeler, sebiller bıraktıklarını”*²⁵¹ yazmıştır. Pedro’ya göre, *“İstanbul kıyılarında balıkları beslemek için denize yiyecek atan, kentte kuşlara yem veren kimselere çok rastlanır.”*²⁵²

Tüm bu gözlemler bize halk arasında armağan pratiğinin yaygın uygulamaları olduğunu, Allah’ın hoşnutluğu gözetilerek, toplum hayrına güzel işler yapıldığını, başka bir deyişle topluma gönülden çeşitli armağanlar verildiğini, toplumun da bunu yapan kişilere bahşış gibi bazı armağanları geri verdiğini görmekteyiz. Yapılan işlerin de güzellikle ve özenle yapıldığına dair notlar, armağanın verilme ve alınma pratiğinde önemli bir yeri olan ihsan kavramını da bizlere hatırlatmaktadır. Yani görüyoruz ki, Kur’an-ı Kerim’de öğütlenen verme döngüsü, toplumsal pratiklerde geniş yer bulmakta ve önemli bir Kur’anî kavram olan ihsan etmek ve muhsin olmak yine toplumsal pratiklerde yaşatılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’in ve Hz. Peygamber’in öğütlediği gibi, toplum ve bireyleri, güzel ahlaka ve güzel davranışlara önem

²⁴⁹ And, a.g.e, s.214.

²⁵⁰ And, a.g.e, s.224.

²⁵¹ And, a.g.e, s.213.

²⁵² And, a.g.e, s.213.

vermekte, bir nevi, armağan pratikleri, Hz. Peygamber’in cibril hadisinde olduğu gibi “Allah’ı görerek ibadet etmenin” toplumsal örnekleri arasında sayılabilmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızın ilk bölümünde öncelikle günümüz paradigmasını belirledik. Bu paradigma bize insan doğasında baskın olanın “öz-çıkar” olduğunu söyleyerek, insanı “bencil ve kendi çıkarını maksimize etmeye odaklı” bir varlık olarak tanımlamakta idi. Bu paradigma, insan toplumsal bir varlık olduğundan, insanın hayatla, kendi varoluşuyla ve çevresindeki diğer insanlarla yani toplumla ilişkilerini de bunun üzerinden belirlemekte ve sosyolojik, politik, ekonomik, hukuki ve ahlaki davranışlarının da bu sistemin kuralları üzerinden buna göre şekillenmesini sağlamaktadır.

Ancak, armağan anlayışı, bize eski ama aynı zamanda yeni bir bakış sunmaktadır. Bu anlayışa göre, bir topluluktaki iş bölümü ve toplum yapısı karşılıklı yükümlülükler üzerinde kurulmuştur. Bu yükümlülükleri verme yükümlülüğü, kabul etme yükümlülüğü ve mukabele etme yükümlülüğü olarak tanımladık. Bu yükümlülüklerin temelinde verme yükümlülüğü bulunmaktaydı ve diğer yükümlülükler de bir döngü şeklinde bunu izlemekteydi. Bu yükümlülükler ise görünüşte belli bir serbestisi olan, isteğe bağlı bir biçimde sunulan ve bununla birlikte zorunlu karakteri olan bir hediye biçimi almakta, cömert bir biçimde sunulan bir hediye olarak görünmekte idi. Aynı zamanda, güç ve saygınlık da bu cömertliği takip etmekteydi. Armağan döngüsü, topluluk üyeleri arasındaki “toplumsal çimento”yu sağlayan yani bağ yaratan bir unsurdur. Bunu yaratan karşılıklılık ilkesi ise tüm döngünün merkezinde yer alır. Bu sayede, verme, alma ve geri verme döngüsü canlı tutularak döngünün sürekliliği sağlanır. Verilen şey, çoğalarak geri döner ve bu yükümlülüklerin oluşturduğu bu döngü, belirli ilişkiler ve ilişkilene biçimleri ve bağ yaratır.

Armağan teorisi üzerinden Kur'an-ı Kerim'i incelediğimizde ise, Allah'ın verdiğini belirlediğimiz Kur'an-ı Kerim, hidayet, bahşedilen hayat, nimetler, Allah'ın lütfu ve ihsanının insanın belirli bir farkındalığa ulaşması amacını taşıdığını gördük. Bu farkındalık sayesinde, insan, verilen armağanları mukabele etmek isteyecek, çünkü bunun kendi faydasına olduğunu anlayacak ancak bunu herhangi bir fayda gözetmeden

yapacaktır. Bu noktada kişinin nefis mertebesi ve bununla bağlantılı olarak davranışlarındaki niyetin büyük önem taşıdığını belirledik. Kur'an-ı Kerim, hem insanı nankör ve kibirli bir varlık olarak hem de Allah'ın halifesi olarak tanımlamaktaydı. Buna göre, hediyelerin görülmesi ve onların mukabele şekli, kişinin nefis mertebesinin yükselişini, toplum ve Yaradan ile ilişkilene şekli belirlemektedir. Bu sürecin içerisinde hem gönüllü hem de zorunlu yapılan eylemler bulunmaktadır. Ancak kişinin nefis mertebesi yükseldikçe, kendi yararına olanın idrakına vardıkça ve vererek arındıkça, bu davranışların zorunluluktan gönüllülüğe doğru geçeceğini belirledik. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde yer alan karşılıklık mekanizması da zaten bunu öngörmekte ve kişinin diğer kişilerde alma-verme ilişkilerinin içerisinde Allah ile olan ilişkisini gözetmesini, Allah rızası için vermesini öğütlemektedir. Bu sayede kişi, verirken, başka bir deyişle, cömertlik gösterirken kendi benliğini büyütmez. Aksine, Kur'an-ı Kerim, kişinin *verirken* benliğinden ve kibrinden soyutlanmasını öğütlemekte, tüm armağan döngüsü ise bunun için aracı olmaktadır. Yani, Kur'an-ı Kerim'de armağan döngüsü, kişinin, aldıklarının farkına vararak, şükretmesini, bu farkındalıkla aldığı armağanları zorunluluktan gönüllülüğe doğru giden bir şekilde mukabele etmesini ve bu sayede nefis mertebesinde arınarak yükselmesini amaçlamaktadır. Bu şekilde kişi, verdikçe, aslında kendisi için başka bir şey almış olmakta, kendi arınmasına vererek hizmet etmekte ve böylelikle kendi döngüsünü tamamlamaktadır. Bu döngü içerisinde verme eylemi sadece kişinin yararını değil, toplumun yararını da gözetir. Allah rızası için veren kimseler, aynı zamanda toplum için de hayırlı işler yapmış olurlar. Armağan döngüsü ve armağanlar, toplumun bireyleri arasında ve birey ile Allah arasında kurulan bağın niteliğinin en muhsin şekilde olması için bir aracı konumundadırlar.

İslam devletlerinde ise armağanın pek çok örneğini görmek mümkündür. En görünür örnek olan vakıflar, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için kişinin sermayesini toplum faydasına kullanması sayesinde kurulmuşlardır. Vakıflar, dini ve siyasi güvence altında olduklarından, bir kişinin vermesinin etkisi tüm topluma

sürdürülebilir bir şekilde yayılmakta, bu sayede kişinin Allah rızası için verdiği armağan, bereketlenerek toplumda yayılmaktadır.

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim'in içerisindeki armağan döngüsü, armağan teorilerindeki alma-verme-mukabele etme anlayışı ve bu sayede oluşan bağları, toplumsal ve kişisel refahı destekleyici bir mahiyettedir.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Fatma Ünyay:

XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hediye ve Hediyeleşme, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarih Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2012.

ADANIR, Oğuz:

Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış –Baudrillard, Berkes, Mauss ve Ülgener Üzerinden Kuramsal Bir Deneme, Doğu Batı Yayınları, 2010.

AKAY, ALİ:

Armağan, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

AND, METİN:

16. Yüzyılda İstanbul (Kent-Saray-Günlük Yaşam), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

ARGUN, Selim:

Elite Configurations and Clusters of Power: The Ulema, Waqf, and Ottoman State (1789-1839), Institute of Islamic Studies and Research, McGill University, Montreal, 2013

AYNUR, HATİCE:

“Sultan II. Mahmud’un kızı Saliha Sultan ile Tophane müşiri Halil Rıfat Paşa’nın düğün törenini anlatan surnameler”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1988.

ARMSTRONG, Karen:

Tanrı’nın Tarihi, çev. Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Ayraç Yayınları, İstanbul, 2008.

- BARDAKOĞLU, Ali: “**Hediye**”, DİA, C.17 s.151-155
BARDAKOĞLU, Ali. “**Hibe**”, DİA, C.17 ss.421-426
- BARKAN, Ömer Lütfi: “**İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler**”, Vakıflar Dergisi, cilt: ii, 1942.(Çevrimiçi erişim: <http://www.genelturktarihi.net/wp-content/uploads/2012/09/%C3%96mer-L%C3%BCtfi-Barkan-Kolonizat%C3%B6r-T%C3%BCrk-Dervi%C5%9Fleri.pdf> , 30.07.2019)
- BİRİŞİK, Abdülhamit: “**Rahmet**”, DİA, C.34, s.419 ÇAĞRICI Mustafa. “**İhsan**”, DİA, C. 21, s. 544-546 ÇAĞRICI, Mustafa. “**İnfak**”, DİA, C.22, s. 289-290.
- ÇAĞRICI, Mustafa: “**Nankörlük**”, DİA, C.32, s. 382-383
- ÇAĞRICI, Mustafa: “**Şükür**”, DİA, İstanbul, 2010, 39.cilt, s. 259-261.
- ÇAKMAK, Sevim: “**Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümü kutlamaları**”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- DİNÇ, Ruhan: “**18. yüzyılda Osmanlı merasimlerinin mali bir unsuru: Atıyyeler**”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2016.

- DUMAN, Ali: “**Sadaka**”, DİA, C.35, ss.383-384 ÇELEBİ, İlyas. “**Lütuf**”, DİA, C. 27, s.239-241
- DAVIES Wendy, Fouracre PAUL: (Ed), **The Languages of Gift in the Early Middle Ages**, Cambridge University Press, UK, 2010.
- DAVIS, Natalie Zemon: **The Gift in Sixteenth-Century France**, The University of Wisconsin Press, Londra, 2000.
- ERDOĞAN, Suat: “**Kur’an ve Sünnet Işığında Suç Ceza Uygunluğu**”, Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 3, 2014, s.130 (Çevrimiçi erişim: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/224492> 21.07.2019)
- Erkal, Mehmet: “**Zekat**”, DİA, C.44, ss.197-207
- ERSAN Mehmet: “**Türkiye Selçukluları’nda Hediye ve Hediyeleşme I**”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 15, Sayı 1 (Çevrimiçi erişim: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/egetid/article/view/5000135532/5000124391>, 25.07.2019)
- ERSAN Mehmet: “**Türkiye Selçukluları’nda Hediye ve Hediyeleşme II**”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.15, Sayı 1. (Çevrimiçi erişim: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/egetid/article/view/5000135532/5000124391>, 25.07.2019)
- ESKİN, Ümit: “**Risalet Görevinin Başlangıcından Vefatına Kadar Hz. Peygamber’in Hayatında Hediye**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

İslam Tarihi ve İslam Sanatları Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2016.

GÜZAY, Aybüke:

Türk Devlet Geleneğinde Hediyeleşme, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Ağustos 2014.

GODBOUT, Jacques T.:

(Alain Caille'in katkılarıyla), **Armağan Dünyası**, Çev. Dilek Hattatoğlu, Ed. Can Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

GOULDNER, Alvin W.:

The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement, American Sociological Review, Vol. 25, No. 2 (Apr., 1960), (Çevrimiçi erişim: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2092623> 15.09.2018)

GÜNAYDIN, Fatma Candan:

“Nimet”, 2007, DİA, C.33, s.129-130.

HYDE, Lewis:

Armağan: Sanatsal Yaratıcılık Dünyayı Nasıl Değiştirir?, çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

İNALCIK, HALİL:

Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

İNSEL, Ahmet:

Armağanın Günümüz Ekonomisindeki Yeri, Toplum ve Bilim, Sayı 68, s. 105-122, Birikim Yayıncılık, 1995, Ankara.

KAZICI, Ziya:

(Prof. Dr.), **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge